Ζωοδόχου Πηγῆς 2-4, 106 78 Ἀθήνα, τηλ.: 210.38.14.026, Fax: 210.38.11.902

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πρακτορεῖο Βιβλίου *ΑΡΙΑΔΝΗ,* Ζωοδόχου Πηγῆς 2-4
106 78 Ἀθήνα, τηλ.: 210.33.02.385, 210.38.23.113

ISBN (set): 978-960-7420-30-6
ISBN (τόμ. Δ'): 978-960-6736-16-2

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΙ

ΤΟΜΟΣ Δ'
(13ος-15ος αἰ.)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΝΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ 2015

Στὴν Μάρθα
ψυχῆς δῶρον καὶ νοῦ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οἱ λόγιοι τῆς ἐποχῆς τῶν τελευταίων Παλαιολόγων γνώριζαν ὅτι τὸ ἔδαφος εἶχε ὑποχωρήσει κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους. Ἡ αὐτοκρατορία δὲν ὑφίστατο πλέον παρὰ μόνον κατ' ὄνομα. Ὁ στρατός της, ὅ,τι εἶχε ἀπομείνει, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσει κατὰ μέτωπο τὸν ἐχθρό. Ἡ οἰκονομία εἶχε καταρρεύσει καὶ μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἀντιμετώπιζε τὸ φάσμα τῆς πείνας. Οἱ πόλεις εἶχαν ἐρημώσει καὶ ἡ οἰκονομία εἶχε βυθιστεῖ στὸ χάος. Στὸν *Διάλογο Πλουσίων καὶ Πενήτων* τοῦ Ἀλεξίου Μακρεμβολίτη (μέσα τοῦ 14ου αἰ.), ὁ φτωχὸς ὑπενθυμίζει στὸν πλούσιο ὅτι παλιότερα οἱ πλούσιοι ἔχτιζαν κάποιο πτωχοκομεῖο ἢ ἄσυλο γιὰ τοὺς δυστυχεῖς, ἀλλὰ στὶς μέρες τους οἱ πλουτοῦντες δὲν κάνουν τίποτε, γιὰ νὰ πάρει τὴν ἀπάντηση ὅτι σὲ παλιότερες ἐποχὲς ὑπῆρχε ἀφθονία ἀγαθῶν. Τότε τὸ κράτος καὶ ἡ θρησκεία θριάμβευαν. Τότε κυριαρχοῦσαν ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ μακρινὲς ἐπαρχίες –*τὰ πέρατα γὰρ κατείχομεν πάσης τῆς γῆς*– ἐνῶ τώρα δὲν τοὺς ἔμεινε τίποτε, διότι κατήντησαν εἵλωτες – *νῦν δ' εἵλωτες σχεδὸν πάντες καὶ τρισαιχμάλωτοι*.[1] Πλούσιοι συνέχιζαν φυσικὰ νὰ ὑπάρχουν μὲ τὴν διαφορὰ ὅτι δὲν ἔχτιζαν ἐκκλησίες καὶ εὐαγῆ ἱδρύματα, ἀλλὰ ἐπένδυαν τὸν πλοῦτο τους σὲ κερδοφόρες ἐπιχειρήσεις καὶ τὰ κέρδη τους τὰ κατέθεταν σὲ ἰταλικὲς τράπεζες.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἀπὸ τὴν ἐδαφικὴ συρρίκνωση ποὺ ἐπῆλθε στὸ βυζαντινὸ κράτος λόγῳ τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων, ἡ ἀριστοκρατία τῆς γῆς ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα καὶ μετὰ στράφηκε στὸ ἐμπόριο καὶ ὄχι ὅπως παλαιότερα στὴν γῆ ἐπενδύοντας τὰ κεφάλαιά της σὲ ἀπὸ κοινοῦ ἐπιχειρήσεις μὲ Βενετοὺς καὶ Γενουάτες. Μία νέα τάξη πλουτοκρατῶν μὲ σαφεῖς φιλοδυτικὲς

1. I. Ševčenko, «Alexios Makrembolites and his Dialogue between the Rich and the Poor», *ZRVI* 6 (1960) 213, στ. 14 καὶ 19.

τάσεις περιστοιχίζει τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐπηρεάζει τὶς ἀποφάσεις του.[2] Ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς αὐτοκράτορας ἀναγκάζεται νὰ πάρει δάνειο γιὰ τὴν ἄμυνα τῆς πόλης, βάζοντας ἐγγυητὴ τὸν μέγα δούκα Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἕναν μεγαλοεπιχειρηματία, μὲ καταθέσεις στὶς ἰταλικὲς τράπεζες, ὁ ὁποῖος εἶχε πάρει τὴν ὑπηκοότητα τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένουας.[3] Ὁ ἀνεφοδιασμὸς τῆς Πόλης σὲ εἴδη πρώτης ἀνάγκης ἐξαρτιόταν πλέον ἀπὸ τοὺς ἀριστοκράτες ἐπιχειρηματίες. Ἡ φιλολατινικὴ πολιτικὴ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων καὶ εἰδικότερα ἡ στάση τους στὸ ζήτημα τῆς Ἕνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν συσχετίζεται ἄμεσα μὲ τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν κεφαλαιούχων τῆς πρωτεύουσας. Τὸ βυζαντινὸ κράτος ταυτίζεται πλέον μὲ μία πόλη ποὺ περικλείεται ἀπὸ ἰσχυρὰ τείχη, τὰ ὁποῖα στὸ τέλος ὑπέκυψαν καὶ αὐτὰ στὴν τεχνολογία τῆς πυρίτιδας. Ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ Βασιλεύουσα εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ πόλη-κράτος, ὅπως τὰ δυτικὰ ναυτικὰ κράτη τῆς Βενετίας καὶ τῆς Γένουας καὶ ἴσως αὐτὴ νὰ ἦταν ἡ φιλοδοξία τῆς οἰκονομικῆς ἐλίτ, ἡ ὁποία προσαρμόστηκε στὴν νέα τάξη πραγμάτων καὶ συνεργάστηκε τόσο μὲ τοὺς Δυτικοὺς ὅσο καὶ μὲ τοὺς Τούρκους.

Κατὰ μίαν ἄποψη, ἡ Κωνσταντινούπολη διέθετε τὰ οἰκονομικὰ μέσα (ἐννοεῖται τὸ ἐμπόριο) καὶ μποροῦσε νὰ διατηρήσει περαιτέρω τὴν ἔστω ἀποδυναμωμένη ἰσχύ της. Δὲν μπορῶ νὰ ἀντικρούσω αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, ἁπλῶς ἀναφέρω ὅτι τὸ χρέος της στοὺς Βενετοὺς τὸ 1453 ἔφτανε τὶς 585.000 ὑπέρπυρα, ἐνῶ τὸ συνολικό της χρέος ἀνερχόταν σὲ 19.275.000 ὑπέρπυρα.[4] Ὑπῆρχε, βέβαια, μιὰ ἀρκετὰ ἰσχυρὴ οἰκονομικὴ τάξη (Γεώργιος καὶ Ἰωάννης Γουδέλης, Μανουὴλ Ἰάγαρης, Λουκᾶς Νοταρᾶς) μὲ δυτικὲς διασυνδέσεις, τῶν ὁποίων ὁ πλοῦτος προῆλθε ἀπὸ ἐμπορικὲς συναλλαγὲς καὶ συμβάσεις ὄχι πάντα

2. D. Stathakopoulos, «The dialectics of expansion and retraction: recent scholarship on the Palaeologan aristocracy», *BMGS* 33 (2009) 92-101. Πβ. καὶ A. E. Laiou, «The Byzantine aristocracy in the Palaeologan period: a case of arrested development», *Viator* 4 (1973) 131-151.

3. Τ. Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ή οικονόμος. Πολιτική εξουσία και ιδεολογία πριν την Άλωση*, Αθήνα 2007, 56, 148. K.-P. Matschke, «The Notaras Family and its Italian Connections», *DOP* 49 (1955) 59-72.

4. Τ. Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ή οικονόμος. Πολιτική εξουσία και ιδεολογία πριν την Άλωση*, 149.

τίμιες καὶ ἐνίοτε, βέβαια, εἰς βάρος τοῦ δημόσιου ταμείου. Παρὰ τὸν πλοῦτο τους δὲν βοήθησαν τὸν αὐτοκράτορα ποὺ ζητοῦσε τὴν οἰκονομική τους ἐνίσχυση. Μετὰ τὴν πτώση, στὴν κατοχὴ ὁρισμένων, ὅπως ἑνὸς πρωτοστάτορος γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος στὸν Δούκα, οἱ Τοῦρκοι *θησαυροὺς ἤνοιξαν τοὺς πρόπαλαι θησαυρισθέντας ἐξ ἡμερῶν παλαιῶν* (XXXIX, Grecu, 16. 363,10-11).[5]

Στὴν περίοδο τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ἡ Κωνσταντινούπολη ἀντιμετώπιζε τὸ φάσμα τῆς πείνας. Ὁ Ἰωάννης Γουδέλης κατάφερε νὰ φέρει ἀπὸ τὴν Χίο σιτηρὰ ποὺ πουλοῦσε στὴν μαύρη ἀγορὰ σὲ ἐξωφρενικὲς τιμές.[6] Ὁ Μανουὴλ Ἰάγαρης ἀνέλαβε μαζὶ μὲ ἕναν μοναχὸ ὀνόματι Νεόφυτο νὰ ἐπισκευάσει τὸ πεσμένο τεῖχος στὴν τοποθεσία Μεσοτείχιον. Καταχράστηκε ὅμως 20.000 φλορίνια καὶ τὸ τεῖχος ἔμεινε ἐρειπωμένο. Ἐκεῖ διάλεξε ὁ Μωάμεθ νὰ ἐπιτεθεῖ. Μετὰ τὴν πτώση οἱ Τοῦρκοι βρῆκαν στὸ σπίτι του κρυμμένα 70.000 φλορίνια.[7] Ἐξαιτίας τῆς ἔνδειας ὁ Ὀρβανός, ὁ οὖγγρος κατασκευαστὴς τοῦ φοβεροῦ κανονιοῦ ποὺ συνέτριψε τὰ τείχη τῆς πόλης, προτίμησε νὰ συνεργαστεῖ μὲ τοὺς Τούρκους, ἐφόσον οἱ Βυζαντινοὶ ποὺ τὸν εἶχαν στὴν ἀρχὴ προσλάβει δὲν τοῦ κατέβαλλαν κἂν τὸν μισθό του (Χαλκοκονδύλης, VIII, Darkó, 151,12-16).

Καταστάσεις καθ' ὅλα γνώριμες καὶ σὲ μᾶς, οἱ ὁποῖες συνειρμικὰ μᾶς μεταφέρουν ἀπὸ τὸ χθὲς στὸ σήμερα καὶ συγκεκριμένα στὴν οἰκονομικὴ κρίση ποὺ μαστίζει τὸν τόπο ἐδῶ καὶ καιρό. Αὐτὸς ὁ παραλληλισμὸς εἶναι βέβαια ἀνώφελος, ἂν ὄχι ἄστοχος, ἐφόσον δὲν ὁδηγεῖ πουθενά – ὅπως, ἄλλωστε, κενὸς

5. Βλ. καὶ Λεονάρδος Χίου, Melville Jones, *The Siege of Constantinople 1453: Seven Contemporary Accounts*, Amsterdam 1972, 26, 38. Σύμφωνα μὲ τὸ *Μεγάλο Χρονικὸ* τοῦ Μακαρίου Μελισσηνοῦ, ἐκδ. Grecu, Pseudo-Phrantzes, 434,1-2, 7-9, ὁ Νοταρᾶς πρόσφερε στὸν Μωάμεθ Β' *θησαυρὸν πολύν, ὃν εἶχε κεκρυμμένον*, γιὰ νὰ πάρει τὴν ἀπαξιωτικὴ ἀπάντηση τοῦ σουλτάνου, *Ὦ ἡμικύον καὶ ἀπάνθρωπε μηχανορράφε καὶ πολύτροπε, τοσοῦτον πλοῦτον εἶχες καὶ οὐκ ἐβοήθησας τῷ βασιλεῖ καὶ αὐθέντῃ σου καὶ τῇ πόλει τῇ πατρίδι σου;*

6. N. Necipoğlu, «Constantinopolitan Merchants and the Question of their Attitudes towards Italians and Ottomans in the late Palaiologan Period», *ΠΟΛΥΠΛΕΥΡΟΣ ΝΟΥΣ: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, ἐκδ. C. Scholz καὶ G. Makris, Λιψία 2000, 252-253.

7. Λεονάρδος Χίου, *PG*: 159 C-D. J.R. Melville Jones, *The Siege of Constantinople 1453*, 30. Necipoğlu, «Constantinopolitan Merchants», 256.

περιεχομένου ἀποδεικνύεται γιὰ αἰῶνες τώρα καὶ ὁ γνωστὸς ἀφορισμὸς ὅτι μαθαίνουμε ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς Ἱστορίας.

Ἡ σύντομη αὐτὴ περιδιάβαση δίνει σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ περίγραμμα τοῦ τέταρτου τόμου καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ζητήματα στὰ ὁποῖα ἐπέμεινα περισσότερο. Μὲ αὐτὸν τὸν τόμο ὁλοκληρώνεται μιὰ προσπάθεια ἀρκετῶν χρόνων, ποὺ ξεκίνησε μὲ τὶς πανεπιστημιακές μου παραδόσεις καὶ τοὺς ἀνάλογους πειραματισμούς. Ἂν ἄξιζε τελικὰ αὐτὸ τὸ χρονοβόρο ἐγχείρημα εἶναι ἕνα ἐρώτημα ποὺ μὲ ἔχει ἀπασχολήσει κατὰ καιρούς, δίχως νὰ ἔχω δώσει ξεκάθαρη ἀπάντηση. Ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ κατὰ τὸ κοινῶς λεγόμενο τὸ πράγμα «θὰ δείξει». Στὸ διάστημα πάντως ὅλων αὐτῶν τῶν χρόνων ἀναπτύχθηκαν στενοὶ δεσμοὶ καὶ φιλίες μὲ ἀφορμὴ τὴν συγγραφὴ καὶ τὶς συζητήσεις ποὺ εἶχα κατὰ καιροὺς μὲ ἐκλεκτοὺς συναδέλφους. Μένει νὰ εὐχαριστήσω αὐτοὺς ποὺ ἔχουν συμβάλει σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο τόμο – τοὺς συναδέλφους Θανάση Μαρκόπουλο, τὴν Σοφία Κοτζάμπαση καὶ τὸν Diether Reinsch. Ξεχωριστὰ ὅμως εὐχαριστῶ τὸν ἀγαπητό μου φίλο Γιάννη Πολέμη, ὁ ὁποῖος μεταξὺ ἄλλων διάβασε τὸ χειρόγραφο πρὶν πάρει τὸν δρόμο του γιὰ τὸ τυπογραφεῖο. Σ' αὐτὸ τὸ τελικὸ στάδιο πολύτιμη ὑπῆρξε ἡ συνεργασία μου μὲ τὸν Δημήτρη Ζαζᾶ καὶ τὸν Κώστα Σπαθαράκη, τοὺς ὁποίους καὶ εὐχαριστῶ ἀπὸ καρδιᾶς.

Ἰωάννινα, 13 Φεβρουαρίου 2015 ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ἀκροπολίτης, *Χρονικὴ Συγγραφή* *Georgii Acropolitae opera*, ed. A. Heisenberg, I, Λιψία 1903 (ἀνατ. Στουτγάρδη 1979, P. Wirth).

Ἀναγνώστης, *Διήγησις* *Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης*, ἐκδ. Γ. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1958.

Beck, *Kirche und theologische Literatur* H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959.

BMGS *Byzantine and Modern Greek Studies*, Birmingham 1975-

BNJ *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, Βερολίνο – Ἀθήνα 1920-

Βραχέα Χρονικὰ *Die byzantinischen Kleinchroniken*, ed. P. Schreiner, I-III, [CFHB Series Vindobonensis, XII, 1-3], Βιέννη 1975-1979.

Byz *Byzantion*, Bruxelles 1924-

ByzForsch *Byzantinische Forschungen*, Amsterdam 1966-

ByzSla *Byzantinoslavica*, Praha 1929-

BZ *Byzantinische Zeitschrift*, Λιψία – Μόναχο 1892-

CFHB *Corpus fontium historiae byzantinae*, 1967-

Χαλκοκονδύλης, *Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν* *Laonici Chalcocandylae Historiarum Demonstrationes*, ed. E. Darkó, τ. I-II, Βουδαπέστη 1922-1927.

Χρονικὸν Ἰωαννίνων ἐκδ. Λ. Βρανούση, «Τὸ Χρονικὸν τῶν Ἰωαννίνων κατ' ἀνέκδοτον δημώδην ἐπιτομήν», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962) 57-115.

Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας *Chronaca di Monemvasia*, ed. I. Dujčev, [Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici, Testi 12], Παλέρμο 1976.

Χρονικὸν τοῦ Μορέως *The Chronicle of Morea*, ed. J. Schmitt, Λονδίνο 1904.

Χρονικὸν τῶν Τόκκων *Cronaca dei Tocco di Cefalonia*, ed. G. Schirò, [CFHB – Academia Nazionale dei Lincei – X], Ρώμη 1975.

Colonna M.E. Colonna, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo. I, Storici profani*, Napoli 1956.

CSHB *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Βόννη 1828-1897.

van Dieten, *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte* J.L. van Dieten, *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte. Historia Rhomaike, I-V*, [Bibliothek der griechischen Literatur, τ. IV, VIII-IX, XXIV, XXXIX, LIX], Στουτγάρδη 1973-2003.

DOP *Dumbarton Oaks Papers*, Cambridge, Mass. – Washington, D.C. 1941-

Δούκας, *Ἱστορία* *Ducas, Istoria Turco-Byzantină (1241-1462)*, ed. V. Grecu, [Scriptores Byzantini I], Βουκουρέστι 1958.

ΕΕΒΣ *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1924-

Ἐφραίμ, *Χρονικὴ Ἱστορία* *Ephraem Aenii Historia Chronica*, ed. O. Lampsides, [CFHB, Series Atheniensis – XXVII], Ἀθήνα 1990.

Γρηγορᾶς, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* *Nicephori Graegorae Byzantina Historia*, ed. L. Schopen, τ. I-II, [CSHB], Βόννη 1829-1830· ed. I. Bekker, τ. III, [CSHB], Βόννη 1855.

GRBS *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Cambridge, Mass. 1958-

Hunger, *Literatur* H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, τόμ. I-II, [Handbuch der Altertumswissenschaft 12.5.1], Μόναχο 1978.

Hunger, *Λογοτεχνία* H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμικὴ γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. Α'-Γ', Ἀθήνα 1987-1994.

Janin, *Constantinople byzantine* R. Janin, *Constantinople byzantine: développement urbain et répertoire topographique*, [Archives de l'Orient Chrétien - 4], Παρίσι 1964.

Janin, *Églises CP* R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, τ. I: *Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*. τ. III: *Les églises et les monastères*, Παρίσι 1969.

Ἰωήλ, *Χρονογραφία ἐν Συνόψει* *Cioele, Cronografia Compediaria*, ed. F. Iadevaia, Messina 1979.

JÖB *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, Βιέννη 1969-

JÖBG *Jahrbuch der Österreichischen byzantinischen Gesellschaft*, τ. 1-17, Βιέννη 1951-1968.

Κανανός, *Διήγησις* *Giovanni Cananos, L'assedio di Constantinopoli*, ed. E. Pinto, Messinaa 1977.

Καντακουζηνός, *Ἱστορίαι* *Ioannis Cantacuzeni imperatoris historiarum libri IV*, ed. J. Schopen, τ. I-III, [CSHB], Βόννη 1828-1832.

Καρπόζηλος, *Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι* Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Α'-Γ', Ἀθήνα 1997-2009.

Κριτόβουλος, *Ἱστορίαι* *Critobuli Imbriotae Historiae*, ed. D.R. Reinsch, [CFHB 22], Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 1983.

Krumbacher, *Geschichte* K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527-1453), 2. Auflage, τ. I-II, [Handbuch der klasssischen Altertumswissenschaft IX/1], Μόναχο 1897.

Krumbacher, *Ἱστορία* K. Krumbacher, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Σωτηριάδου, τ. Α'-Γ', Ἀθήνα 1897-1900.

Leutsch – Schneidewin, *CPG* E. Leutsch – F.G. Schneidewin, *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, I-I, Göttingen 1839-1851, ἀνατ. Hildesheim 1965.

Moravcsik G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. τ. I. *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, [Berliner byzantinistische Arbeiten, 10], Βερολίνο 1958.

Nicol, *Ἰωάννης Καντακουζηνός* D.M. Nicol, *Ἰωάννης Καντακουζηνός: Ὁ ἀπρόθυμος αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου καὶ μοναχὸς (1295-1383)*, Ἀθήνα 2008.

Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου* D.M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου (1261-1453)*, Ἀθήνα 1966.

Ξανθόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* *Nicephori Callisti Xanthopuli Ecclesiasticae Historiae*, *PG*, τ. 145-147.

ODB *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. I-III, ed. A. Kazhdan, Νέα Ὑόρκη – Ὀξφόρδη 1991.

Ostrogorsky, *Ἱστορία* G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, τ. Α'-Γ', Ἀθήνα 1978-1981.

Πανάρετος, *Χρονικόν* *Μιχαὴλ τοῦ Παναρέτου περὶ τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν*, ἔκδ. Ο. Λαμψίδης, [Ποντικαὶ Ἔρευναι – 2], Ἀθήνα 1958.

Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* *Georges Pachymérès Relations Historiques*, τ. I-IV, ed. A. Failler, [CFHB, Series Parisiensis - XXIV/1-4], Παρίσι 1984-1999.

PG *Patrologiae cursus completus*, Series Graeca, ed. J.-P. Migne, Παρίσι 1857-1866.

PLP *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, τ. 1-12, Add. 1-2, Βιέννη 1976-1996.

REB *Revue des Études Byzantines*, Βουκουρέστι – Παρίσι 1944-

Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη* Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Α'-Ζ', Ἀθήνα – Βενετία – Παρίσι 1872-1894, ἀνατ. Hildesheim 1972.

Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονικὴ* ἔκδ. Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. Ζ', Βενετία – Παρίσι 1894 (ἀνατ. Hildesheim 1972).

Σφραντζῆς, *Χρονικόν* *Giorgio Sfranze, Cronaca*, ed. R. Maisano, [CFHB Academia Nazionale dei Lincei – XXIX], Ρώμη 1990.

Pseudo-Phrantzes sive Macarios Melissenos Chronicon 1258-1481, ed. V. Grecu, [Scriptores Byzantini V], Βουκουρέστι 1966.

VizVre *Vizantijskij Vremennik*, Sanktpeterburg 1894-1927/Μόσχα 1947-

ZRVI *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, Βελιγράδι 1952-

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ (1204) ΕΩΣ ΤΗΝ ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ Β' (1282-1328)

Τὰ πολιτικὰ γεγονότα ποὺ ἀκολούθησαν τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1204 δημιούργησαν νέες καὶ ἐντελῶς ἀπρόβλεπτες καταστάσεις γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Βυζαντινῆς Ἀνατολῆς. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ἡ ἕδρα τῆς αὐτοκρατορίας πέρασε στὰ χέρια τῶν δυτικῶν σταυροφόρων, ἡ πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία παρέλυσε στὴν κυριολεξία. Οἱ ἐπαρχίες ποὺ τελοῦσαν ὑπὸ λατινικὴ κατοχὴ μποροῦσαν νὰ συσπειρωθοῦν πλέον μόνον γύρω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ποὺ μαχόταν γιὰ τὴν διατήρηση τῆς Ὀρθοδοξίας. Καὶ εἶναι γεγονὸς ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι μητροπολίτες τὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας ἀντέταξαν σθεναρὴ ἀντίσταση στὸν ἐκλατινισμὸ τῶν ἐπαρχιῶν τους. Ὡστόσο, στὶς περιοχὲς τῆς αὐτοκρατορίας ποὺ δὲν ἐλέγχονταν στρατιωτικὰ ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς δὲν ἄργησαν νὰ δημιουργηθοῦν κέντρα πολιτικῆς ἀντίστασης. Οἱ περιοχὲς αὐτὲς ὀργανώθηκαν στρατιωτικὰ ὑπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία τοπικῶν ἡγεμόνων καὶ σύντομα ἐξελίχθηκαν σὲ ἀνεξάρτητα κρατίδια, ὅπως στὴν βορειοδυτικὴ Ἑλλάδα καὶ Ἤπειρο, στὴν περιοχὴ τῆς Νίκαιας καὶ ἀκόμη στὴν ἀπομακρυσμένη Τραπεζούντα. Σὲ αὐτὰ τὰ κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ οἱ παραδόσεις τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, ἡ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα, τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ γενικὰ οἱ πνευματικὲς ἀξίες διατηροῦνται στὸ ἀκέραιο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ πολιτικὲς ἡγεσίες τούτων τῶν κρατιδίων, τῶν Λασκαριδῶν τῆς Νίκαιας, τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Κομνηνῶν τοῦ Πόντου, προσπαθοῦν νὰ ἐπανακτήσουν τὰ χαμένα ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, ἔχοντας ὡς τελικὸ στόχο τους τὴν συντριβὴ τῶν λα-

τίνων κατακτητῶν, τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴν ἐπανίδρυση τοῦ κράτους.

Καὶ τῶν πατρίδων αὖθις λαβώμεθα, ὧν ἁμαρτόντες
ἀπεσφαιρίσθημεν· αὗται δέ εἰσι τὸ
ἀρχαῖον καὶ πρῶτον ἡμῶν ἐνδιαίτημα, ὁ παράδεισος
καὶ ἡ πρὸς Ἑλλησπόντῳ πόλις τοῦ Κυρίου τῶν
δυνάμεων, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, τὸ εὔρριζον
ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, ἡ παρὰ πᾶσιν ἔθνεσι
περιμάχητός τε καὶ περιώνυμος.[1]

Ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ἀναστάτωσης ποὺ ἀκολούθησε τὴν πτώση τῆς πρωτεύουσας τὸ 1204, ὑπῆρξε ἡ ἐμπλοκὴ τῆς ἱεραρχίας τῶν δύο κρατῶν τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Ἠπείρου σὲ μιὰ ἐκκλησιαστικὴ διαμάχη, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα ἀντανακλοῦσε τὶς διεκδικήσεις στὸν βυζαντινὸ θρόνο τόσο τῶν Λασκαριδῶν ὅσο καὶ τῶν Ἀγγέλων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ Τραπεζούντα, λόγῳ τῆς ἀπομακρυσμένης γεωγραφικῆς της θέσης, δὲν θὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὰ πολιτικὰ γεγονότα τούτης τῆς περιόδου. Ἀντίθετα, οἱ Ἄγγελοι καὶ οἱ Λασκαρίδες θὰ ἀποδειχθοῦν οἱ σημαντικότεροι ἀντίπαλοι τῶν φράγκων κατακτητῶν. Μάλιστα ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τους ἡγεσία θὰ ἐμπλακεῖ σὲ ἕναν ἀγώνα σκληρό, διεκδικώντας ἡ καθεμιὰ γιὰ τὸν ἑαυτό της τὸ δικαίωμα νὰ θεωρεῖται ὁ νόμιμος κληρονόμος καὶ θεματοφύλακας τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου.

Οἱ δυτικοὶ σταυροφόροι κατέλυσαν ἕνα κράτος ποὺ ἀπὸ καιρὸ δὲν διέθετε τὶς ἀνανεωτικὲς ἐκεῖνες δυνάμεις ποὺ ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. Ἡ Φραγκοκρατία ἦταν ἑπόμενο νὰ ἀφυπνίσει τὸ ἐθνικὸ συναίσθημα τῶν ὑποδούλων ὅσο καὶ ἐκείνων ποὺ ζοῦσαν στὶς ἐλεύθερες ζῶνες τῆς βυζαντινῆς Ἀνατολῆς. Τὰ ἐγκλήματα ποὺ διαπράχθηκαν εἰς βάρος τοῦ ἄμαχου πληθυσμοῦ, οἱ καταστροφὲς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἱερῶν ἀπὸ τοὺς σταυροφόρους βάθυναν ἀκόμη περισσότερο τὸ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς δύο κόσμους τῆς χριστιανοσύνης.

1. Νικήτας Χωνιάτης, *Σελέντιον γραφὲν ἐπὶ τῷ ἀναγνωσθῆναι ὡς ἀπὸ τοῦ Λάσκαρι κῦρ Θεοδώρου*, ἐκδ. J.A. van Dieten, *Nicetae Choniatae orationes et epistulae*, Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 1973, 128,13-17.

Ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς αὐτοκρατορίας θὰ κατευθύνει στὸ ἑξῆς τὴν πολιτικὴ τῶν ἀνεξάρτητων κρατιδίων ποὺ σχηματίστηκαν μετὰ τὸ 1204. Θὰ ἦταν ἴσως ὑπερβολικὸ νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἡ Μεγάλη Ἰδέα ἔχει τὶς ρίζες της στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας, παρόλο ποὺ καὶ αὐτὴ ἡ ἄποψη ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, παρατηρεῖται μιὰ ἐνδιαφέρουσα στροφὴ πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα. Δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τὰ κλασικὰ γράμματα γίνονται ἀντικείμενο συστηματικῆς μελέτης. Αὐτὴ τὴν φορά, ὡστόσο, τὸ ὄνομα *Ἕλλην, Ἑλλὰς* καὶ *Ἑλληνισμὸς* συνδέεται ἄμεσα μὲ τοὺς κατοίκους τῶν παραδοσιακὰ ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, τὴν γλώσσα, τὴν θρησκεία καὶ τὶς παραδόσεις τους, τουλάχιστον στὴν σκέψη ὁρισμένων λογίων, ποὺ προφανῶς ἤθελαν νὰ κόψουν κάθε δεσμὸ μὲ τὴν πρεσβυτέρα Ρώμη.[2]

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, οἱ προσπάθειες ἀνασύνταξης στὴν Βιθυνία τῶν σκόρπιων δυνάμεων καὶ τῶν κάθε λογῆς προσφύγων συντελέστηκε σὲ σχετικὰ σύντομο διάστημα. Ἡ συσπείρωση τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἡγεσίας ὑπὸ τοὺς Λασκαρίδες ἀποδείχθηκε καταλυτικὴ γιὰ τὴν περαιτέρω πνευματικὴ κίνηση τοῦ νεοσύστατου κράτους. Ἐνῶ ἡ Ἤπειρος καὶ ἡ μακρινὴ Τραπεζούντα ὑστεροῦσαν ἐμφανῶς ὡς πρὸς τὴν πνευματική τους παραγωγή, στὴν Νίκαια δημιουργήθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἀναπτυχθοῦν τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες:

Ἐνθαδὶ δὲ ἡ Νικαέων αὕτη λαμπρόπολις διττῶς πλουτεῖ
τὸ φιλόσοφον, ἔκ τε τῆς ἔξωθεν ὑποβάθρας σοφίας, ἔκ τε
τῆς ὑπερκειμένης ταύτης θεογνωσίας. Αὐτῇ καὶ γὰρ
πολλαχῶς ἐστι τὸ φιλοσοφεῖν· ταῖς δυσὶ δὲ ταύταις τὸ
πᾶν συναγόμενον, φιλοσοφοῦσι μὲν καὶ ἀριστοτελικαῖς
καὶ πλατωνικαῖς καὶ Σωκράτους ἐπιστήμαις οἱ ταύτης
οἰκήτορες ὡς ῥητορεύειν οὐκ ἐλαττούμενοι οἱ τοὺς πάλαι
Δημοσθένην καὶ Ἑρμογένην μιμούμενοι.[3]

2. Α. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1961, 67-74.

3. *Θεοδώρου Δούκα τοῦ Λάσκαρι ἐγκώμιον εἰς τὴν μεγαλόπολιν Νίκαιαν*, ἐκδ. S.

Ἡ παιδεία, οἱ παραδόσεις, τὸ τυπικὸ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς, μαζὶ μὲ τοὺς βασικοὺς συντελεστὲς τῆς κρατικῆς μηχανῆς, διοίκηση καὶ γραφειοκρατία, μεταφέρθηκαν ἢ μᾶλλον μεταφυτεύθηκαν στὴν ἀναγκαστικὴ ὑπερορία: *διέσωσε δὲ ὑστέρας ἀναβιώσεως σπέρματα, καὶ γέγονεν ἡ πόλις ὥσπερ ὀπὸς τῇ πάσῃ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίᾳ διαλελυμένῃ, καὶ συνῆξεν αὖθις καὶ συνεστήσατο.*[4] Συνακόλουθα, στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας στὴν Νίκαια διαμορφώθηκε μία νέα ἡγεσία, *μία νέα τάξη πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλίτ*, στὴν ὁποία συγκαταλέγονται ἐξέχουσες προσωπικότητες, ὅπως ὁ ἱστορικὸς τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ὁποῖος στὴν Ἱστορία του περιέγραψε τοὺς ἀγῶνες τῶν Λασκαριδῶν κατὰ τῶν λατίνων κατακτητῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀντιπάλων τους, ὁ λόγιος μοναχὸς Νικηφόρος Βλεμμύδης, τὸ φιλοσοφικὸ ἔργο τοῦ ὁποίου, ἰδιαίτερα ἡ *Λογική*, εἶχε μεγάλη διάδοση ἀκόμη καὶ στὴν Δύση, καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ ὕπατος τῶν φιλοσόφων Δημήτριος Καρύκης, ὁ Θεόδωρος Ἑξαπτέρυγος, ὁ Γεώργιος Βαβουσκωμίτης γιὰ νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μερικοὺς μόνον ἐξ αὐτῶν, τῶν ὁποίων ὅμως τὸ συγγραφικὸ ἔργο δὲν μᾶς ἔχει παραδοθεῖ.[5] Γύρω ἀπὸ τὸν Βλεμμύδη δημιουργήθηκε μάλιστα ἕνας μικρὸς κύκλος μαθητῶν, στὸν ὁποῖο συμμετεῖχε ὁ κατοπινὸς αὐτοκράτορας Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρης, τοῦ ὁποίου ἡ στροφὴ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἢ ἀλλιῶς ἡ ἑλληνολατρία ὑποτίθεται ὅτι σηματοδοτεῖ τὶς ἀπαρχὲς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Θὰ πρέπει, ὡστόσο, νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι οἱ μαρτυρίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν ἀφύπνιση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τοῦ ὑπόδουλου γένους περιορίζονται σὲ ἀποσπασματικὲς ἀναφορὲς μερικῶν λογίων αὐτῆς τῆς περιόδου, ὅπως, φερειπεῖν, τοῦ Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη καὶ τοῦ Γεωργίου Κυπρίου. Τὰ ἐπιβλητικὰ ἐρείπια τῆς Περγάμου εἶναι γεγονὸς ὅτι γέμιζαν μὲ δέος τὸν λόγιο αὐτοκράτορα καὶ μπροστὰ στὸ ἀρχαῖο μεγαλεῖο θλιβόταν γιὰ τὴν κατάντια τῆς ἐποχῆς του: *πρὸς ἡμᾶς [ἡ πόλις] κατονειδίζουσα, ὥσπερ ἀπογόνους τινάς, τοῦ πατρῴου κλέους τῷ μεγαλείῳ* (Ἐπιστ. 32, Festa, 107).[6] Ὁ ἀντίκτυπος ὅμως τῶν ἰδεῶν του στὶς πλατύτερες μάζες δὲν μᾶς εἶναι γνωστός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ συντριβὴ τῆς αὐτοκρατορίας φαίνεται νὰ κλόνισε παλαιὲς πεποιθήσεις καὶ πολιτικοὺς συμβολισμούς. Ἡ Νίκαια ἀντικαθιστᾶ πλέον τὴν Βασιλεύουσα,[7] ἀναδεικνύεται σὲ πόλη τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρη, ξεπερνᾶ ἀκόμη καὶ τὴν Ἀθήνα σὲ λογιοσύνη, διότι σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀθεΐα ἐκείνης αὐτὴ μετέχει τῆς θείας σοφίας καὶ τῆς θεογνωσίας, καὶ μόνη της ἀντιστέκεται ἐπάξια στὴν *ἰταλικὴ σηπεδόνα*, ἀποκρούοντας ἀποφασιστικὰ τὴν σάπια ἰσχὺ τοῦ ἀντιπάλου, καὶ μὲ τὸ ἁλάτι ἢ καλύτερα τὴν ἁλμύρα (!) τῆς στρατηγικῆς καὶ τῆς εὐσέβειάς της συντρίβει τὴν ἀλαζονεία του: *σὺ μόνη μέσον ὥσπερ ὅπλον ἀγχέμαχον εἰσεπήδησας, τῆς ἰταλικῆς ἰσχύος τὴν σηπεδόνα ἀποκρουομένη, καὶ ἁλυκότητι στρατηγίας δηλονότι καὶ εὐσεβείας τὴν αὐτῶν σεσαθρωμένην ὀφρὺν ταπεινοῦσα καὶ ἀτιμάζουσα.*[8] Ἡ πόλη δὲν ἐλπίζει σὲ κανενὸς τὴν βοήθεια, διότι ἀπὸ παντοῦ ἀντιμετωπίζει ἐχθρούς, καὶ μόνον στὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο μπορεῖ νὰ στηρίζεται καὶ στὶς παραδόσεις του: *κινεῖται γὰρ ἡ ἔχθρα τῷ πλήθει καὶ τὰ ἔθνη μάχεται καθ' ἡμῶν. καὶ τίς ὁ βοηθήσων ἡμῖν; [...] μόνον δὲ τὸ Ἑλληνικὸν αὐτὸ βοηθεῖ ἑαυτῷ οἴκοθεν λαμβάνον τὰς ἀφορμάς* (Ἐπιστ. 44, Festa, 58,79-84). Ὁ Κωνσταντῖνος Ζ΄, ἐπὶ παραδείγματι, μποροῦσε νὰ περηφανεύεται ποὺ ἡ λατινικὴ ἦταν ἡ πάτριος γλώσσα τῶν αὐτοκρατόρων, καὶ τοῦτο σὲ μία περίοδο ποὺ ἡ αὐτοκρατορία ἀγκάλιαζε ἀκόμη τὴν οἰκουμένη,[9] ἐνῶ τώρα ὑπὸ ξενικὴ κατοχή,

---

Georgiopoulou, *Theodore II Ducas Laskaris (1222-1258) as an Author and an Intellectual of the Thirteenth Century*, διδ. διατριβή, Harvard University, 1990, 151. Πβ. καὶ C. Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises*, Brookline, Massachusetts 1996, 138-139.

4. Θεόδωρος Μετοχίτης, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, I, ἐκδ. K.N. Σάθας, 151,28-152,2.

5. Βλ. καὶ Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises*, 65-73. C.N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204 – ca. 1310)*, Λευκωσία 1982, 5-27.

6. S. Antoniadis, «Sur une lettre de Théodore II Lascaris», *L'Hellénisme Contemporain* ἀρ. 4-5 (1954) 356-361.

7. Πβ. J. Irmscher, «Nikäa als Mittelpunkt des griechischen Patriotismus», *ByzForsch* 4 (1972) 114-137.

8. Foss, *Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises*, 148,9-13. Γιὰ τὶς περὶ Ἑλληνισμοῦ ἀπόψεις τοῦ Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη καὶ εἰδικότερα αὐτῆς τῆς περιόδου, βλ. τὴν διεξοδικὴ μελέτη τοῦ A. Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Καίμπριτζ 2007, 379-388.

9. «Νυνὶ δὲ στενωθείσης κατά τε ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς βασιλείας [...] <οἱ βασιλεῖς> εἰς μικρά τινα μέρη κατέτεμον τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν [...] μάλιστα ἑλληνίζοντες καὶ τὴν πάτριον καὶ ῥωμαϊκὴν γλῶτταν ἀποβαλόντες». Κωνσταντῖνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος, *Περὶ Θεμάτων*, ἐκδ. A. Pertusi, Βατικανὸ 1952, 60,20-25.

ὁ Ἰωάννης Βατάτζης δὲν εἶχε κανένα ἐνδοιασμὸ νὰ κόψει τὶς γέφυρές του μὲ τὴν ρωμαϊκὴ Δύση. Γι' αὐτὸν ἀρκοῦσε νὰ θυμίσει στὸν φράγκο συνομιλητή του ὅτι ὁ Μέγας Κωνσταντίνος κληροδότησε τὸ ρωμαϊκὸ κράτος στὸ γένος τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὴν παράδοση οἱ ἕλληνες βασιλεῖς φέρουν τὸν τίτλο βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων: *Τίνι γὰρ ἠγνόηται τῶν πάντων, ὡς ὁ κλῆρος τῆς ἐκείνου διαδοχῆς ἐς τὸ ἡμέτερον διέβη γένος, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν οἱ τούτου κληρονόμοι τε καὶ διάδοχοι;*[10] Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐπιχείρημα χρησιμοποίησε ἀργότερα στὸ Προοίμιο τῆς Ἱστορίας του καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης προκειμένου νὰ ἐξηγήσει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους διέγραψε ἀπὸ τὸ κείμενό του τὸ ὄνομα Ρωμαῖος, ὅταν ἀναφερόταν στοὺς κατοίκους τῆς βυζαντινῆς Ἀνατολῆς, καὶ τὸ ἀντικατέστησε μὲ τὸ ἐθνικὸ Ἕλλην:

> *Ἑλληνάς τε τὸ ἀπὸ τοῦδε Ῥωμαίοις αὐτοῦ ἐπιμιγνύντας,*
> *γλῶτταν μὲν καὶ ἤθη διὰ τὸ πολλῷ πλέονας Ῥωμαίων*
> *Ἕλληνας αὐτοῦ ἐπικρατεῖν διὰ τέλους φυλάξαι, τοὔνομα*
> *μέντοι μηκέτι κατὰ τὸ πάτριον καλουμένους ἀλλάξασθαι*
> *καὶ τούς γε βασιλεῖς Βυζαντίου ἐπὶ τὸ σφᾶς αὐτοὺς*
> *Ῥωμαίων βασιλεῖς τε καὶ αὐτοκράτορας σεμνύνεσθαι*
> *ἀποκαλεῖν, Ἑλλήνων δὲ βασιλεῖς οὐκέτι αὐδαμῇ ἀξιοῦν*
> (Darkó, 4,10-16).

Ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα στὴν Νίκαια ἀντικατοπτρίζεται ἕως ἕναν βαθμὸ στὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη, στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Θεοδώρου Β', στὴν βιογραφία καὶ τὰ θεολογικοφιλοσοφικὰ γραπτὰ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη, καθὼς καὶ σὲ μερικὰ ἀκόμη ἀντιπροσωπευτικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς. Μία ἄλλη πηγὴ πληροφοριῶν, ἐνδεικτικὴ τῶν ἀναζητήσεων, τῶν ἐνδιαφερόντων ἢ ἀναγνωσμάτων τῆς λόγιας τάξης εἶναι οἱ κώδικες ποὺ γράφτηκαν τὴν περίοδο ἐκείνη στὴν Νίκαια. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Νικηφόρος Βλεμμύδης ταξίδεψε σὲ

10. Ι. Σακελλίων, «Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Δούκα Βατάτζη πρὸς τὸν πάπαν Γρηγόριον, ἀνευρεθεῖσα ἐν Πάτμῳ», *Ἀθήναιον* 1 (1872) 369-378. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Α', 67-68. M. Angold, «Byzantine Nationalism and the Nicene Empire», *BMGS* 1 (1975) 49-70.

ἀναζήτηση κωδίκων σὲ διάφορες περιοχὲς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ κράτους τῶν Λασκαριδῶν.[11] Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἀνεύρεση κωδίκων δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μεμονωμένο γεγονός. Ὅπως δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἕνας περγαμηνὸς κώδικας μὲ ὑμνογραφικὰ κείμενα τῆς Ἐκκλησίας ἔγινε παλίμψηστος στὴν ἐποχὴ αὐτὴ γιὰ νὰ γραφτοῦν πάνω του ὁ Πίνδαρος μαζὶ μὲ σχόλια στὸ κείμενό του. Πρόκειται γιὰ τὸν *Vind. gr.* 64, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τὸ 1275. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ περιεχόμενό τους παρουσιάζει ὁ κατάλογος τῶν τριάντα περίπου χειρογράφων ἀπὸ αὐτὴ τὴν περίοδο ποὺ δημοσίευσε ὁ καθηγητὴς H. Hunger.[12]

Ἐνῶ ὅμως ἡ Νίκαια ἔχει νὰ παρουσιάσει ἕναν ἱστορικὸ ὅπως τὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη, ποὺ ἀφιερώνει τὸ ἔργο του στοὺς Λασκαρίδες, ἡ Ἤπειρος δὲν ἀνέδειξε κανέναν ἱστορικό, οὔτε, ἄλλωστε, ἄλλους λογίους ποὺ γεννήθηκαν καὶ ἀνατράφηκαν στὴν ἠπειρωτικὴ γῆ. Ὁ μόνος συνεπῶς ἀξιόλογος ἱστορικὸς τῆς περιόδου 1204-1261 εἶναι ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο *Χρονικὴ Συγγραφὴ* ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει τὴν συνοπτικὴ ἱστορία τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας ἀπὸ τὸ 1203-1261. Τὸ χρονογραφικὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου Σκουταριώτη, ποὺ γράφτηκε λίγο ἀργότερα, δὲν ἔχει τὴν ἴδια ἀξία, ἂν καὶ οἱ προσθῆκες ποὺ ἔκανε στὸ κείμενο τοῦ Ἀκροπολίτη εἶναι ἐνδιαφέρουσες, διότι ἐνίοτε μᾶς δίνουν μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα ἀπὸ ἐκείνη ποὺ σκιαγραφεῖ ὁ ἱστορικός, ἰδίως ὅταν ἀναφέρεται στὸν Θεόδωρο Β' Λάσκαρη. Ἀξιολογώντας τὴν *Χρονικὴ Συγγραφὴ* τοῦ Ἀκροπολίτη, ἡ ὁποία πραγματεύεται τὸ ἱστορικὸ τῆς δημιουργίας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νίκαιας καὶ τοὺς ἀγῶνες τῶν αὐτοκρατόρων της προκειμένου νὰ ἐπιβιώσουν στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας, θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ Χρονικὰ τῶν φράγκων κατακτητῶν δὲν διαθέτουμε ἄλλες ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ νὰ διασταυρώσουμε καὶ νὰ ἀποτιμήσουμε τὴν ἱστορική του προσφορά. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀπουσία ἑνὸς ἄλλου ἱστορικοῦ ἀπὸ τὴν ἀντίπαλη παράταξη, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Ἀγγέλων τῆς Ἠπείρου, γίνεται πραγματικὰ αἰσθητή. Τέλος, οἱ Χρονογραφίες τοῦ Ἰωὴλ

11. J.A. Munitiz, *Nicephori Blemmydae Autobiographia sive Curriculum Vitae* [*Corpus Christianorum. Series Graeca* 13], Turnhout – Louvain 1984, I, 64,1-4.

12. H. Hunger, «Von Wissenschaft und Kunst der frühen Palaiologenzeit», *JÖBG* 8 (1959) 123-155, ἰδίως 124-125.

καὶ τοῦ Ἐφραὶμ ἀντίστοιχα, ποὺ γράφτηκαν ἡ μὲν πρώτη στὴν διάρκεια τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα καὶ ἡ δεύτερη στὰ τέλη του ἢ ἔστω στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑπομένου, ὡς ἱστορικὲς πηγὲς γιὰ τὰ σύγχρονα γεγονότα δὲν ἔχουν ἰδιαίτερη σημασία. Ὁ Ἰωὴλ τερμάτισε τὴν καταγραφή του μὲ τὴν ἅλωση τῆς πρωτεύουσας τὸ 1204, ἐνῶ ὁ Ἐφραὶμ δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ τὸ 1261. Γιὰ τοὺς δύο χρονογράφους δὲν διαθέτουμε βιογραφικὰ στοιχεῖα οὔτε καὶ γιὰ τὸν τόπο ἢ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔγραψαν τὸ ἔργο τους. Ὁ Ἀκροπολίτης καὶ ὁ Σκουταριώτης ἔζησαν βέβαια στὴν Νίκαια, ὅπως καὶ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ἀλλὰ τὸ ἔργο τους τελικὰ τὸ ἔγραψαν στὴν Κωνσταντινούπολη. Οἱ ἀπόψεις τους, τῶν τριῶν τελευταίων συγκεκριμένα, δὲν συμπίπτουν, διότι τόσο ὁ Σκουταριώτης ὅσο καὶ ὁ Παχυμέρης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἀκροπολίτη, γίνονται ἀπολογητὲς τῶν Λασκαριδῶν καὶ καταφέρονται ὁ ἕνας ἔμμεσα καὶ ὁ ἄλλος ἄμεσα ἐνάντια στὴν πολιτικὴ ποὺ ἐφάρμοσε ὁ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγος, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν στὴν τύχη τους. Ἡ ἱστοριογραφία τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα δὲν ἐγκαινιάζει τίποτε τὸ καινούργιο ἀναφορικὰ μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς ἀφήγησης, τὴν σκέψη ἢ τὴν νοοτροπία τῶν συγγραφέων καὶ τὶς ἐπιλογὲς ποὺ ἔκαναν στὴν πραγμάτευση τῶν θεμάτων τους.[13] Μιὰ καίρια τομὴ παρατηρεῖται μόνον στὴν συγγραφὴ τῶν Χρονογραφιῶν. Διότι παράλληλα μὲ τὸ παραδοσιακὸ εἶδος τῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονογραφίας ἐγκαινιάζεται τώρα ἕνα νέο εἶδος χρονογραφίας, ἀποσυνδεδεμένο ἀπὸ τὰ παλαιὰ πρότυπα ὅσον ἀφορᾶ τὴν γλώσσα καὶ τὸν τρόπο γραφῆς. Τὸ εἶδος κάνει τὴν ἐμφάνισή του στὴν φραγκοκρατούμενη Πελοπόννησο (*Χρονικὸν τοῦ Μορέως*), στὴν ὑπὸ δυτικὴ κατοχὴ Ἤπειρο (*Χρονικὸν τῶν Τόκκων*), καθὼς καὶ στὴν μακρινὴ Κύπρο (Χρονικὸν τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ). Ἕνα στοιχεῖο ποὺ διαφοροποιεῖ τὰ χρονικὰ αὐτὰ ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ εἶναι ἡ ἐπιλογὴ τῆς ὁμιλουμένης τῆς ἐποχῆς, μὲ τὰ συνακόλουθα στοιχεῖα τῆς ντοπιολαλιᾶς, ἡ προφανὴς ἀπουσία τῆς κωνσταντινουπολίτικης λόγιας παράδοσης, τουλάχιστον στὰ δυτικότροπα, ὅπως καὶ ὁ προπαγανδιστικός τους χαρακτήρας μὲ τὶς φιλο-

13. Στὴν μελέτη της ἡ R. Macrides, «The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing», *Porphyrogenita: Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Aldershot 2003, 63-76, δὲν ἐπισημαίνει τίποτε τὸ ἀνανεωτικὸ στὴν ἱστοριογραφία τῆς περιόδου.

λατινικές τους τάσεις καὶ τὰ παρόμοια. Ἔτσι λοιπὸν δίπλα στὰ ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονικὰ (Ἰωήλ, Σκουταριώτης, Ἐφραίμ), ἐμφανίζονται τὰ δυτικότροπα (Μορέως, Τόκκων), καθὼς καὶ τὰ χρονικὰ τῶν τόπων (Παναρέτου, Ἰωαννίνων).

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
Ο ΥΜΝΗΤΗΣ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Ὁ Ἀκροπολίτης ἔγραψε τὴν Ἱστορία του κατὰ παραγγελία. Ἡ ἀφήγησή του σκοπίμως παραλείπει τὴν τύφλωση τοῦ νεαροῦ Ἰωάννη Δ΄ Λάσκαρη καὶ τὴν ἀναστάτωση ποὺ προκάλεσε τὸ πραξικόπημα τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Τὴν ἐξιστόρησή του τὴν διέκοψε μᾶλλον ἀπότομα στὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1261, σὲ ἕνα εὐνοϊκό, ὁπωσδήποτε, ὁρόσημο τῶν ἀρχῶν τῆς βασιλείας τοῦ αὐθέντη του. Ἡ περαιτέρω ἐξιστόρηση δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀγνοήσει τὸν διχασμό, τὴν κοινωνικὴ ἀναστάτωση, τὶς στρατιωτικές ἀποτυχίες τῆς περιόδου καὶ τὶς συνεχεῖς θρησκευτικὲς ἔριδες ποὺ προκάλεσε τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν. Ὁ Ἀκροπολίτης δὲν θέλησε νὰ προχωρήσει λοιπὸν γιὰ εὐνόητους λόγους. Αὐτὰ ποὺ ἄφησε ἀμάρτυρα προκειμένου νὰ μὴν ἀμαυρωθεῖ ἡ μνήμη τοῦ Μιχαὴλ Η΄, τὰ κατέγραψε ὁ Γεώργιος Παχυμέρης σὲ ἕναν καταγγελτικὸ ἱστορικὸ λόγο.

Βίος καὶ ἔργο

Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη προέρχονται κυρίως ἀπὸ αὐτοβιογραφικὲς ἀναφορές, οἱ ὁποῖες βρίσκονται διάσπαρτες στὴν *Χρονικὴ Συγγραφή*. Γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1217 σὲ ἀριστοκρατικὴ οἰκογένεια κρατικῶν ἀξιωματούχων, ἡ ὁποία διατηροῦσε στενὲς σχέσεις μὲ τὴν αὐλὴ τοῦ Ἰωάννη Γ΄ Βατάτζη. Σὲ ἡλικία δεκαέξι χρονῶν στάλθηκε ἀπὸ τοὺς γονεῖς του —τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων παραμένουν ἄγνωστα— στὴν Νίκαια, ὅπου ἐπρόκειτο νὰ τὸν ἀκολουθήσει καὶ ὁ πατέρας

του ἂν δὲν τὸν προλάβαινε ὁ θάνατος. Στὸ νέο του περιβάλλον, ὑπὸ βασιλικὴ ἐπίβλεψη καὶ φροντίδα, ὁ νεαρὸς Ἀκροπολίτης μαθήτευσε μαζὶ μὲ πέντε ἄλλους κοντὰ σὲ δύο ἀπὸ τὶς σημαντικότερες μορφὲς τῶν γραμμάτων τῆς ἐποχῆς, τὸν Θεόδωρο Ἑξαπτέρυγο καὶ τὸν Νικηφόρο Βλεμμύδη, μελετώντας ρητορικὴ μὲ τὸν πρῶτο καὶ φιλοσοφία μὲ τὸν δεύτερο (*Χρονικὴ Συγγραφή*, Heisenberg, I, 49,22-50,4). Ἰδιαίτερα φαίνεται νὰ συνδέθηκε μὲ τὸν Βλεμμύδη, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ἐπανειλημμένως καὶ μὲ κάθε εὐκαιρία, ἐξαίροντας κάθε φορὰ τὴν παιδεία του καὶ τὸ ὑψηλό του ἦθος. Οἱ ἀπόψεις τοῦ ἱστορικοῦ γύρω ἀπὸ ἐκκλησιαστικὰ πρόσωπα καὶ πράγματα, ἰδίως σὲ σχέση μὲ τὶς διαδοχὲς στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἐνδεχομένως ἀπηχοῦν τὶς κρίσεις τοῦ διδασκάλου του.[14]

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἡ ἀριστοκρατική του καταγωγή, οἱ οἰκογενειακές του διασυνδέσεις καὶ ἡ εὐρύτερη παιδεία του διευκόλυναν προφανῶς τὴν περαιτέρω ἐξέλιξή του, μολονότι τίποτε τὸ συγκεκριμένο δὲν γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του μὲ τὸν Βλεμμύδη ἕως καὶ τὸ 1246, ὅταν συνόδευσε τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Γ΄ Βατάτζη σὲ μία ἀπὸ τὶς ἐκστρατεῖες του στὶς δυτικὲς ἐπαρχίες καὶ εἰδικὰ στὶς Σέρρες καὶ τὴν Θεσσαλονίκη. Εἰκάζεται πάντως ὅτι σ' αὐτὸ τὸ διάστημα (1234-1246) εἶχε ἤδη ἐνταχθεῖ στὴν αὐλικὴ γραμματεία καὶ μάλιστα ὁ αὐτοκράτορας γιὰ ἕνα διάστημα στὴν δεκαετία τοῦ 1240 μετὰ τὴν ἀποπομπὴ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδη ἀπὸ τὸ παλάτι (ἐξαιτίας τῆς ἀντίδρασής του στὸν ἐρωτικὸ δεσμὸ τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη μὲ τὴν ἰταλίδα παλλακίδα του Μαρκεσίνα – *Χρονικὴ Συγγραφή*, I, 104,1-10) τοῦ εἶχε ἐμπιστευθεῖ τὴν μόρφωση τοῦ γιοῦ του Θεοδώρου στοὺς τομεῖς τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Μαθητὴς καὶ δάσκαλος συνδέθηκαν μάλιστα μὲ στενοὺς δεσμοὺς φιλίας, ὅπως μαρτυροῦν τουλάχιστον οἱ σαράντα μία ἐπιστολὲς ποὺ τοῦ ἀπηύθυνε ὁ Θεόδωρος (καὶ τὶς ὁποῖες ἐξέδωσε ὁ ἴδιος ὁ Ἀκροπολίτης προλογίζοντάς τις μὲ ἔμμετρη σύνθεση),[15] ἀλλὰ καὶ τὸ ἐγκώμιο ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ μαθητής

14. W. Blum, *Georgios Akropolites: Die Chronik*, Στουτγάρδη 1989, 39-41. R. Macrides, *George Akropolites, the History*, Ὀξφόρδη 2008, 9, 46-51.

15. Βλ. Ἐπιστολὲς ἀρ. I-XLI, στὴν ἔκδοση N. Festa, *Theodori Ducae Lascaris Epistulae CCXVII*, Φλωρεντία 1898, 67-116. Γιὰ τὸ κείμενο τῆς ἔμμετρης εἰσαγωγῆς, βλ. *Georgii Acropolitae Opera*, τ. II, A. Heisenberg, Λιψία 1903, (ἀνατ. Στουτγάρδη 1978), 7-9.

του μὲ ἀφορμὴ αὐτὴ τὴν ἔκδοση περὶ τὸ 1252.[16] Στὸ σημεῖο αὐτό, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἐπιστολὲς τοῦ Ἀκροπολίτη πρὸς τὸν μαθητή του δὲν μᾶς παραδίδονται. Δὲν ἀποκλείεται νὰ τὶς κατέστρεψε ὁ ἴδιος μετὰ τὸν θάνατό του καὶ τὸν παραμερισμὸ τοῦ γιοῦ του ἀπὸ τὸν θρόνο, ὥστε νὰ μὴν ἀφήσει στοιχεῖα τοῦ δεσμοῦ του μὲ τὸν ἀτυχὴ αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο οὐσιαστικὰ πρόδωσε. Τέλος, σύμφωνα πάντα μὲ τὴν διήγησή του, τὸν βρίσκουμε στὸ πλευρὸ τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης (1239), νὰ τῆς ἐξηγεῖ τὸ φαινόμενο τῶν ἐκλείψεων, ἔχοντας κάποια ἐξοικείωση ἂν ὄχι πλήρεις γνώσεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀστρονομία (I, 62,23-63,23). Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι ὁ θάνατος τῆς αὐτοκράτειρας τοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ ἐκφωνήσει τὸν ἐπιτάφιο λόγο (πβ. Heisenberg, II, 3-7).

Ὁ Ἀκροπολίτης κατέλαβε διάφορα ἀξιώματα στὴν πολιτικὴ ἱεραρχία: σὲ ἡλικία εἴκοσι δύο ἐτῶν διετέλεσε μέγας λογαριαστὴς (1243),[17] τρία χρόνια ἀργότερα διορίστηκε λογοθέτης τοῦ γενικοῦ καὶ ἐν συνεχείᾳ κατέλαβε τὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτη (1255). Ἡ κύρια ὅμως προσφορά του συνδέεται περισσότερο μὲ τὴν διπλωματία παρὰ μὲ τὴν διοίκηση. Ἤδη ἀπὸ τὸ 1246 ἔχει καθιερωθεῖ στὴν αὐτοκρατορικὴ γραμματεία, διότι, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰωάννη Γ' Βατάτζη τὸ ἴδιο ἔτος ἐναντίον τῶν Βουλγάρων ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἀλληλογραφία καὶ τὴν ἀποστολὴ ἐγγράφων στὶς νεοαποκτηθεῖσες ἐπαρχίες στὴν Θράκη καὶ τὴν Μακεδονία: *ἐγὼ δὲ αὐτὸς ἐν τοῖς ἐπιστολιμαίοις τῶν λόγων ὑπούργουν, ἑκάστῳ τῶν ἁλισκομένων ἄστεών τε καὶ χωρῶν καὶ γραφὴν ἐγχαράττων βασιλικὴν* (Heisenberg, I, 79,1-3). Στὴν συνέχεια, ὡς διπλωμάτης καὶ σύμβουλος τοῦ Θεοδώρου Β' Λάσκαρη, ἀνέλαβε διάφορες ἀποστολὲς πρὸς τὸν δεσπότη τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β' (1252), καθὼς καὶ πρὸς τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα Μιχαὴλ Ἀσὰν (1255). Οἱ σχέσεις του πάντως μὲ τὸν Θεόδωρο Β' Λάσκαρη δὲν ὑπῆρξαν πάντα ἁρμονικές, σὲ μία δὲ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὶς διπλωματικὲς διαπραγματεύσεις ποὺ διεξήγαγαν μὲ τοὺς Βουλγάρους, ὁ Ἀκροπολίτης ἐξόργισε μὲ τὴν στάση του καὶ τὶς ἀπαντήσεις του τὸν αὐτο-

16. Α.Φ. Μαρκόπουλος, «Θεοδώρου Β' Λασκάρεως ἀνέκδοτον ἐγκώμιον πρὸς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην», *ΕΕΒΣ* 36 (1968) 104-118.

17. Ἡ R. Macrides, *George Akropolites, the History*, 20, ἀμφιβάλλει ἂν ὁ Ἀκροπολίτης κατεῖχε αὐτὸ τὸ ἀξίωμα.

κράτορα σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε ὁ νευρωτικὸς καὶ καχύποπτος Θεόδωρος Β' διέταξε νὰ μαστιγωθεῖ δημόσια ὁ σύμβουλός του: *δυοῖν κορυνοφόροιν προσέταξε τύπτειν με* [...] *ὡς εἴκοσι τέσσαρας πάντας τὸν ἀριθμόν,* [...] *καὶ οἱ μὲν ἔτυπτον, ἐγὼ δὲ σιγῇ τὰς τύψεις ἐλάμβανον* (I, 131,9-14). Ὡστόσο, ἀργότερα ὁ ἴδιος αὐτοκράτορας σὲ ἔνδειξη τῆς ἐμπιστοσύνης ποὺ ἔτρεφε στὸ πρόσωπό του τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἡγεσία τῶν στρατευμάτων τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἀπονέμοντάς του τὸ ἀξίωμα τοῦ πραίτωρος (I, 139,13-14), ἀλλὰ ὅπως ἀποδείχθηκε οἱ στρατηγικὲς ἱκανότητες τοῦ Ἀκροπολίτη ἦταν μᾶλλον περιορισμένες. Μάλιστα εἶχε τὴν ἀτυχία κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ Πριλάπου νὰ πέσει στὰ χέρια τῶν ἀντιπάλων του καὶ γιὰ δυὸ χρόνια νὰ μείνει αἰχμάλωτος τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β' στὴν Ἄρτα (1259).

Στὸ μεταξὺ ὁ αὐτοκράτορας Θεόδωρος Β' ἀπεβίωσε μετὰ ἀπὸ βαριὰ ἀσθένεια τὸν Αὔγουστο τοῦ 1258, ἀφήνοντας στὸν θρόνο τὸν ὀκταετὴ γιό του Ἰωάννη, τὸν ὁποῖο παραμέρισε στὴν συνέχεια μὲ ἐγκληματικὸ τρόπο ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος. Τὴν περίοδο ἐκείνη ὁ Ἀκροπολίτης παρέμενε ἀκόμη αἰχμάλωτος τοῦ δεσπότη Μιχαὴλ Β' στὴν Ἄρτα, ὁπότε δὲν εἶχε καμία ἀνάμειξη στὴν ἀλλαγὴ τοῦ πολιτικοῦ σκηνικοῦ. Ἀπελευθερώθηκε μετὰ τὴν ἧττα τῶν δυτικῶν στρατευμάτων στὴν Πελαγονία τὸ φθινόπωρο τοῦ 1259. Ἐπανερχόμενος στὴν Νίκαια συνέδεσε πλέον τὶς τύχες του μὲ τὴν νέα ἡγεσία καὶ εἰδικὰ μὲ τὸν νεοαναγορευθέντα αὐτοκράτορα, τὸν ὁποῖο καὶ ὑπηρέτησε ἔκτοτε πιστά. Ἡ *Χρονικὴ Συγγραφὴ* ἀποδεικνύει, ἄλλωστε, περίτρανα τὴν ἀφοσίωσή του σ' αὐτόν, διότι πρόκειται γιὰ ἕνα ἀπολογητικὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο γράφτηκε μὲ μοναδικὸ σκοπὸ νὰ ἀμαυρώσει τοὺς Λασκαρίδες καὶ νὰ δικαιολογήσει τὴν ἄνοδο τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στὴν ἐξουσία. Ἔτσι στὸ ἔργο του ἀποσιωπᾶται ἡ τύφλωση τοῦ νόμιμου διαδόχου στὸν θρόνο, τοῦ νεαροῦ Ἰωάννη, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐλάχιστα γίνεται λόγος (I, 154,10-13. 157,2-11), ὅπως καὶ ἡ ὅλη ἀνάμειξη τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στὸ αἱματηρὸ πραξικόπημα ποὺ τὸν ἀνέβασε στὸν θρόνο.

Ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο μνημονεύονται δεκατρεῖς εὐχὲς τοῦ Ἀκροπολίτη, τὶς ὁποῖες συνέθεσε μὲ ἀφορμὴ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Κωνσταντινούπολης, καὶ τὶς ὁποῖες ἀνέγνωσε τὴν ἡμέρα τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (15 Αὐγούστου 1261) ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος Κλειδᾶς (*Χρονικὴ Συγγραφή*, I, 186,13-187, 16). Ὁ ἴδιος συνέχισε νὰ ὑπηρετεῖ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ ἐπίσης καὶ ὡς διπλωμάτης. Ἐστάλη στὸ Τίρνοβο γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ

μὲ τὸν βούλγαρο ἡγεμόνα Κωνσταντῖνο Tich (I, 175,26-176,10) – ἐνῶ ἐκ παραλλήλου φαίνεται νὰ ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν διδασκαλία, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδο 1267-1274. Δὲν διαθέτουμε, ὡστόσο, λεπτομέρειες γύρω ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ρητορικὰ μαθήματά του, τὸν κύκλο τῶν μαθητῶν του ἢ τὴν σχολὴ στὴν ὁποία δίδασκε. Στοὺς μαθητές του συγκαταλέγονται πάντως ὁ Γεώργιος Κύπριος καὶ ὁ Ἰωάννης Πεδιάσιμος.

Τὴν ἴδια περίοδο (Μάρτιος 1274) ἡγήθηκε πενταμελοῦς ἀποστολῆς στὴν Λυώνα γιὰ νὰ διαπραγματευθεῖ τὴν Ἕνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὑπέγραψε μάλιστα ἐξ ὀνόματος τοῦ αὐτοκράτορα τὴν ἀναγνώριση τοῦ δυτικοῦ δόγματος καὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα (6 Ἰουλίου 1274), ἀλλά, ὅπως γνωρίζουμε, οἱ διαπραγματεύσεις αὐτὲς δὲν εἶχαν καμία οὐσιαστικὴ ἐπιτυχία. Παρέμεινε πάντως ἕως τὸ τέλος ὀπαδὸς τῆς Ἑνώσεως, καταδιώκοντας τὸ 1268 μὲ σκληρότητα τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ πατριάρχη Ἀρσενίου,[18] οἱ ὁποῖοι καὶ μετὰ τὴν ἀντικανονικὴ πλέον, ὅπως πίστευαν, καθαίρεσή του ἐξαιτίας τοῦ ἀφορισμοῦ ποὺ εἶχε ἐπιβάλει στὸν σφετεριστὴ Μιχαὴλ Η΄, δὲν ἀναγνώριζαν τὴν πολιτικὴ οὔτε καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία. Γιὰ τὴν στάση του αὐτή, μερικὰ ἀπὸ τὰ συγγράμματά του παραδόθηκαν στὴν πυρὰ (Παχυμέρης, Failler, VIII 2, 35,5-37,10), ὁ δὲ γιός του Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης ἀποκήρυξε τὶς φιλενωτικὲς ἀπόψεις τοῦ πατέρα του.[19] Ἡ τελευταία του διπλωματικὴ ἀποστολὴ τὸ 1282 τὸν ἔφερε στὴν αὐλὴ τοῦ Ἰωάννη Β΄ Κομνηνοῦ στὴν Τραπεζοῦντα μὲ στόχο τὴν σύναψη συνοικεσίου μεταξὺ τοῦ τραπεζουντίου ἡγεμόνα καὶ τῆς θυγατέρας τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Εὐδοκίας (Παχυμέρης, VI 34, 653,14-655,31). Πέθανε λίγο ἀργότερα, τὸν Αὔγουστο τοῦ ἴδιου χρόνου.

Τὸ ἱστορικὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη, ἡ *Χρονικὴ Συγγραφή*, ἀποτελεῖ τὴν φυσικὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας τοῦ Νικήτα Χωνιάτη, δεδομένου ὅτι καλύπτει τὴν χρονικὴ περίοδο 1203-1261. Ὁ Ἀκροπολίτης εἶχε, ὅπως ἤδη

18. *Ἀνατίθεται τοίνυν τὰ περὶ τούτων τῷ Ἀκροπολίτῃ Γεωργίῳ καὶ εἰς λογοθέτας μεγάλῳ καὶ σοφῷ τὰ μάλιστα, πλὴν κατημελημένως τῶν εἰς συνείδησιν ἔχοντι. Καὶ δὴ ἐπ᾽ οἰκίας ἀπαγαγὼν χαλεπῶς ᾐκίζετο, δαίρων, κρεμαννύων, μαστίζων...* Παχυμέρης IV, 28, Failler, 409.23-27.

19. D.M. Nicol, «Constantine Akropolites. A Prosopographical Note», *DOP* 19 (1965) 249-256.

ἀναφέραμε, ἐνεργὸ δράση στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς του, καὶ συνεπῶς ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων γίνεται ἀπὸ ἕνα πρόσωπο ποὺ γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι τὰ πράγματα. Ἄλλωστε, τοῦτο τὸ τονίζει καὶ ὁ ἴδιος συχνά, ἢ ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες τῆς Ἱστορίας του. Ἰσχυρίζεται ὅτι θὰ γράψει ἀντικειμενικὰ γιὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα, ἀλλὰ ἡ ἀντικειμενικότητά του, ὅπως καὶ κάθε ἱστορικοῦ, εἶναι σχετική, στὴν δὲ περίπτωσή του δὲν θὰ μπορούσαμε κἂν νὰ μιλήσουμε γιὰ ἀμεροληψία ἢ ἀντικειμενικὴ κρίση, παρὰ τὶς διαβεβαιώσεις ποὺ δίνει: *Οὔτε γοῦν πρὸς χάριν οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ᾽ οὐδὲ πρὸς μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὔνοιαν συγγράφειν χρεὼν ἐστι τὸν συγγράφοντα, ἀλλ᾽ ἱστορίας μόνον χάριν καὶ τοῦ μὴ λήθης βυθῷ, ἣν ὁ χρόνος οἶδε γεννᾶν, παραδοθῆναι τὰ ὑπό τινων γεγενημένα, εἴτ᾽ ἀγαθὰ εἴτε φαῦλα τυγχάνοιεν* (Heisenberg, I, 4,18-23). Διότι ὑποστηρίζει, ὅπως προαναφέρθηκε, ξεκάθαρα τὴν ἄνοδο στὴν ἐξουσία τοῦ Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, μὲ τὸν ὁποῖο μάλιστα συγγένευε ἀπὸ τὸ γένος τῆς συζύγου του Εὐδοκίας, ἀντιπαρερχόμενος τὴν τύφλωση τοῦ ὀκταετοῦς νομίμου διαδόχου στὸν θρόνο Ἰωάννη Δ΄ τὴν ἡμέρα τῶν γενεθλίων του τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1261 καὶ ἀκολούθως τὸν ἐγκλεισμό του στὸ φρούριο τῆς Δακιβύζης στὴν Μικρὰ Ἀσία (Παχυμέρης, III,10, 257,15-26), γεγονὸς ποὺ προκάλεσε, ὡς γνωστόν, μεγάλο ἠθικὸ σκάνδαλο καὶ στὴν συνέχεια τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν στὸ ὁποῖο ἐπίσης δὲν ἀναφέρεται. Ἀλλὰ οὔτε καὶ καταγράφει τὴν πολιτικὴ ἀνέλιξη τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μετὰ τὴν ἐξόντωση τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1258, τὴν ἁλματώδη του ἄνοδο στὰ ἀξιώματα τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ τοῦ δεσπότου ἀντίστοιχα ἐντὸς τριῶν περίπου μηνῶν, μὲ κορυφαία πράξη τὴν πρώτη του στέψη σὲ συναυτοκράτορα τὰ Χριστούγεννα τοῦ ἴδιου ἔτους ἢ καὶ λίγο ἀργότερα (1258/1259) καὶ τὴν δεύτερη στὴν ἀπελευθερωμένη Κωνσταντινούπολη τὸν Αὔγουστο τοῦ 1261. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀκροπολίτης τηρεῖ σιγὴ ἰχθύος καὶ ὡς πρὸς τὸ πραξικόπημα τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἁπλῶς προβάλλει τὸ σύνηθες ἐπιχείρημα ποὺ χρησιμοποιεῖται σὲ παρόμοιες περιπτώσεις (βλ. τὴν δολοφονία τοῦ Μιχαὴλ Γ΄ ἀπὸ τὸν Βασίλειο Α΄), ὅτι, δηλαδή, ἡ ἀνάρρησή του στὴν βασιλεία ἦταν ἔργο τῆς θείας πρόνοιας: *ἐπεὶ γὰρ εἰς τὴν βασίλειαν ἔμελλε θεὸς ἀναβιβάσαι τοῦτον περιωπὴν* (I, 99,20-21). Ἐξάλλου, καὶ οἱ δυσαρεστημένοι στρατιωτικοὶ καὶ αὐλικοὶ ἀξιωματοῦχοι, πολλοὶ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχαν δεινοπαθήσει ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδώρου, ἀντιμετωπίζοντας ψευδεῖς κατηγορίες, καὶ ἀκόμη χειρότερο ἀτιμω-

τικὲς καταδίκες γιὰ δῆθεν ἐσχάτη προδοσία, προσέβλεπαν στὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο ὡς τὸν μόνο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ κυβερνήσει τὸ κράτος μὲ δικαιοσύνη (I, 154,20 κ.ἑ., 156,19 κ.ἑ.). Καὶ πράγματι μόλις ἀνέλαβε τὰ ἡνία τῆς ἐξουσίας, ἀπελευθέρωσε τοὺς ἀδίκως καταδικασθέντες καὶ ἀποκατέστησε τοὺς ἐκδιωχθέντες στὰ ἀξιώματά τους (I, 161,9-14). Συνεπῶς, ἡ δολοφονία τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ ἀντιβασιλέως Γεωργίου Μουζάλωνος καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν του μπροστὰ στὴν ἁγία τράπεζα τῆς Μονῆς Σωσάνδρων –μόλις τρεῖς μέρες μετὰ τὴν ταφὴ τοῦ αὐτοκράτορα– ἦταν τὸ φυσικὸ ἐπακόλουθο τοῦ ἀνοιχτοῦ πολέμου ποὺ εἶχε κηρύξει ὁ Θεόδωρος Β΄ ἐνάντια στὴν ἀριστοκρατία.[20] Ἐν κατακλεῖδι, οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀκροπολίτη ἐκφράζουν τὶς ἀντιπολιτευτικὲς θέσεις τῆς ἀριστοκρατίας καὶ μερίδας τοῦ κλήρου ἔναντι τῶν Λασκαριδῶν. Συνακόλουθα, στὸ στόχαστρο τῆς κριτικῆς του ἔβαζε πρωτίστως τοὺς ἀπαίδευτους, δειλοὺς καὶ ἀνίκανους ἀξιωματούχους ποὺ περιέβαλλαν τὸν τελευταῖο γόνο τῶν Λασκαριδῶν (I, 114,7-14. 123,1-11. 124,10-14. 139,8-10. 160,10-15), καὶ τοὺς ἐξίσου ἀμόρφωτους ἐκκλησιαστικούς, οἱ ὁποῖοι ἦταν πάντα ἕτοιμοι νὰ ὑποκύψουν στὶς προσταγὲς τῆς ἐξουσίας (I, 32,18-22. 71,25-72,8. 106,22-107,3). Ἀλλὰ τελικὰ ὅποιες καὶ ἂν ἦταν οἱ συμπάθειες τοῦ Ἀκροπολίτη, τὸ ἔργο του δὲν παύει νὰ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς περιόδου.

Ἄλλωστε, καὶ ὁ ἴδιος στὸ προοίμιό του προβάλλει τὴν σημασία τοῦ ἐγχειρήματός του, νὰ ἐξιστορήσει, δηλαδή, τὸ πρόσφατο παρελθὸν καὶ δὴ ἀπὸ τὴν κατάλυση τῆς αὐτοκρατορίας ἕως καὶ τὴν παλινόρθωσή της μὲ τὴν ἐκ παραλλήλου ἄνοδο στὴν ἐξουσία τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου: *τοῦτό γε ἂν τῆς ἡμετέρας συγγραφῆς προβαλούμεθα· τὸ δέ ἐστιν ὅτι, καινοτέρων ἡμῖν προκειμένων πραγμάτων, ἃ μήπω τις γραφῇ παραδέδωκε, καινότερον συμβαίνει εἶναι καὶ τὸ ὠφέλιμον* [...] *Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν γενέσθω ἡ τῆς Κωνσταντίνου πόλεως ἅλωσις, οὕτω τοι περιφανὴς καὶ γνώριμος οὖσα σύμπασιν ὡς μηδὲ ἓν εἶναι τῶν ἐθνῶν, ὃ μὴ ταύτην ἐγνώρισεν* (I, 3,7-10. 4,23-26). Τὰ γεγονότα παρουσιάζονται κατὰ χρονολογικὴ ἀκολουθία, ἀλλὰ μὲ συνεχεῖς ἐναλλαγὲς τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου, ὅπου διαδραματίζονταν εἴτε στὰ μικρασιατικὰ εἴτε στὰ δυτικὰ ἐδάφη (I, 12,22-

20. M. Avgerinou-Tzioga, «The Murder of the Mouzalon Brothers in Byzantine Historiography», *Realia Byzantina*, ἐκδ. S. Kotzabassi – G. Mavromatis, Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 2009, 13-16.

24. 18,4-6. 44,6-7), πράγμα ποὺ ἐπισημαίνεται κάθε φορὰ στὸ κείμενο μὲ κάποιο σχόλιο ἀναφορικὰ μὲ τὶς περιστάσεις καὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα: *Ὁ μὲν οὖν τῆς ἱστορίας δρόμος ἐφ' ἑτέραν τρέπεται τὴν ὁδὸν* [...] *πολυσχιδῶς γὰρ τότε τῶν πραγμάτων κεκινημένων διὰ τὸ πολυαρχίαν ἐν πᾶσι γενέσθαι, ποικίλως δεῖ καὶ τὰ τοῦ λόγου συστρέφεσθαι* (I, 57,16-20). Ἐνίοτε ἡ ἀφήγηση διακόπτεται καὶ ἀπὸ αὐτοβιογραφικὲς παρεκβάσεις (I, 49,6 κ.ἑ., 63,1 κ.ἑ., 97,8-9. 99,6-7. 128,10-14. 134,14 κ.ἑ., 149,3 κ.ἑ.), ποὺ ἐπίσης σχολιάζονται μὲ τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο: *καὶ ὁ μὲν περὶ ἡμῶν λόγος μέχρι τοσούτου νυνί· ἐσαῦθις δὲ ὅπῃ παρείκοι τῇ ἱστορίᾳ παρεμβληθήσεται* (I, 50,7-8). Τὰ ἐνδιαφέροντά του στρέφονται κυρίως στὰ πολεμικὰ γεγονότα, τὶς ἐκστρατεῖες καὶ τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἀντίθετα, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ ἡ διοίκηση δὲν τὸν ἀπασχολοῦν ἰδιαίτερα, κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἔκταση ποὺ ἀφιερώνει σ' αὐτὰ τὰ θέματα.[21]

Ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς συγγραφῆς δὲν μᾶς εἶναι γνωστός, εἰκάζεται, ὡστόσο, ὅτι γράφτηκε μονομιᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1261-1267 μὲ στόχο νὰ δικαιώσει τὴν ἄνοδο τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στὴν ἐξουσία δίχως ὅμως νὰ ἐπεκταθεῖ στὰ γεγονότα τῆς βασιλείας του, ἂν καὶ εἶχε ἄμεση ἀνάμειξη στὴν πολιτικὴ ζωὴ ὑπὸ τὴν νέα τάξη πραγμάτων.[22] Ἴχνη ἀπὸ γραπτὲς ἱστορικὲς πηγὲς δὲν διακρίνονται στὶς σελίδες του, θεωροῦμε δὲ ἀπίθανο νὰ χρησιμοποίησε τὸν Νικήτα Χωνιάτη. Γιὰ τὴν βασιλεία τοῦ Θεοδώρου Α΄ πρέπει νὰ στηρίχτηκε μᾶλλον σὲ προφορικὲς μαρτυρίες καὶ πιθανὸν σὲ ἀρχειακὸ ὑλικό, ἐνῶ γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τῆς ὕλης εἶχε ἐν πολλοῖς ἄμεση ἀντίληψη τῶν γεγονότων ὄντας ὁ ἴδιος αὐτόπτης μάρτυρας στὰ δρώμενα. Ὡς ἐκ τούτου, δὲν λείπουν οἱ αὐτοβιογραφικὲς ἀναφορές, οἱ προσωπικὲς ἀναμνήσεις, οἱ κρίσεις καὶ οἱ ἀποτιμήσεις ἰδίως στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἔργου. Τὸ κείμενο στὴν μορφὴ ποὺ μᾶς παραδίδεται διακόπτεται στὴν μέση μιᾶς πρότασης, στὸ σημεῖο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ ἐγκώμιο ποὺ ἔγραψε γιὰ νὰ τιμήσει τὸν Μιχαὴλ Η΄ ὡς ἀπελευθερωτὴ τῆς Βασιλεύουσας τὸν Αὔγουστο τοῦ 1261. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, τὸ ἔργο δὲν φαίνεται νὰ προχώρησε πέρα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1261, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει παραδοθεῖ ἡμιτελὲς στὴν μορφὴ ποὺ τὸ γνωρίζουμε σήμερα. Ὁ Παχυμέρης του-

21. Macrides, «The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing», 65.
22. Macrides, *George Akropolites, the History*, 31-33.

λάχιστον ἀπὸ τὴν δική του πλευρὰ ξεκίνησε τὴν Ἱστορία του ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου τερμάτισε ὁ Ἀκροπολίτης, ἐνῶ ὁ Σκουταριώτης συμπληρώνει νοηματικὰ τὴν τελευταία του πρόταση, ποὺ εἶχε μείνει κατὰ κάποιον τρόπο μετέωρη. Τέλος, ἐνδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρνητικῆς στάσης τοῦ Ἀκροπολίτη ἔναντι τοῦ Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη εἶναι καὶ ἡ ἀπουσία μιᾶς προσωπογραφίας του κατ' ἀναλογίαν μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀφιέρωσε στοὺς προηγηθέντες αὐτοκράτορες (I, 31,22-32,11. 103,15-104,18), καὶ ἀντὶ τῆς ὁποίας περιορίστηκε μόνον νὰ ἀναφερθεῖ λακωνικὰ στὴν οἰκογενειακή του κατάσταση, δηλαδὴ στὰ τέκνα ποὺ ἄφησε πίσω του (I, 153,20-154,9).

Ὁ τρόπος ποὺ γράφει τὴν Ἱστορία του ὁ Ἀκροπολίτης ἔχει ἐντυπωσιάσει τοὺς μελετητές. Ἀποφεύγει τοὺς πλατειασμούς, τὶς ἀνιαρὲς περιγραφὲς καὶ γενικὰ τὸ πομπῶδες ὕφος, μολονότι παραμένει προσκολλημένος στὴν ἀττικὴ παράδοση, προτιμώντας στὰ οὐσιαστικὰ καὶ τὰ ἐπίθετα τὴν χρήση τῆς συνηρημένης κλίσεως, τὴν μέση φωνὴ κατὰ κανόνα στοὺς ρηματικοὺς τύπους, ὅπως καὶ τὸν παρακείμενο καὶ τὸν ὑπερσυντέλικο ἀντὶ τοῦ ἀορίστου, καθὼς καὶ τὰ ἐπιρρήματα σὲ -ως.[23] Ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τὴν καθομιλουμένη ἢ τὴν *χύδην ρέουσαν γλῶτταν*, ὅπως χαρακτηριστικὰ τὴν ἀποκαλεῖ, κάνοντας κάποια ἐξαίρεση σὲ τεχνικοὺς ὅρους, στρατιωτικοὺς καὶ τῆς διοίκησης ἢ καὶ σὲ κάποια τουρκικὰ ἀξιώματα (*κλεισούρα*, I, 116,2. *Τζουλούκωνες*, I, 75,2. *πεκλάρπακις*, 138,12, 15. *ἀμυραχούρης*, 138,2).[24] Ὁρισμένες ἔννοιες ἀποκτοῦν μία ἄλλη διάσταση στὸ λεξιλόγιό του, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ λέξη ἄστυ, ἡ ὁποία στὸ κείμενό του ἀπαντᾶ ὡς συνώνυμο τῆς πόλης-φρούριο ἢ κάστρο.[25] Παρὰ τὸν γλωσσικό του κλασικισμό, τὰ συνήθη παραθέματα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὶς ἱερὲς γραφὲς ποὺ ἀπαντοῦν στοὺς ὁμοτέχνους του, σ' αὐτὸν σπανίζουν γενικότερα, μὲ ἐξαίρεση ἐλάχιστες ἀναφορὲς στὸν Ὅμηρο (I, 109,22. 124,13. 133,16. 143,26-27. 156,14-15), τὸν Ἀριστοφάνη (81,5-6) καὶ τὸν Εὐρι-

23. Βλ. καὶ Hunger, *Λογοτεχνία*, II, 287.

24. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 68, 250-251.

25. P.I. Žavoronikov, «Τὸ ἄστυ v Chronike Georgija Akropolita», Vizantijskie Očerki. *Trudy rossijskich učenych k XX meždunarodnomu kongressu vizantinistov*, Πετρούπολη 2001, 112-117.

πίδη (136,29), οἱ ὁποῖες στὴν πλειονότητά τους εἶναι μᾶλλον φράσεις-κλισέ.[26] Τὰ βιβλικὰ χωρία εἶναι ἐλάχιστα ὡς παραθέματα (I, 6,7. 78,1-2. 153,12. 289,12. 301,18,20), ἐπειδὴ ἴσως ὁ γενικότερος τόνος τῆς σκέψης του εἶναι κοσμικός, ἀλλὰ καὶ οἱ παροιμιώδεις φράσεις εἶναι τὸ ἴδιο περιορισμένες (I, 15,12. 51.11. 89,3-4. 105,11-12. 168,3).

Οἱ εἰκόνες ποὺ σκιαγραφεῖ εἴτε ἀπὸ τὰ πεδία τῶν μαχῶν (I, 16,24-17,16. 34,27-35,70) εἴτε ἀπὸ φορτισμένες συναισθηματικὰ καταστάσεις (I, 97,14-98,3. 130,25-132,7) δείχνουν κάποιο ρεαλισμὸ ἢ ἀκόμη καὶ ὀρθολογισμό.[27] Ἐντούτοις πιστεύει στὰ ὄνειρα καὶ τὶς προφητεῖες, ἐπίσης στὶς δεισιδαιμονίες καὶ τὶς προλήψεις (I, 23,19-23. 64,1-50), ὅπως, ἄλλωστε, καὶ στὸ ἔργο τῆς θείας πρόνοιας (I, 83,25-84,1. 136,23-24. 181,9-10). Γνωρίζει ἀρκετὰ καλὰ καὶ ἀπὸ πρῶτο χέρι, λόγῳ καὶ τῶν διπλωματικῶν του ἀποστολῶν, τοὺς γειτονικοὺς λαούς, ἀπέναντί τους δείχνει ὅμως προφανὴ προκατάληψη: θεωρεῖ τοὺς μὲν Φράγκους λυσσαλέους ἐχθροὺς (*τὸ τῶν Λατίνων γένος, καθ' ἡμῶν ἀεὶ μανίαν τρέφοντες* I, 54,18-19), τοὺς Βουλγάρους ἄπειρους καὶ ἀνίκανους στὶς πολιορκίες ὀχυρῶν θέσεων, ἐπειδὴ δὲν γνώριζαν νὰ στήσουν πολιορκητικὲς μηχανὲς (I, 22,26 κ.ἑ.),[28] τοὺς δὲ Σέρβους ἀναξιόπιστους καὶ ἀγνώμονες (I, 145,17-20). Ἀντίθετα, ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ φύλα μόνον τοὺς Τουρκομάνους ξεχωρίζει ὡς ἄσπονδους ἐχθροὺς (I, 136,11-15). Οἱ περιγραφές του εἴτε ἀπὸ τὰ πεδία τῶν μαχῶν εἴτε ἀπὸ τὴν ζωὴ στὴν αὐλὴ ἔχουν κάποια ζωντάνια, στοιχεῖο σπάνιο σὲ ἔργα αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Σκιαγραφώντας τὶς διάφορες προσωπικότητες ποὺ παρελαύνουν στὶς σελίδες του δὲν ἀφήνει ἄθικτες τὶς λιγότερο κολακευτικὲς πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα τους –ἀκόμη καὶ τῶν αὐτοκρατόρων ποὺ συμπαθοῦσε– δίνοντας λεπτομέρειες ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐρωτική τους ζωή (I, 26,18-19. 69,2-6. 71,4-13. 103,23-104,10). Κάτι ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ἀκόμη εἶναι ὅτι

26. Macrides, *George Akropolites*, 51-52.

27. Macrides, «The Thirteenth Century in Byzantine Historical Writing», 67-68.

28. Πβ. καὶ G. Cankova-Petkova, «Einige Tendenzen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts, wiederspiegelt in den Werken des Niketas Choniates, Georgios Akropolites und Theodoros Skutariotes», *Byzantinobulgarica* 6 (1980) 90-91.

στὸ ἔργο του ὑπάρχει ἡ αἴσθηση τοῦ κωμικοῦ σὲ σχέση μὲ κάποια ἐρωτικὰ εὐτράπελα (I, 71,4-12. 86,17-20). Μὲ εἰρωνικὴ ἐπίσης διάθεση περιγράφει λεπτομερῶς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀπέφυγε τὴν κατηγορία τῆς ἐσχάτης προδοσίας. Προκειμένου νὰ καταδείξει τὸν παραλογισμὸ ἢ μᾶλλον τὸν φιλύποπτο χαρακτήρα τοῦ Ἰωάννη Βατάτζη, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, παρακολουθοῦσε συνεχῶς τὶς κινήσεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ὁ Ἀκροπολίτης ἐξιστορεῖ ἕνα ἀσυνήθιστο γιὰ τὰ βυζαντινὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἐπεισόδιο (I, 97,14-98,3). Ἡ ἀθωότητα τοῦ Μιχαὴλ θὰ φανερωνόταν ἂν ἔπαιρνε στὰ χέρια του ἕνα πυρακτωμένο σίδερο χωρὶς νὰ πάθει τίποτα. Ὁ Μιχαήλ, συνεχίζει ὁ Ἀκροπολίτης, δέχτηκε νὰ ὑποβληθεῖ σὲ αὐτὴν τὴν ἐξέταση, ἡ ὁποία, ὅπως φαίνεται, ἦταν δυτικῆς προελεύσεως, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅτι τὸ πυρακτωμένο σίδερο θὰ τὸ ἔπαιρνε ἀπὸ τὰ ἅγια χέρια τοῦ μητροπολίτη Φιλαδέλφειας, ἐπειδὴ τὰ δικά του ἦταν ἁμαρτωλά: *ἀλλ᾽ ἐγὼ μὲν ἁμαρτωλός εἰμι ἄνθρωπος καὶ τερατουργεῖν τοιαῦτα οὐ δύναμαι. Εἰ δέ μοι συμβουλεύῃ μητροπολίτης ὢν καὶ θεοῦ ἄνθρωπος τουτὶ διαπράξασθαι* [...] *ταῖς σαῖς χερσὶν ἐκπύρωσόν μοι τὸν σίδηρον* [...] *καὶ ταύταις δὴ ταῖς ἱεραῖς σου χερσὶν ἐπίθες τῇ χειρί μου τὸν σίδηρον* (I, 97,16-98.1).

Ἡ *Χρονικὴ Συγγραφὴ* παραδίδεται σὲ τρεῖς παραλλαγές: στὴν ἀρχική της μορφή, σὲ μία ἐπιτομὴ τοῦ πρωτοτύπου καὶ σὲ μία ἐκτενέστερη, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπὸ προσθῆκες ποὺ ἐπέφερε στὸ ἔργο ὁ Θεόδωρος Σκουταριώτης.[29] Ἡ ἐπιτομὴ ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Theod. Dusa στὸ Leiden τὸ 1614. Μερικὲς δεκαετίες ἀργότερα ἀκολούθησε ἡ ἔκδοση τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου μαζὶ καὶ μὲ τὴν ἐπιτομὴ ἀπὸ τὸν Λέοντα Ἀλλάτιο στὸ Παρίσι τὸ 1651. Νεότερη ἔκδοση δημοσίευσε ὁ Immanuel Bekker τὸ 1836 στὴν σειρὰ τῆς Βόννης, στὴν ὁποία συμπεριέλαβε τὰ σχόλια τοῦ Theod. Dusa, καθὼς καὶ τὶς γραφὲς τῆς ἐπιτομῆς. Τέλος, ὁ August Heisenberg πραγματοποίησε τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῆς *Χρονικῆς Συγγραφῆς* μαζὶ καὶ τῆς ἐπιτομῆς (*Ποίημα Χρονικὸν Ἡμιτελές*, I, 193-274), ἡ ὁποία προφανῶς δὲν γράφτηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο, στὴν σειρὰ Teubner τὸ 1903. Ἡ *Χρονικὴ Συγγραφὴ* χρησίμευσε ὡς πηγὴ σὲ μεταγενέστερους

---

29. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις καὶ τὴν χειρόγραφη παράδοση τοῦ ἔργου, βλ. A. Heisenberg, «Studien zur Textgeschichte des Georgios Akropolites», *Programm des Kgl. Humanistischen Gymnasiums zu Landau*, Landau 1894, 5-55.

ἱστορικούς, κυρίως στὸν Νικηφόρο Γρηγορᾶ, στὸν Ἐφραὶμ καὶ στὸν Θεόδωρο Σκουταριώτη. Ἂς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι οἱ προσθῆκες τοῦ τελευταίου στὸ κείμενο τοῦ Ἀκροπολίτη συχνὰ παρουσιάζουν μιὰ ἄλλη πλευρὰ τῶν πραγμάτων, εὐνοϊκότερη, ὁπωσδήποτε, ὅσον ἀφορᾶ τοὺς Λασκαρίδες. Ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ἔργο τοῦ Ἀκροπολίτη, σώζονται οἱ ἐπιτύμβιοι στίχοι ποὺ ἀφιέρωσε στὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, μερικὲς ἀκόμη ἔμμετρες συνθέσεις (Heisenberg, II, 3-11), ἕνας ἐπιτάφιος λόγος του στὸν Ἰωάννη Γ′ Βατάτζη (II, 12-29), δύο θεολογικὲς πραγματεῖες κατὰ Λατίνων (II, 30-66), μία ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἰωάννη Τορνίκη (II, 67-69), ἑρμηνευτικὰ σχόλια σὲ θεολογικὰ ρητὰ τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ (II, 70-80), καθὼς καὶ ἕνας λόγος του εἰς τοὺς ἀποστόλους Πέτρο καὶ Παῦλο (II, 81-111). Στὰ ἀπολεσθέντα ἔργα του συμπεριλαμβάνονται οἱ δεκατρεῖς προσευχὲς τὶς ὁποῖες ἔγραψε γιὰ νὰ διαβαστοῦν ὡς εὐχαριστήρια πρὸς τὸν Θεὸ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κωνσταντινούπολης, καθὼς καὶ ἕνας λόγος του ποὺ γράφτηκε γιὰ τὴν ἴδια περίσταση (Heisenberg, I, 188.19-25).

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *CSHB* (1837). –*PG* 140: 969-1220. –*Georgii Acropolitae opera*, ἔκδ. A. HEISENBERG, I, Λιψία 1903, 1-189 (ἀνατ. Στουτγάρδη 1978, P. Wirth). –*Ποίημα Χρονικὸν Ἡμιτελές*, ἔκδ. HEISENBERG, *ὅ.π.*, 191-274.

Μεταφράσεις

W. BLUM, *Georgios Akropolites: Die Chronik*, Στουτγάρδη 1989. –Α.Δ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ, *Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ Συγγραφή*, Ἀθήνα 2003. –Σ.Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Γεώργιος Ἀκροπολίτης, Χρονικὴ Συγγραφή*, Θεσσαλονίκη 2004. –R. MACRIDES, *George Akropolites, the History*, Ὀξφόρδη 2008.

Γενική βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 286-288. *Ἱστορία*, I, 578-581. –MORAVCSIK 266-268. –COLONNA, 1-3. –HUNGER, *Literatur*, I, 442-447. *Λογοτεχνία*, II, 282-288.

Εἰδική βιβλιογραφία

A. HEISENBERG, «Studien zur Textgeschichte des Georgios Akropolites», *Programm des Kgl. Humanistischen Gymnasiums zu Landau*, Landau 1894, 5-55. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Zwei wiedergefundene Handschriften des Georgios Akropolites», *Eranos* 2 (1897) 117-124. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Studien zu Georgios Akropolites», *Sitzungsberichte der Königl. bayer. Akademie der Wissenschaften, Philos. -philol. und hist. Cl.* 1899, II/4 (Μόναχο 1900) 463-557. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Zur Textkritik des Geschichtswerkes des Georgios Akropolites», *Blätter für das bayerische Gymnasialschulwesen* 36 (1900) 657-679. –K. PRAECHTER, «Zur Gescichte des Georgios Akropolites», *BZ* 14 (1905) 257-259. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Antikes in der Grabrede des Georgios Akropolites auf Johannes Dukas», *BZ* 14 (1905) 479-491. –Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, «Ἀκροπολίτης, ὄνομα παραγνωσθέν», *ΝΕ* 2 (1905) 159. –Σ. ΒΑΣΗΣ, «Εἰς Γεώργιον τὸν Ἀκροπολίτην διορθωτικά», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου* 1905-1906, Ἀθήνα 1906, 95-103. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Τῶν εἰς Γεώργιον τὸν Ἀκροπολίτην διορθωτικῶν ἐπίμετρον», *Βυζαντὶς* 2 (1911-1912) 453-456. –Ν.Α. ΒΕΗΣ, «Εἰς Γεώργιον Ἀκροπολίτην», *VizVre* 20 (1913) 63-64. –B. LEHMANN, *Die Nachrichten des Niketas Choniates, Georgios Akropolites und Pachymeres über die Seldschuken in der Zeit von 1180 bis 1280 n. Chr.*, διδ. διατριβή, Λιψία 1939. –Σ.Β. ΚΟΥΓΕΑΣ, «Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης κτήτωρ τοῦ Παρισινοῦ κώδικος τοῦ Σουΐδα (Cod. Paris. gr. 2625)», *Byzantina-Metabyzantina* I/2 (1949) 61-74. –Α. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ, «Θεοδώρου Β′ Λασκάρεως ἀνέκδοτον ἐγκώμιον πρὸς τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην», *ΕΕΒΣ* 36 (1968) 104-118. –G. CANKOVA-PETKOVA, «Einige Tendenzen in der byzantinischen Geschichtsschreibung des 13. Jahrhunderts, wiederspiegelt in den Werken des Niketas Choniates, Georgios Akropolites und Theodoros Skutariotes», *Byzantinobulgarica* 6 (1980) 83-93. –S. BREZEANU, «Social et mental dans l'Empire de Nicée. En marge d'une remarque de Georgios Acropolites dans son histoire», *Analele Univ. Bucuresti, Istorie* 31 (1982) 29-32. –G. RICHTER, «Des Georgios Akropolites Gedanken über Theologie, Kirche und Kircheneinheit», *Byz* 54 (1984) 276-299. –P.I. ŽAVORONKOV, «Nekatorye aspekty mirovozrenija Georgija Akropolita», *VizVre* 47 (1986) 125-133. –A.G.C. SAVVIDES, «Acropolites and Gregoras on the Byzantine-Seljuk Confrontation at Antioch-on-the Meander (A.D. 1211). English Translation and Commentary», *Journal of Oriental and African Studies* 8 (1996) 73-82. –P.I. ŽAVORONKOV, «Predstavlenija Georgija Akropolita o znatnosti i strukture nikejskoj znati», *VizVre* 55 (80) (1994) 93-98. –W. BLUM, «L'historiographie et le personnage de Georges Acropolites (1217-1282)», *ByzForsch* 22 (1996) 213-220. –P.I. ŽAVORONKOV, «Τὸ ἄστυ v Chronike Georgija Akropolita», Vizantijskie Očerki. *Trudy rossijskich učenych k XX meždunarodnomu kongressu vizantinistov*, Ἁγία Πετρούπολη 2001, 112-117. –R. MACRIDES, «George Akropolites' rhetoric». *Rhetoric in Byzantium*, ἐκδ. E. JEFFREYS, Aldershot 2003, 201-209. –P.I. ŽAVORONKOV, «Dinastija Angelov v izobraženii Georgija Akropolita», *Mir Aleksandra Každana*, ἐκδ. A.A. ČEKALOVA, Ἁγία Πετρούπολη 2003, 364-385. –R. RADIĆ, «Georgije Akropolit i Srbi», *Kral Vladislav i Srbija XIII Veka*, ἐκδ. T. ŽIVKOVIĆ, Βελιγράδι 2003, 89-97. –T. PALÁGYI, «Comment peut-on être Latin au XIIIe siècle? Témoignages de Georges Akropolitès», *Annuario dell'Istituto di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia* 8/8 (2006) 75-108. –R. MACRIDES, *George Akropolites, the History*, Ὀξφόρδη 2007. –Σ.Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Εξαρχαϊσμοί και εκσυγχρονισμοί των γεωγραφικών και εθνολογικών όρων στην Χρονικήν Διήγησιν του Νικήτα Χωνιάτη και την Χρονικήν Συγγραφήν του Γεωργίου Ακροπολίτη*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009. –V. STANKOVIĆ, «Bulgaria and Serbia in the Writings of George Akropolites and George Pachymeres», *ZRVI* 46 (2009) 179-200. –Μ. ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ-ΤΖΙΩΓΑ, *Η Χρονική Συγγραφή του Γεωργίου Ακροπολίτη: Η αττικιστική διαχείριση ενός γλωσσικού κεφαλαίου*, Θεσσαλονίκη 2012.

Η ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΥΡΑΚΤΩΜΕΝΟΥ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ἡ διήγηση τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη ἀποκτᾶ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, ὅταν ἀναφέρεται σὲ γεγονότα ποὺ γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς δίκης τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, στὴν ὁποία παρέστη καὶ ὁ ἴδιος ὡς δικαστὴς (*Χρονικὴ Συγγραφή*, Heisenberg, I, 97,8-9. 99,78). Τὸ 1253 ὁ νεαρὸς Παλαιολόγος ἦταν εἴκοσι ἑπτὰ ἐτῶν καὶ διοικοῦσε τὸ Μελένικο καὶ τὶς Σέρρες. Ἐκείνη τὴν περίοδο κατηγορήθηκε ὅτι συνωμοτοῦσε ἐναντίον τοῦ θρόνου. Τὸ κατηγορητήριο στηρίχθηκε σὲ μιὰ συζήτηση δύο ἀτόμων ἀπὸ τὸ Μελένικο, οἱ ὁποῖοι σχολίαζαν τὴν ἀνεξήγητα μεγάλη θλίψη τοῦ Μιχαὴλ γιὰ τὸν θάνατο τοῦ συγγενῆ του Δημητρίου Τορνίκη, οἰκονόμου τῶν κοινῶν στὴν Θεσσαλονίκη. Ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο συζητητὲς ἀπέδωσε τὴν στενοχώρια τοῦ Μιχαὴλ σὲ πολιτικοὺς λόγους, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ προκαλέσουν ταραχὲς σὲ μία περίοδο ἡσυχίας καὶ εἰρήνης. Ἄφηνε, δηλαδή, νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ Τορνίκης σχεδίαζε κάποιο πραξικόπημα μὲ τὸν Μιχαήλ, ἀλλὰ τὸ σχέδιό τους τὸ ματαίωσε ὁ θάνατός του. Ὁ δεύτερος τῶν συνομιλητῶν ἀντέτεινε ὅτι δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος μιᾶς τέτοιας ἀναστάτωσης, διότι ὁ Μιχαὴλ ἐπρόκειτο νὰ παντρευτεῖ τὴν θυγατέρα τοῦ βουλγάρου ἡγεμόνα Καλιμάνου, διασφαλίζοντας ἔτσι τὴν εἰρήνη στὴν περιοχή τους. Ἡ συζήτηση αὐτὴ μεταφέρθηκε στὸν Νικόλαο Μαγκλαβίτη, ἐπιφανὴ κάτοικο τοῦ Μελενίκου, ὁ ὁποῖος ἀντιλήφθηκε τὸν ὑπαινιγμὸ περὶ προδοσίας, καὶ μὲ τὴν σειρά του ἀνέφερε τὰ διαμειφθέντα στὸν Ἰωάννη Βατάτζη. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν δύο μαρτύρων, στὴν ὁποία μετεῖχε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας, δὲν προέκυψαν ἐπιβαρυντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο, τὸν βάρυνε ὅμως ἡ κατηγορία τῆς προδοσίας, τὴν ὁποία μποροῦσε νὰ ἀνασκευάσει ἂν ὑποβαλόταν στὴν δοκιμασία τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου. Δεδομένου ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἄλλη μαρτυρικὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀθωότητά του, τοῦ ἔμενε μόνο νὰ κρατήσει μὲ τὸ

χέρι του τὸ πυρωμένο σίδερο καὶ ἂν ἔμενε ἄκαυστον θὰ σήμαινε φυσικὰ ὅτι ἦταν ἀθῶος. Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ διαδικασία ξένη πρὸς τοὺς νόμους καὶ τὶς βυζαντινὲς παραδόσεις,[30] ὅπως ἄλλωστε δήλωσε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μιχαήλ, ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε νὰ ὑποβληθεῖ σ' αὐτὴν τὴν βάρβαρη ἐξέταση: *εἰ μὲν καὶ αὐτὸς ἐκ βαρβάρων γεγέννημαι καὶ βαρβαρικοῖς τοῖς ἤθεσιν ἀνατέθραμμαι ἢ καὶ νόμοις τουτοισὶν ἐκπεπαίδευμαι, καὶ βαρβαρικῶς ἐκτισαίμην τὴν δίκην μου· εἰ δὲ Ῥωμαῖος καὶ ἐκ Ῥωμαίων, κατὰ νόμους Ῥωμαϊκοὺς καὶ παραδόσεις ἐγγράφους ἡ κρίσις τερματωθήτω μοι* (*Χρονικὴ Συγγραφή*, I, Heisenberg, I, 98,10-14).[31]

Τὸ περιστατικὸ τῆς δοκιμασίας τοῦ πυρωμένου σιδήρου παραδίδεται μόνον στὸν Ἀκροπολίτη, ἐνῶ ὁ Σκουταριώτης καὶ ὁ Παχυμέρης δείχνουν νὰ τὸ ἀγνοοῦν, ἂν καὶ ἀναφέρονται στὴν κατηγορία τῆς ἐσχάτης προδοσίας ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος.[32] Ὁ Σκουταριώτης εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸ κείμενο τοῦ Ἀκροπολίτη, ὁπότε ἡ παράλειψή του ξενίζει. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἐξιστόρησε τὸ ὅλο συμβάν, ἕως καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ Μιχαὴλ χάρις στὴν ἐπέμβαση τοῦ πατριάρχη Μανουήλ, ἀντιγράφοντας ἐν πολλοῖς τὴν πηγή του ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα τῆς

30. Γιὰ τὶς διάφορες ἀπόψεις ποὺ διατυπώθηκαν κατὰ καιροὺς σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τῆς *διὰ μύδρου ἀποδείξεως* ἀπὸ τὴν Δύση, βλ. D.J. Geanakoplos, «Ordeal by Fire and Judicial Duel at Byzantine Nicaea (1253): Western or Eastern Legal Influence?», *Interaction of the Sibling Byzantine and Western Cultures*, New Haven/London 1976, 146-155, 344-346.

31. Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καταδίκασε τὴν διαδικασία σ' ἕνα σημείωμά του, διότι ὁ *νόμος οὗτος [ἦν] βαρβαρικὸς καὶ ταῖς ἐκκλησίαις παντάπασιν ἀγνοούμενος*. Βλ. Μ.ΤΗ. Fögen, «Ein heisses Eisen», *Rechtshistorisches Journal* 2 (1983) 85-96, ἰδίως 95-96 (κείμενο σημειώματος Ἀποκαύκου). Πβ. καὶ *Δημητρίου Χωματηνοῦ Πονήματα Διάφορα*, ἔκδ. G. Prinzing, *Περὶ ἐπαφῆς πεπυρακτωμένου σιδήρου καὶ ὅτι οὐ λογίζεται νόμοις ἀντὶ ὅρκου*, 302,1-303,44. Οἱ μεμονωμένες μαρτυρίες τῶν πηγῶν δείχνουν ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς δοκιμασίας τοῦ πυρωμένου σιδήρου ὡς ἀποδεικτικοῦ μέσου ἐνοχῆς ἢ ἀθωότητας δὲν ἐπικράτησε στὸ ὕστερο Βυζάντιο. Μαρτυρεῖται, ὡστόσο, μία περίπτωση, ποὺ ἀναφέρει ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, *Ἱστορίαι*, III 27, 172,5-173,14.

32. Ἐπίσης καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ ὁποῖος στηρίχτηκε στὰ πρῶτα βιβλία του στὸν Ἀκροπολίτη, μνημονεύει τὴν δίκη δίχως ὅμως νὰ κάνει λόγο γιὰ τὴν διαδικασία τῆς θεοκρισίας (II 8, 49,7-19).

δοκιμασίας, τὸ ὁποῖο ἔχει κεντρικὴ θέση στὴν ἀφήγηση τοῦ Ἀκροπολίτη.[33] Ὁ Παχυμέρης ἀπὸ τὴν δική του πλευρὰ δίνει μία ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐκδοχὴ τοῦ γεγονότος. Ἡ κατηγορία τῆς προδοσίας δὲν ἀφοροῦσε τὶς διασυνδέσεις τοῦ Μιχαὴλ μὲ τὸν βούλγαρο ἡγεμόνα, ἀλλὰ τὴν πρόθεσή του νὰ παραδώσει τὶς περιοχὲς ποὺ ἐξουσίαζε στὸν Μιχαὴλ Β΄ τῆς Ἠπείρου, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα σκόπευε νὰ παντρευτεῖ. Ἡ συγκεκριμένη κατηγορία δὲν μποροῦσε, βέβαια, νὰ ἀποδειχθεῖ, ἀλλὰ ἡ εἰς βάρος του ὑποψία παρέμενε, γι' αὐτὸ καὶ ρίχτηκε στὴν φυλακή: *προσαγγελθεὶς δ' ἐπὶ τούτῳ πρὸς βασιλέα πρὸς οἰκέτου, ᾧ δὴ καὶ τὰ τῆς βουλῆς, ὡς ἐκεῖνος κατηγορῶν ἔλεγε, προσανετίθετο, ἀνήρπαστό τε τὴν ταχίστην, παραλυθεὶς τῆς ἀρχῆς, καὶ τῇ φυλακῇ σιδηρόδετος ἐρριπτεῖτο* (I 7, Failler, 37,17-20). Τελικά, μὲ τὴν παρέμβαση τοῦ πατριάρχη Μανουὴλ δόθηκε χάρη στὸν Μιχαήλ, ἀφοῦ πρῶτα δεσμεύτηκε μὲ φοβεροὺς ὅρκους ὅτι θὰ παρέμενε πιστὸς στὸν αὐτοκράτορα.[34]

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ διήγηση τοῦ Ἀκροπολίτη φαίνεται νὰ εἶναι ἡ πιὸ αὐθεντική. Ὁ ἴδιος δηλώνει ξεκάθαρα ὅτι ἦταν μέλος τοῦ δικαστηρίου καὶ γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι ὅτι ὁ αὐτοκράτορας μεθόδευε τὴν καταδίκη τοῦ Μιχαὴλ (I, 99,6-10). Παρουσίᾳ του ἐπίσης προσπάθησε ὁ μητροπολίτης Φιλαδελφείας Φωκᾶς νὰ πείσει τὸν Μιχαὴλ νὰ ὑποστεῖ τὴν δοκιμασία καὶ φυσικὰ ὑπῆρξε αὐτήκοος μάρτυς –*κἀμοῦ τῶν λόγων ἀκροωμένου* (I, 97,8-9)– τῆς ἔξυπνης ἀπάντησης ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὸν νεαρὸ ὑπόδικο, νὰ τοῦ ἐγχειρίσει, δηλαδή, μὲ τὰ ἅγια χέρια του τὸ πυρακτωμένο σίδερο καὶ τότε μόνο νὰ ὑποστεῖ τὴν δοκιμασία: *καὶ ταύταις δὴ ταῖς ἱεραῖς σου χερσὶν ἐπίθες τῇ χειρί μου τὸν σίδηρον* (I, 97,25-98,1). Οὐσιαστικὰ ὁ Ἀκροπολίτης μετέτρεψε τὸν κατηγορούμενο σὲ κατήγορο τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐθαιρεσίας γιὰ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεὸς δοκίμασε τὸν Μιχαὴλ μὲ τὴν πυρὰ τῶν βασάνων, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὸν χρυσό, γιατὶ τὸν προόριζε γιὰ τὴν βασιλεία. Ἀπὸ τὴν ἐμπειρία αὐτὴ θὰ μάθαινε ὁ μελλοντικὸς αὐτοκράτορας νὰ μὴν δίνει πίστη στὶς διαβολὲς καὶ στὶς συκοφαντίες, ὅταν θὰ ἀνέβαινε στὸν θρόνο (I, 99,19-24).[35]

Τὸ ἐπεισόδιο τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου γιὰ κάποιον λόγο δὲν παραδίδεται

33. *Σύνοψις Χρονική*, Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, VII, 503,1-504,13.

34. Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, I 7, Failler, 37,1-41,3.

35. Macrides, *George Acropolites. The History*, 61-62, 265-268. Βλ. καὶ G. Prinz-

ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους ἱστορικούς, ἂν καὶ ἀναφέρονται στὶς κατηγορίες τῆς προδοσίας ποὺ τὸν βάρυναν, οὔτε γίνεται γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα λόγος ἀπὸ τοὺς ρήτορες ποὺ ἐγκωμίασαν τὸν Μιχαὴλ Η΄.[36] Ἀκόμη καὶ στὴν φερόμενη ὡς αὐτοβιογραφία του ἀγνοεῖται ἡ ἐπιβολὴ τῆς θεοκρισίας.[37] Διερωτώμεθα ἂν ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι ὄντως αὐθεντικὴ ἢ ἁπλῶς δημιούργημα τῆς αὐλικῆς προπαγάνδας, ποὺ ἐκμεταλλεύθηκε ἕνα ὑπαρκτὸ γεγονός, τὴν κατηγορία τῆς ἐσχάτης προδοσίας.[38] Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ἡ πρακτικὴ τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου ἐφαρμοζόταν καὶ ἐπὶ Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρη, ἰδίως στὶς καταγγελίες ἄσκησης μαγείας. Ὁ Παχυμέρης εἶχε μάλιστα παρακολουθήσει παρόμοιες δίκες στὰ νιάτα του (I 12, Failler, 53,22-55,10). Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ ἀπαγορεύσει αὐτὲς τὶς μεθόδους ἐξέτασης ὅταν θὰ ἔπαιρνε τὴν ἐξουσία: *μηδὲ χώραν διδόναι διαβολαῖς, ἀργοῦντος μὲν τοῦ ἐπὶ ταύταις μονομαχίου, ἀργοῦντος δὲ καὶ τοῦ σιδήρου* (Παχυμέρης, II 1, 131,21-23).

ing, «Ein Mann τυραννίδος ἄξιος. Zur Darstellung der rebellischen Vergangenheit Michaels VIII. Palaiologos», *Lesarten: Festschrift für A. Kambylis zum 70. Geburtstag*, Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 1998, 180-197.

36. Γεώργιος Κύπριος, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν αὐτοκράτορα κυρὸν Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον καὶ νέον Κωνσταντῖνον*, ἐκδ. J.Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca*, I, Παρίσι 1829, 313-358. L. Previale, «Un Panegirico inedito per Michele VIII Paleologo», *BZ* 42 (1943) 1-49.

37. H. Grégoire, «Imperatoris Michaelis Palaeologi, de Vita sua», *Byz* 29-30 (1959-1960) 446-476.

38. Τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Ἀκροπολίτη καὶ τοῦ Παχυμέρη, ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὑπὸ συζήτηση γεγονός, ἀμφισβήτησε ὁ G. Czebe, «Studien zum Hochverratsprozesse des Michael Paläologos im Jahre 1252», *BNJ* 8 (1931) 68-72. Ἡ R. Macrides, *George Acropolites. The History*, 74, ἐπίσης ἀμφισβήτησε τὴν αὐθεντικότητα τῆς διήγησης τοῦ Ἀκροπολίτη, ὁ ὁποῖος ἂν καὶ ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυς, δημιούργησε ἕνα γεγονὸς ποὺ δὲν ἔλαβε χώρα.

Βιβλιογραφία

Α. ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, *Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου (1204-1261)*, Ἀθήνα 1898, 402-410. –G. CZEBE, «Studien zum Hochverratsprozesse des Michael Paläologos im Jahre 1252», *BNJ* 8 (1931) 59-98. –Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις*, Ἀθήνα 1969, 30-33. –D.J. GEANAKOPLOS, «Ordeal by Fire and Judicial Duel at Byzantine Nicaea (1253): Western or Eastern Legal Influence?», *Interaction of the Sibling Byzantine and Western Cultures*, New Haven/London 1976, 146-155, 344-346. –M. ANGOLD, «The Interaction of Latins and Byzantines during the period of the Latin Empire (1204-1261). The case of the Ordeal», *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, τ. IV, Ἀθήνα 1980, 1-10. –M.TH. FÖGEN, «Ein heisses Eisen», *Rechtshistorisches Journal* 2 (1983) 85-96. –R. MACRIDES, *George Akropolites. The History*, Ὀξφόρδη 2007, 259-268.

[*ΠΕΡΙ ΜΙΧΑΗΛ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ, ΟΠΩΣ ΥΠΟΠΤΕΥΘΕΙΣ ΚΑΤΕΣΧΕΘΗ*]

Καὶ δὴ ἔφασκον αὐτῷ οἱ τάχα κρίνειν τοῦτον λαχόντες ὡς «ἐπεὶ περὶ σοῦ ἀπειρημένοι τινὲς λελάληνται λόγοι, δεῖ σὲ διά τινος θαυματοποιίας τούτους ἀποσκευάσασθαι.» τὸ δὲ ἦν ἡ διὰ μύδρου ἀπόδειξις. ὁ δὲ–καὶ γὰρ εἶχε βοηθοῦσαν αὐτῷ τὴν ἀλήθειαν– «εἰ μέν τις ἦν» ἔλεγεν «ὁ κατ' ἐμοῦ τι κατηγορῶν, πρὸς ἐκεῖνον ἂν ἐμαχεσάμην καὶ ἀπέδειξα ψεύδεσθαι· κατηγόρου δὲ μὴ παρόντος ὑπὲρ τίνος κρίνομαι; εἰ δὲ θαυματουργῆσαί με θέλετε, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ εἰμὶ τοιοῦτος ὥστε καὶ τερατοποιίας ἐργάζεσθαι. σίδηρος δὲ πεπυρακτωμένος, εἰ ἐν χειρὶ ἀνθρώπου ζωοῦ ὄντος ἐμπέσοι, οὐκ οἶδα πῶς ἂν οὐ καύσειεν αὐτήν, εἰ μή πού τις ἔξεσται τῷ Φειδίᾳ ἐκ λίθου ἢ τῷ Πραξιτέλει ἢ καὶ ἀπὸ χαλκοῦ εἴργασται.» ταῦτ' ἔλεγε καὶ μάλα νὴ τὴν Θέμιν δικαίως. ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ τῆς Φιλαδελφέων μητροπολίτης Φωκᾶς συμπαρῆν τοῖς γινομένοις, φιλούμενος πρὸς τοῦ βασιλέως καὶ πάνυ φιλοφρονούμενος – πέπονθε δὲ τοῦτο οὐκ ἐξ ἀρετῆς ἀλλ' ἐξ ἀναιδείας· καὶ γάρ ποτε τοῦ βασιλέως πυθομένου περί τινος τῶν κοινῶν πραγμάτων ἐπαρρησιάσατο

καὶ «ὦ βασιλεῦ,» ἔφη, «τίνος χάριν ἀρτίως ἡμᾶς ἐρωτᾷς, αὐτὸς ἀεὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὰ δοκοῦντά σοι διαπραττόμενος;» ταῦτ' εἶπε, καὶ τότε μὲν ὁ βασιλεὺς ἐσχετλίασε καί γε εἰρήκει πρὸς τοὺς συμπαρισταμένους· «τί οὕτω θρασύτερον ὁ μητροπολίτης εἴρηκεν, ὑμεῖς δὲ ἠνέσχεσθε;» μετὰ βραχὺ δὲ φιλοφρόνως τοῦτον ἐδεξιώσατο καὶ ἐτίμα καὶ σύμβουλον εἶχεν ἐν ταῖς κοσμικαῖς ὑποθέσεσιν. ὑποδρηστῆρι οὖν καὶ τότε ἐχρήσατο τούτῳ ὁ βασιλεύς. καί γε καταμόνας τὸν Κομνηνὸν παραλαβὼν Μιχαήλ, κἀμοῦ τῶν λόγων ἀκροωμένου, ταῦτ' εἶπεν ὡς «εὐγενὴς μὲν ἀνὴρ σὺ καὶ ἐξ εὐγενῶν γεγέννησαι. δεῖ οὖν σε τὸ δέον ὑπὲρ τῆς σῆς ὑπολήψεώς τε καὶ πίστεως καὶ παντός σοι τοῦ γένους καὶ νοῆσαι καὶ διαπράξασθαι. ἐπεὶ δὲ οὐκ ἔλεγχος παρὰ μαρτύρων ἐν σοί, δεῖ σε τῷ μύδρῳ τὴν ἀλήθειαν παραστήσασθαι.» καὶ ὃς μάλα γενναίως καὶ ἀνδρικῶς, καὶ ὡς ἄν τινα οἱ γραφεῖς ἐν μάχῃ ἄτρεστον διαγράψαιεν, «οὐκ οἶδ' ὅπως τὸ τοιοῦτον κέκληται ἅγιον, ὦ δέσποτα» ἔφη· «ἀλλ' ἐγὼ μὲν ἁμαρτωλός εἰμι ἄνθρωπος καὶ τερατουργεῖν τοιαῦτα οὐ δύναμαι. εἰ δέ μοι συμβουλεύῃ μητροπολίτης ὢν καὶ θεοῦ ἄνθρωπος τουτὶ διαπράξασθαι, ἔνδυσαι μὲν αὐτὸς τὴν ἱεράν σου πᾶσαν στολήν, καθὼς εἴωθας ἐν τῷ θείῳ εἰσέρχεσθαι βήματι καὶ ἐντυγχάνειν θεῷ· εἶτα δὴ ταῖς σαῖς χερσὶν ἐκπύρωσόν μοι τὸν σίδηρον, αἷς τοῦ θείου ἐφάπτῃ θύματος, τοῦ σώματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου τεθυμένου καὶ ἀεὶ θυομένου παρ' ὑμῶν τῶν ἱερέων τε καὶ ἱεραρχῶν, καὶ ταύταις δὴ ταῖς ἱεραῖς σου χερσὶν ἐπίθες τῇ χειρί μου τὸν σίδηρον, καὶ τεθάρρηκα εἰς τὸν δεσπότην Χριστόν, ὡς πᾶσαν μὲν οὗτος ἁμαρτίαν μου παροράσεται, θαυματουργήσειε δὲ τὴν ἀλήθειαν.» καὶ ὁ μὲν Κομνηνὸς Μιχαὴλ οὕτως εἴρηκεν, ὁ δὲ μητροπολίτης «ὦ καλὲ νεανία,» ἔφη, «τοῦτο οὐκ ἔστι τῆς ἡμετέρας καὶ Ῥωμαϊκῆς καταστάσεως, ἀλλ' οὔτε τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως, οὔτε μὴν ἐκ τῶν νόμων οὔτε δὴ πρότερον ἐκ τῶν ἱερῶν καὶ θείων κανόνων παρείληπται. βαρβαρικὸς δὲ ὁ τρόπος καὶ ἀγνὼς ἐν ἡμῖν, προσταγῇ δὲ μόνον ἐνεργεῖται βασιλικῇ.» καὶ ὃς «ὦ μέγιστε ἱεράρχα θεοῦ, εἰ μὲν καὶ αὐτὸς ἐκ βαρβάρων γεγέννημαι καὶ βαρβαρικοῖς τοῖς ἤθεσιν ἀνατέθραμμαι ἢ καὶ νόμοις τουτοισὶν ἐκπεπαίδευμαι, καὶ βαρβαρικῶς ἐκτισαίμην τὴν δίκην μου· εἰ δὲ Ῥωμαῖος καὶ ἐκ Ῥωμαίων, κατὰ νόμους Ῥωμαϊκοὺς καὶ παραδόσεις ἐγγράφους ἡ κρίσις τερματωθήτω μοι.»

Ἐκεῖνος μὲν οὖν τοῖς λόγοις οἷον τοῦ νεανίου ἐκπεπληγμένος –εἰκοστὸν γὰρ καὶ ἕβδομον διήνυεν ἔτος ὁ Κομνηνὸς Μιχαήλ– καὶ τῷ μὴ ἐν συμφοραῖς τούτου ὄντος

τὸ εὐγενὲς τοῦ φρονήματος καταπίπτειν μηδὲ τὸ τῶν νοημάτων ὑποχαλᾶν εὐεπήβολον, πρὸς τὸν βασιλέα ἐλθὼν ὅσα μὲν οὖν εἶπεν ἐκεῖνος αὐτὸς μὲν οὐκ οἶδα, πάντως δὲ ταῦτ' ἔμελλε λέξαι ὅσα τε καὶ οἷα ἤκουσεν. ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς διάπειραν πολλὴν πεποιηκὼς οὐχ εὗρε κατά τι τὸν Κομνηνὸν Μιχαὴλ ὑπαίτιον ὄντα, καὶ ταῦτα καὶ τὸν ἀναίτιον εἰς αἰτίαν ἄγων τῇ βίᾳ ἢ τῶν λόγων ἢ τῶν μαστίγων. πάντες γὰρ ἀπεφαίνοντο οἵ τε τῶν Λατίνων οἵ τε τῶν Ῥωμαίων, καὶ μάλιστα τῶν Λατίνων, ἐπεί γε οὗτοι ἐλευθερωτέρᾳ χρῶνται πρὸς τοὺς δεσπότας τῇ γλώττῃ, ἀθῷον εἶναι ἐπὶ πᾶσι τὸν Κομνηνὸν Μιχαήλ.

[Γεώργιος Ἀκροπολίτης, *Χρονικὴ Συγγραφή*, ἔκδ. A. Heisenberg, 96,6-99,6]

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΟΠΑΙΔΟΣ ΙΩΑΝΝΗ ΛΑΣΚΑΡΗ

Οἱ ἡμέρες καὶ τὰ ἔργα τῶν Λασκαριδῶν σκιαγραφοῦνται ἀπὸ τὸν Ἀκροπολίτη εἴτε συγκαταβατικά, ὅσον ἀφορᾶ τὸν Θεόδωρο Α' Λάσκαρη καὶ τὸν Ἰωάννη Γ' Βατάτζη, εἴτε μὲ ἀνοιχτὴ προκατάληψη, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Θεόδωρου Β' καὶ τῶν συμβούλων του, εἰδικὰ τῶν Μουζαλώνων, τοὺς ὁποίους γελοιοποιεῖ καὶ ἀποκαλεῖ περιφρονητικὰ *ἀνδράρια μηδενὸς ἢ τριῶν ὀβολῶν ἄξια, παιδιαῖς ἀνατεθραμμένα καὶ κυμβάλων μέλεσί τε καὶ ᾄσμασι* (Ι, 124,10-12).[39] Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρώην μαθητή του γράφει, μὲ ἐμφανὴ ἀρνητικὴ διάθεση, ὅτι ἀπογοήτευσε τοὺς ὑπηκόους του, ποὺ ξεγελάστηκαν ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας του, τὴν πραότητα καὶ τὴν προσήνειά του: *ἃ δὴ πάντα φενάκη ἦν καὶ ὑποκριτικὸν προσωπεῖον* (Ι, 105,9-10). Τὸ ἀξιοσημείωτο ὅμως εἶναι ὅτι πέραν τούτης τῆς γενικόλογης κρίσης δὲν προσθέτει τίποτε συγκεκριμένο ποὺ νὰ δικαιώνει τὴν κριτική του. Ἁπλῶς προσπαθεῖ νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ ὅσο μπορεῖ ἀπὸ τοὺς πρώην εὐεργέτες του, ὑποβαθμίζοντας τὴν προσωπική του ἀνάμειξη στὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἀναδεικνύοντας μὲ μετριοπάθεια τὶς ἀρετὲς τοῦ ἀνερχόμενου στὴν ἐξουσία Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη

39. Ἂν καὶ ἀκολουθεῖ τὸν Ἀκροπολίτη στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἀφήγησής του, ὁ Γρηγορᾶς δὲν συμμερίζεται τὴν ἀρνητική του κριτικὴ γιὰ τὸν Γεώργιο Μουζάλωνα, ἀντίθετα δίνει μιὰ πιὸ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς προσωπικότητας τοῦ στενοῦ συνεργάτη τοῦ Θεοδώρου Λάσκαρη, χρησιμοποιώντας ὡς πηγὴ τὸν Παχυμέρη: *ἄριστος γνώστης τῶν ὅσα βουλομένῃ τῇ βασιλικῇ διανοίᾳ ὑπῆρχε, διοικητὴς δεξιὸς τῶν ἐκτός, μυστηρίων πιστὸς κοινωνὸς τῶν ἐντὸς* (*Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, ΙΙΙ,3, 62,14-16).

πλευρά, τὸ μόνιμο μοτίβο στὶς αἰτιάσεις του περιορίζεται στοὺς κακοὺς καὶ ἀνάξιους συμβούλους ποὺ περιστοίχιζαν τὸν Θεόδωρο Β′ (I, 123,5-15, 124, 10-17, 156,8-17, 160,13-15) καὶ ποὺ προφανῶς δὲν ἀνῆκαν στὴν συγκεκριμένη μερίδα τῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία στὸ τέλος τῆς βασιλείας του πῆρε τὴν ἐξουσία στὰ χέρια της.

Ὁ Ἀκροπολίτης θεωρεῖ τὴν δολοφονία τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ ἀντιβασιλέα Γεωργίου Μουζάλωνος καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν του μπροστὰ στὴν ἁγία τράπεζα τῆς Μονῆς Σωσάνδρων –μόλις τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὴν ταφὴ τοῦ αὐτοκράτορα– φυσικὸ ἐπακόλουθο τοῦ ἀνοιχτοῦ πολέμου ποὺ εἶχε κηρύξει ὁ Θεόδωρος Β′ ἐνάντια στὴν ἀριστοκρατία. Δίνει μάλιστα ἕναν κατάλογο τῶν δυσαρεστημένων ἀριστοκρατῶν ποὺ καταδιώχτηκαν ἢ κακοποιήθηκαν στὴν διάρκεια τῆς βασιλείας του. Ἡ πτώση τους συμπίπτει πάντως μὲ τὴν ἄνοδο τῶν Μουζαλώνων. Ὁ Ἀκροπολίτης δὲν ὑπεισέρχεται σὲ λεπτομέρειες γύρω ἀπὸ τὴν δολοφονία τους. Ἐπίσης δὲν ἀναμειγνύει τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο στὰ διαδραματισθέντα οὔτε καὶ ἀναφέρεται σὲ κάποιο σχέδιο συνωμοσίας. Ἡ δολοφονία ἦταν ἔργο δυσαρεστημένων εὐγενῶν, ποὺ παραβρέθηκαν στὸ μνημόσυνο *ὡς ἀπὸ κοινοῦ συνθήματος,* καὶ μιᾶς ὁμάδας στρατιωτῶν. Ἐπώνυμοι ἄνδρες καὶ στρατιῶτες, ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει, ἀνέβηκαν στὴν Μονὴ τῶν Σωσάνδρων καὶ ὅρμησαν ἐναντίον τοῦ ἐπιτρόπου τῆς βασιλείας καὶ τῶν ἀδελφῶν του, τοῦ μεγάλου δομεστίκου Ἀνδρόνικου καὶ τοῦ πρωτοκυνηγοῦ Θεοδώρου, τοὺς ὁποίους καὶ κατέσφαξαν. Μετὰ τὴν δολοφονία τους, οἱ ἴδιοι εὐγενεῖς μετέβησαν στὸν τάφο τοῦ Θεοδώρου Β′ καὶ ἄρχισαν νὰ τὸν βρίζουν, ἐπειδὴ ἐμπιστεύθηκε τὴν διοίκηση τῶν Ρωμαίων σὲ τιποτένια ἀνθρωπάρια. Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα, ὅλων τὰ μάτια στράφηκαν στὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο, τὸν μόνο ἱκανὸ νὰ ἀναλάβει στὶς δύσκολες ἐκεῖνες συνθῆκες τὴν κυβέρνηση τοῦ κράτους. Ἡ ἀνάρρησή του στὴν βασιλεία ἦταν συνεπῶς ἔργο τῆς θείας πρόνοιας (*Χρονικὴ Συγγραφή,* Heisenberg, I, 154,10-156,18).

Ὁ Παχυμέρης ἐπιρρίπτει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἐξόντωση τῶν Μουζαλώνων στὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο, διότι οἱ στρατιῶτες ποὺ ἔδρασαν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τοὺς ἀριστοκράτες ἦταν λατίνοι μισθοφόροι, ποὺ ὑπάκουαν μόνον σ' αὐτόν: *οὓς δὴ καὶ ὑπὸ χεῖρα εἶχεν ὁ μέγας κονοσταῦλος* (I, 18, Failler, 79,18-19). Ἄλλωστε, ἀπὸ μόνοι τους ὡς ξένο σῶμα καὶ δίχως ἐντολή, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐξεγερθοῦν. Ὁ Θεόδωρος Β′ πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του (16 Αὐγούστου 1258) εἶχε καταστήσει

τὸν Γεώργιο Μουζάλωνα ἀντιβασιλέα καὶ κηδεμόνα τοῦ ἀνήλικου γιοῦ του, πράξη ἡ ὁποία ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς δίχως ὅμως τὴν θέλησή τους. Ἡ ἴδια διαδικασία ἐπαναλήφθηκε λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὸν Μουζάλωνα, ποὺ ἔβλεπε τὸν φθόνο τῶν ἀντιπάλων του νὰ κορυφώνεται καὶ θέλησε νὰ διαγνώσει τὶς διαθέσεις τῶν συγκλητικῶν καὶ τῆς ἡγεσίας τοῦ στρατοῦ. Οἱ ἀντίπαλοι τῆς ἀντιβασιλείας κυκλοφοροῦσαν τὴν φήμη ὅτι ὁ Γεώργιος Μουζάλων ἐξόντωσε τὸν Θεόδωρο Β′ χρησιμοποιώντας μαγικὲς πράξεις προκειμένου νὰ ἀναρριχηθεῖ στὸν θρόνο: *ἐδόκουν γὰρ καὶ ὑπὲρ βασιλέων ζηλοῦν, τοῦ μὲν ὅτι μαγγανείαις ταῖς παρ' ἐκείνων συσκευασθείσαις νοσοίη καὶ ὡς κακῶς ἀπαλλάξειε πρόωρος, τοῦ δὲ ὅτι βασιλειᾷ καὶ ὑφαρπάζειν τὴν ἀρχὴν μελετᾷ καὶ μεῖζον ἢ καθ' αὑτὸν φρονεῖ* (I 18, 79,14-18). Ἐκεῖνος ὅμως διατεινόταν ὅτι ἦταν ἕτοιμος νὰ παραιτηθεῖ, διότι δὲν εἶχε καμία φιλοδοξία πέρα ἀπὸ τὸ νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἐντολὴ τοῦ μακαρίτη βασιλιᾶ. Προτιμοῦσε νὰ γίνει στρατιώτης καὶ νὰ εἶναι σίγουρος γιὰ τὴν ἀσφάλειά του παρὰ νὰ διατηρεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀντιβασιλέα μὲ φόβο καὶ ὑπόνοιες (I 16, 71,17-18). Στὴν συνέχεια, ἐκ μέρους τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν πῆρε τὸν λόγο ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔπλεξε τὸ ἐγκώμιο καὶ τὸν διαβεβαίωσε γιὰ τὴν ὑποταγή τους, ἀλλὰ ὅπως παρατηρεῖ εὔστοχα ὁ Παχυμέρης, ἄλλα ἔλεγαν οἱ εὐγενεῖς καὶ ἄλλα σκέφτονταν: *Τὰ δ' ἦσαν σκῆψις καὶ κόμπος ἄλλως, ὡς ἔδειξε* (I 17, 77,23-24). Ὁ Παχυμέρης πίστευε στὸ μόρσιμον ἢ ἀλλιῶς στὴν μοίρα. Μὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ θεώρησε ὅτι οἱ Μουζάλωνες ἦταν πλέον καταδικασμένοι, ἀπὸ τὴν στιγμὴ μάλιστα ποὺ τὸ θεῖο τοὺς εἶχε ἀφαιρέσει τὴν λογικὴ καὶ ἔτσι δὲν προφυλάχθηκαν ἐγκαίρως ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς τους, τοὺς ἀριστοκράτες ποὺ καταδιώχθηκαν ἢ παραγκωνίσθηκαν ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Β′.

Σὲ ποιὸ βαθμὸ ἀναμείχθηκαν καὶ οἱ ἴδιοι στὶς ἐκκαθαρίσεις τῆς παλιᾶς ἀριστοκρατίας δὲν ξεκαθαρίζεται στὶς πηγές. Ὁ Ἀνδρόνικος Μουζάλων παρευρέθηκε πάντως στὴν τιμωρία τοῦ ραβδισμοῦ στὴν ὁποία ὑποβλήθηκε ὁ Ἀκροπολίτης, καὶ μάλιστα κατὰ διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα τὸν κατέβασε ἀπὸ τὸ ἄλογό του (*Χρονικὴ Συγγραφή,* I, 130,28-131,2). Ὁ Ἀκροπολίτης ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι οἱ Μουζάλωνες δὲν ἦταν ἄμοιροι εὐθυνῶν. Μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς βίαιης ἀνατροπῆς καὶ τῆς ἀσφάλειάς του ὁ Γεώργιος ἦταν, ὡστόσο, ἕτοιμος νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀντιβασιλεία, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι εἶχε ἐπίγνωση τῶν κινδύνων ποὺ διέτρεχε. Ἡ κατηγορία ποὺ

τοῦ προσάπτει ὁ ἱστορικὸς ὅτι ἦταν μηδαμινὸς καὶ ἀνίκανος ὡς πρὸς τὰ διοικητικὰ δὲν φαίνεται νὰ εὐσταθεῖ. Ὁ Θεόδωρος Β′ εἶχε κηρύξει ἀνοιχτὸ πόλεμο κατὰ τῶν ἀριστοκρατῶν γαιοκτημόνων, φοβούμενος ὅτι συνωμοτοῦσαν ἐναντίον τοῦ θρόνου. Ἡ ρήξη εἶχε ξεκινήσει, ὡς φαίνεται, προτοῦ ἀνέβη στὸν θρόνο, πρὸς τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ πατέρα του. Στὰ ἀνώτατα ἀξιώματα προωθοῦσε ὡς ἐκ τούτου ἄτομα ταπεινῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, ὅπως ἦταν ὁ Γεώργιος Μουζάλων, ποὺ ἀνατράφηκε στὸ αὐλικὸ περιβάλλον καὶ ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία συνδέθηκε στενὰ μαζί του, ὥστε νὰ τὸν ἀποκαλεῖ στὶς ἐπιστολὲς ποὺ τοῦ ἔγραφε *γλυκύτατέ μοι Μουζάλων, ὁ τῆς πίστεως ἀδάμας στεῤῥὸς* (Ἐπιστ. 1, Festa, 214,1 καὶ 5, 217,6-7). Λίγο μετὰ τὴν ἄνοδό του στὸν θρόνο (1254), προώθησε τὸν Μουζάλωνα στὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ ἕναν χρόνο ἀργότερα τὸν προβίβασε σὲ ἀκόμη ὑψηλότερα ἀξιώματα, τοῦ πρωτοσεβαστοῦ, τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ τοῦ μέγα στρατοπεδάρχη, ἐκτοπίζοντας ἀπὸ τὴν αὐλικὴ ἱεραρχία τὴν παλιὰ ἀριστοκρατία (Ἀκροπολίτης, I, 124,4-6. 160,10-15). Ἐπιδίωκε πλέον τὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρίστων καὶ ὄχι τὴν εὐγενὴ καταγωγὴ καὶ τὴν συγγένεια μὲ τὸ βασιλικὸ γένος: *βαρὺς ἔδοξε τοῖς ἐν τέλει, ὅτι, οὐ κατ' εὐγένειαν καὶ κῆδος βασιλικόν, ἀλλ' ἀριστίνδην τοὺς ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐκλεγόμενος, τοῖς προσήκουσιν ἐσέμνυνεν ἀξιώμασιν* (Παχυμέρης, I 13, Failler, 61,6-8). Πιθανὸν νὰ εἶχε κατὰ νοῦ τὴν διάλυση τοῦ λατινικοῦ μισθοφορικοῦ στρατεύματος, προκειμένου νὰ στηριχτεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ ἐθνικὸ στρατό, μία σκέψη ποὺ ἐκμυστηρεύτηκε σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Νικηφόρο Βλεμμύδη: *κινεῖται γὰρ ἡ ἔχθρα τῷ πλήθει καὶ τὰ ἔθνη μάχεται καθ' ἡμῶν. καὶ τίς ὁ βοηθήσων ἡμῖν; Πέρσης πῶς βοηθήσει τῷ Ἕλληνι; Ἰταλὸς καὶ μάλιστα μαίνεται [...] μόνον δὲ τὸ Ἑλληνικὸν αὐτὸ βοηθεῖ ἑαυτῷ οἴκοθεν λαμβάνον τὰς ἀφορμάς* (Ἐπιστ. 44, Festa, 58,79-84). Δὲν ἀποκλείεται τὸ σχέδιο τοῦ αὐτοκράτορα νὰ τὸ ὑλοποίησε ὁ Γεώργιος Μουζάλων, διότι οἱ μισθοφόροι στρατιῶτες τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι κατακρατοῦσε τὴν μισθοδοσία τους: *τῶν εἰς ῥόγας αὐτοῖς ἀποτεταγμένων* (Παχυμέρης, I 18, 79,20-24). Ἐπικεφαλῆς τοῦ μισθοφορικοῦ στρατεύματος ἦταν πάντως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος.

Οἱ ἐκτελεστὲς τοῦ ἐγκλήματος ἦταν, ὅπως εἰπώθηκε, λατίνοι μισθοφόροι, στοὺς ὁποίους ὁ Μουζάλων δὲν εἶχε καταβάλει μισθοὺς καὶ δῶρα, καὶ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Παχυμέρης ἦταν ἕτοιμοι νὰ δράσουν κατὰ τῶν Μουζαλώνων, ἂν κάποιος τοὺς παρακινοῦσε: *ἕτοιμοι ἦσαν κατασφάττειν ἐκείνους, εἰ μόνον τις παρορμῴη* (I,18, 79,25-26). Τελικά, τοὺς παρακίνησε, ὅπως εὑρέως κυκλοφοροῦσε, *ὁ τούτων τῆς φάλαγγος ἐξηγούμενος, ὃς [...] ἠρέθισε τὸν φόνον ἐπιτολμῆσαι, καιρὸν ἔχοντας* (I,18, 79,27-30). Ὁ Παχυμέρης ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ὁ ὀργανωτὴς τοῦ κινήματος καὶ συνάμα ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἔφερε εἰς πέρας ἦταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος: *ἀνάγκη παντὸς μᾶλλον τὸν ἄγοντα ὑποπτεύεσθαι* (I,18, 81,2-3), ὁ δὲ ἐκτελεστὴς τοῦ Γεωργίου Μουζάλωνος ἦταν ἕνας λατίνος στρατιώτης ὀνόματι Κάρουλος, ποὺ ἔμεινε τελικὰ ἀτιμώρητος γιὰ τὴν πράξη του (I 19, 87,20-27. IV 15, 371,8-13). Ὁ Ἀκροπολίτης σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς ἀφήγησής του, ἄσχετο πρὸς τὸ ὑπὸ συζήτηση θέμα, καὶ προφανῶς γιὰ νὰ ἀποσείσει τὴν κατηγορία τῆς δολοφονίας ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἀναφέρει ὡς φονέα τῶν Μουζαλώνων τὸν πρωτοβεστιαρίτη Καρυανίτη: *ὃς καὶ τῶν προειρημένων τοῦ τε πρωτοβεστιαρίου καὶ τῶν αὐταδέλφων αὐτοῦ φόνον εἰργάσατο* (I, 159,20-24). Ὁ ἴδιος πάντως δὲν ἐξέφρασε καμία συμπάθεια γιὰ τὴν τύχη τῶν δολοφονηθέντων, ἀρκούμενος ὑπὸ μορφὴ ἐπιμυθίου στὴν παράθεση τῶν ὕβρεων ποὺ ξεστόμισαν οἱ ἐξεγερθέντες στὸν τάφο τοῦ Λάσκαρη: *ὅτιπερ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ τὰ αὐτῆς πράγματα ἀνδραρίοις βδελυροῖς καὶ ἀνθρωπίσκοις οὐτιδανοῖς ἐμπεπίστευκε, παραμερίζοντας γενναίους καὶ περιδεξίους στρατηγοὺς* ποὺ εἶχαν ὑπηρετήσει εὐδοκίμως τὸν πατέρα του (I, 156,10-12).

Βιβλιογραφία

D. GEANAKOPLOS, *Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις (1258-1282)*, Ἀθήνα 1967, 39-48. –R. MACRIDES, *George Akropolites, the History*, Ὀξφόρδη 2007, 24-27, 340-343. –M. AVGERINOU–TZIOGA, «The Murder of the Mouzalon Brothers in Byzantine Historiography», *Realia Byzantina*, ἐκδ. S. KOTZABASI – G. MAVROMATIS, [Byzantinisches Archiv – 22], Βερολίνο – Νέα Ὑόρκη 2009, 13-16.

[*ΕΠΙΒΟΥΛΗ ΤΟΥ ΜΙΣΘΟΦΟΡΙΚΟΥ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΜΟΥΖΑΛΩΝΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΤΟΤΕ ΣΥΜΒΑΝΤΑ*]

Ὁ μὲν οὖν υἱὸς τοῦ βασιλέως Θεοδώρου Ἰωάννης πάνυ ἀφῆλιξ ἐτύγχανεν ὢν ἐν τῷ καιρῷ τῆς τελευτῆς τοῦ βασιλέως καὶ πατρός· οὔπω γὰρ τελείων ἐνιαυτῶν ὑπῆρχεν ὀκτώ. ὁ δὲ πατὴρ τούτου καὶ βασιλεὺς διαθήκην πεποίηκε, τάχα μὲν ὡς ἐπὶ τῷ παιδί, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπὶ τῷ πρωτοβεστιαρίῳ αὐτοῦ τῷ Μουζάλωνι Γεωργίῳ. τοῦτον γὰρ ἡ διαθήκη ἐποίει τῶν Ῥωμαϊκῶν ἁπάντων πραγμάτων κύριον, ὥστε τὸ κράτος ἔχειν ἁπάσης τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς, μέχρις ἂν ὁ τοῦ βασιλέως υἱὸς εἰς τελείαν τὴν ἡλικίαν ἀφίκοιτο· καὶ προύβησαν ἐπὶ τούτοις προστάξει τοῦ βασιλέως καὶ ὅρκοι παρὰ τῶν ἐντυχόντων τῷ τότε. ἀλλ' οὔπω τριταῖος ἦν ἐν τάφῳ κείμενος ὁ τοῦ βασιλέως νεκρός, καὶ ὡς ἀπὸ κοινοῦ συνθήματος συνδραμόντες πάντες οἱ ἐφευρεθέντες ἐκεῖσε Ῥωμαῖοι –στράτευμα δὲ ἦν ἱκανὸν συνηγμένον ἐκεῖσε– οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸς τοῦ βασιλέως κεκακωμένοι ἄνδρες εὐγενεῖς καὶ τῆς πρώτης τυγχάνοντες τάξεως, ὧν εἷς μὲν ὑπῆρχεν ὁ Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος, οὗ τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον τετύφλωκεν, αὐτὸν δὲ καθεῖρξεν, ὁ Τορνίκης τε Κωνσταντῖνος, ὃν μέγαν πριμμικήριον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε – καὶ πρὸς τοῦ βασιλέως υἱοῦ καθωσίωτω, ὁ Φιλῆς Θεόδωρος, τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ αὐτὸς ἐξορωρυγμένος, καὶ ὁ Ζαγαρομμάτης Γεώργιος, ὃν πρωτοβεστιαρίτην μὲν ὁ βασιλεὺς ὠνόμασεν Ἰωάννης, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ παρακοιμώμενον πρῶτον τιμήσας μετὰ βραχὺ καθωσίωσεν, οἱ τέτταρες υἱοὶ τοῦ πρωτοβεστιαρίου τοῦ Ῥαοὺλ καὶ αὐτοὶ καθειργμένοι, ὁ Ἀλυάτης τε Νικηφόρος, ὃν πρὸ βραχέος ἐπὶ τοῦ κανικλείου τετιμηκὼς ὕστερον τὴν γλῶτταν ἐπ' οὐδεμιᾷ αἰτίᾳ ὁ βασιλεὺς ἐκτεμὼν καθωσίωσεν, ἄλλοι τε πολλοὶ τῶν χρησίμων καὶ ὀνομαστῶν ἀνδρῶν. οἳ τοῖς στρατιώταις ξυνιόντες καὶ ἅμα συνδραμόντες καὶ ἐπὶ τῇ τῶν Σωσάνδρων συνανιόντες μονῇ κατὰ τοῦ πρωτοβεστιαρίου καὶ ἐπιτρόπου καὶ τῶν αὐταδέλφων αὐτοῦ αὐτοβοεὶ ἐφώρμησαν· ἐκεῖσε γὰρ εἶχε τὴν σκηνὴν ὁ πρωτοβεστιάριος καὶ τὴν ὁσίαν τοῦ τεθνηκότος βασιλέως ἐπλήρου.

Γνοὺς οὖν ὁ πρωτοβεστιάριος τὴν ἔφοδον τοῦ λαοῦ, συνάμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ἀνδρονίκῳ, ὃν καὶ μέγαν δομέστικον κατωνόμαζον, καὶ τῷ πρώτῳ αὐτοῦ ἀδελφῷ, ὃν καὶ πρωτοκυνηγὸν ἐκάλουν, ἐντὸς ἐγένοντο τοῦ ναοῦ. ὡς δὲ τὸ πλῆθος εἶδον γυμνοῖς τοῖς ξίφεσι κατ' αὐτῶν χωροῦντας, ἐντὸς εἰσῄεσαν καὶ τοῦ ἱεροῦ βήματος, καὶ τὴν παναγῆ περιπτυξάμενοι τράπεζαν ἐκεῖσε ξίφους ἔργον

γεγένηνται, μηδὲ μετὰ τὸν φόνον οἶκτον λαβόντων τῶν φονευτῶν· τοιοῦτον γὰρ τὸν θυμὸν ὁ λαὸς ἅπας ἐπέτρεφε κατ' αὐτῶν, ὥστε καὶ μεληδὸν διατεμόντες αὐτούς, μᾶλλον δὲ κατὰ ἄρθρα, ἢ καὶ σμικρὰ τῶν σαρκῶν διελόντες τεμμάχια ἕκαστος τὸ οἰκεῖον τμῆμα κρατῶν τῆς ἐπιθυμίας ἐνεφορήθησαν. κἂν τῷ τάφῳ δὲ περιστάντες τοῦ βασιλέως Θεοδώρου ὀνειδιστικοῖς καὶ αὐτὸν ἔβαλλον λόγοις, ὅτιπερ τὴν τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴν καὶ τὰ αὐτῆς πράγματα ἀνδραρίοις βδελυροῖς καὶ ἀνθρωπίσκοις οὐτιδανοῖς ἐμπεπίστευκε, τοῖς ἐκ θυμέλης μελωδήμασιν ἀνατεθραμμένοις καὶ αὐλοῖς χαίρουσι καὶ χορδαῖς καὶ πρὸς λύραν ψαλλάττειν ἐκμελετήσασι, καὶ τὸ ὁμηρικὸν ἐξειπεῖν ψεύσταις τ' ὀρχησταῖς τε καὶ ἀρίστοις χοροτυπίῃσι, καταλελοίπει δὲ ἄνδρας γενναίους καὶ περιδεξίους στρατηγούς, καλῶς τε καὶ εὐαρέστως τῷ βασιλεῖ καὶ πατρὶ ἐξυπηρετήσαντας. καὶ ταῦτα μὲν τοιοῦτον ἔσχε τὸν τρόπον.

[Γεώργιος Ἀκροπολίτης, *Χρονικὴ Συγγραφή*, ἔκδ. A. Heisenberg, 154,10-156,18]

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΫΜΕΡΗΣ
Ο ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΕΝΟΣ ΛΟΓΙΟΫ ΙΣΤΟΡΙΚΟΫ (1258-1307)

Ἡ ἀποδυνάμωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἄφηνε κάποια περιθώρια στὴν ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης, πράγμα ποὺ διαπιστώνεται στὴν αὐτοκρατορικὴ κριτικὴ ποὺ ἄσκησε στοὺς δύο πρώτους Παλαιολόγους, πατέρα καὶ γιό, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης. Προφανῶς δὲν συμπαθοῦσε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο, διότι τὸν θεωροῦσε ὑποκριτή, δόλιο καὶ ἄπληστο (I 26, Failler, 105,9-12. 141,24-25). Ὁ θρόνος του ἐξάλλου εἶχε βαφεῖ στὸ αἷμα, γι' αὐτὸ καὶ ἡ βασιλεία του ἦταν καταδικασμένη στὴν ἀποτυχία. Τὸν διάδοχό του στὸν θρόνο, τὸν Ἀνδρόνικο Β', τὸν θεωροῦσε ἀδύναμο καὶ ὑποχωρητικό, ἰδίως πρὸς τὸν αὐταρχικὸ καὶ ἀλαζονικὸ πατριάρχη Ἀθανάσιο (VII 21, 71,25-73,4. 73,22-23. XIII 23, 679,17 κ.ἑ.). Ὅταν ὁλοκλήρωνε τὴν συγγραφὴ τῆς Ἱστορίας του στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα, ὁ Παχυμέρης εἶχε καταλήξει πλέον στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑπῆρχε καμιὰ ἐλπίδα νὰ ἀνακάμψει ἡ αὐτοκρατορία. Τὴν ἀπαισιοδοξία του τὴν ἐξέφρασε στὴν ἀρχὴ κιόλας τοῦ Προοιμίου του: *εἰς τοσοῦτον γὰρ τῆς συμφορᾶς προῆλθε τὰ πράγματα* [...] *ὥστε μὴ μόνον οὐκ εὐθαλεῖν ὑπονοεῖν παρέχοντα, ἀλλ' οὐδὲ ζωτικῆς τὸ παράπαν μετέχειν τοὺς Ῥωμαίους κινήσεως* (*Version brève*, Failler, I 1, 4,8-12. Πβ. I 1, 25,12-20). Τὴν ἀρχὴ τῆς κατάπτωσης τῆς αὐτοκρατορίας τὴν ἀπέδωσε στὴν μοιραία ἀπόφαση τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου νὰ ἐγκαταλείψει στὴν τύχη της τὴν Μικρὰ Ἀσία μεταφέροντας τὰ στρατεύματά του στὴν Δύση (I 5, 31,21-33,11). Γιὰ νὰ ἀποδυναμώσει τὰ μικρασιατικὰ στρατεύματα, ποὺ στράφηκαν ἐναντίον του ἐξαιτίας τοῦ πραξικοπήματός του, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔκοψε τοὺς μισθοὺς καὶ τὰ προνόμια ποὺ ἀπολάμβαναν οἱ στρατιῶτες τῶν συνόρων, εἰδικὰ τὴν ἀπαλλαγὴ φόρων στὰ στρατιωτικά τους

κτήματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διαλύσει τὸ ἀμυντικὸ σύστημα, ποὺ στηριζόταν γιὰ δεκαετίες στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῶν Λασκαριδῶν, σὲ θεσμούς, δηλαδή, ποὺ εἶχαν συμβάλει στὴν ἕως τότε εἰρήνη καὶ στὴν σχετικὴ εὐημερία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (III 22, 291,25-293,29. IV 27, 407,4-21). Οἱ προνοιάριοι ἀναγκάστηκαν τότε νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν γῆ τους καὶ νὰ προσφύγουν στοὺς Τούρκους (III 22, 293,13-29), ἀφήνοντας τὰ σύνορα ἀνοιχτὰ στοὺς ἐπιδρομεῖς στὴν περιοχὴ τοῦ Μαιάνδρου, τοῦ Σαγγαρίου καὶ τῆς Καρίας (IV 27, 403,19-407,3. VI 20, 591,30-593,4). Ὁ Παχυμέρης εἶναι ὁλοφάνερο λοιπὸν ὅτι ἐξέφραζε μιὰ μερίδα φίλα προσκείμενη στοὺς Λασκαρίδες καὶ συνάμα κάποιους ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους ποὺ πρόσκειντο στοὺς ὀπαδοὺς τοῦ πατριάρχη Ἀρσενίου. Οἱ ἴδιοι αὐτοὶ ἐκκλησιαστικοὶ κύκλοι ἐναντιώθηκαν στὴν φιλενωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Η', τὴν ὁποία προσπάθησε νὰ ἐπιβάλει διὰ τῆς βίας. Ἡ κριτικὴ ποὺ ἄσκησε ὁ Παχυμέρης στοὺς δύο Παλαιολόγους βασιλεῖς οὐσιαστικὰ στρέφεται ἐνάντια στὴν προσπάθεια τοῦ Ἀκροπολίτη νὰ ἀναδείξει τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο ὡς τὸν μόνο ἱκανὸ νὰ πάρει στὰ χέρια του τὸ τιμόνι τοῦ χειμαζόμενου σκάφους τῆς ἐξουσίας καὶ νὰ τὸ φέρει μὲ ἀσφάλεια σὲ γαλήνιους λιμένες.

Βίος καὶ ἔργο

Ἐλάχιστες εἶναι οἱ βιογραφικὲς πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὸν Γεώργιο Παχυμέρη, τὸν συνεχιστὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Γεώργιου Ἀκροπολίτη, καὶ αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὶς σποραδικὲς ἀναφορὲς ποὺ βρίσκουμε στὸ ἔργο του. Κάποια ἐπιπρόσθετα στοιχεῖα, δευτερευούσης μᾶλλον σημασίας, περιέχονται σὲ ἕνα ἐπιτάφιο στιχούργημα, σὲ ἑκατὸ ἰαμβικοὺς δωδεκασύλλαβους, ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε ὁ μαθητής του Μανουὴλ Φιλῆς,[40] καθὼς καὶ σὲ ἀποσπάσματα μιᾶς ποιητικῆς αὐτοβιογραφίας τοῦ ἴδιου τοῦ Παχυμέρη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο ἔχουν περιληφθεῖ στὴν Ἱστορία του (X 14, 335,6-17. X 15, 337,16-25), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα σώζονται στὸν κώδικα *Marc. gr.* 452, ff. 231^{β}-233^{α}.[41] Κωνσταντι-

40. E. Miller, *Manuelis Philae Carmina*, II, Παρίσι 1855, 400-405.

41. Σ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ: Εἰσαγωγικὸ δοκίμιο*, [Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐρευνῶν – Μονογραφίες 5], Ἀθήνα 2004, 219-221.

νουπολίτης τὴν καταγωγή, γεννήθηκε τὸ 1242 στὴν Νίκαια, ὅπου καὶ ἔμαθε τὰ πρῶτα του γράμματα. Μὲ τὴν ἀνακατάληψη τοῦ κέντρου τῆς αὐτοκρατορίας τὸ 1261 τὸν βρίσκουμε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου συνέχισε τὶς σπουδές του, πιθανότατα μαζὶ μὲ τὸν Γεώργιο Κύπριο, κοντὰ στὸν Γεώργιο Ἀκροπολίτη. Στὴν Ἱστορία του ἀρκετὲς φορὲς ἀναφέρεται σὲ προσωπικές του ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν πολιτική του δραστηριότητα, ποτὲ ὅμως δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴν ἰδιωτική του ζωή. Στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1260 χειροτονήθηκε διάκονος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ πατριαρχίας Ἀρσενίου, περὶ τὸ 1265, διορίστηκε νοτάριος τοῦ πατριαρχικοῦ κλήρου (IV 6, 347,29). Στὴν συνέχεια, ἔγινε διδάσκαλος τοῦ Ἀποστόλου (1277), τὸ 1285 ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερομνήμονος καὶ λίγο ἀργότερα τοῦ πρωτεκδίκου, τὸ ὁποῖο συνεπαγόταν ἕνα εὐρὺ φάσμα πνευματικῶν καὶ διοικητικῶν ἁρμοδιοτήτων ἐντὸς τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας. Περὶ τὸ 1310 ὁ Ἀνδρόνικος Β' τοῦ ἀπένειμε ἐπίσης τὸ αὐλικὸ ἀξίωμα τοῦ δικαιοφύλακος, τὸ ὁποῖο συνήθως ἀπέδιδε ὁ αὐτοκράτορας σὲ λογίους ποὺ διακρίνονταν γιὰ τὴν νομικὴ καὶ τὴν ἐκκλησιαστική τους παιδεία. Γιὰ αὐτὰ τὰ δύο ἀνώτερα ὀφφίκια, τοῦ πρωτεκδίκου καὶ τοῦ δικαιοφύλακος, κάνει ὁ ἴδιος λόγο στὸ προοίμιο τῆς Ἱστορίας του (I 1, 11,6-8).[42]

Τὸ ἱστοριογραφικὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη μὲ τὸν τίτλο *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* ἐκτείνεται σὲ δεκατρία βιβλία, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν χρονικὴ περίοδο 1258-1307, δηλαδὴ ὁλόκληρη τὴν βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου (1259-1282) καὶ μέρος τῆς ἀντίστοιχης τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1282-1328). Ἡ ἐξιστόρηση διαιρεῖται σὲ δύο μέρη: Τὰ πρῶτα ἕξι βιβλία ἀναφέρονται στὴν βασιλεία τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου καὶ ἀποτελοῦν τὴν φυσικὴ συνέχεια τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀκροπολίτη. Ἀπὸ τὴν ἐξιστόρηση εἰδικὰ τούτου τοῦ τμήματος τοῦ ἔργου του (βιβλία I-VI), στὸ ὁποῖο κυριαρχοῦν τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, δηλαδὴ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν καὶ οἱ ἀντιδράσεις στὴν φιλενωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Η', δὲν προκύπτουν στοιχεῖα γιὰ τὴν χρονολόγησή του, εἰκάζεται, ὡστόσο, ὅτι ἡ συγγραφὴ συντελέστηκε στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα ἢ τὸ ἀργότερο στὶς ἀρχὲς τοῦ ἑπομένου. Δηλαδὴ ὁπωσδήποτε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η' (1282), ὁπότε ὁ ἱστορικὸς μποροῦσε πλέον μὲ νηφαλιότητα καὶ ἀντικειμενικότητα νὰ ἀξιολογήσει τὴν βασιλεία του. Τὸ δεύτερο μέρος περι-

42. *Ὁ.π.*, 24-33.

λαμβάνει τὴν βασιλεία τοῦ Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου σὲ ἑπτὰ βιβλία (VII-XIII) καὶ ἐκτείνεται ἕως τὸ ἔτος 1307, δηλαδή, ἕως τὸ εἰκοστὸ πέμπτο ἔτος τῆς ἐξουσίας του. Τὰ τελευταῖα κεφάλαια ἀναφέρονται σὲ ἐντελῶς σύγχρονα συμβάντα μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἱστορικοῦ, τὰ ὁποῖα προφανῶς γράφτηκαν ἐνῶ ἦταν ἀκόμη νωπὲς οἱ μνῆμες τους. Ἡ ἐξιστόρηση ὁλοκληρώνεται μὲ τὶς ληστρικὲς ἐπιδρομὲς τῶν Καταλανῶν καὶ Τούρκων στὴν Θράκη καὶ τὴν Μακεδονία μεταξὺ 1306-1307 ἕως καὶ τὴν προέλασή τους στὴν Κασσάνδρεια (XIII 38, 709,16-711,22). Στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς τελευταίας ἑνότητας ὁ Παχυμέρης ἀνακοινώνει τὴν ὁλοκλήρωση τῆς συγγραφῆς του, ἡ ὁποία, ὅπως δηλώνει λίγο παρακάτω, καλύπτει μιὰ περίοδο σαράντα ἐννέα ἐτῶν (XIII 38, 709,18-19. 711,23-25). Δηλώνει ἀκόμη ὅτι θὰ ξεκινοῦσε ἐκ νέου τὴν συγγραφὴ ἂν τοῦ τὸ ἐπέτρεπαν οἱ συνθῆκες, πολὺ δὲ περισσότερο ἐὰν ἡ πολιτικὴ κατάσταση ἔβαινε πρὸς τὸ καλύτερο, πράγμα ποὺ ἤλπιζε καὶ εὐχόταν: *Ἡμῖν δὲ πόνος ἄλλος εἰς τοιοῦτον τέλος τοὺς τῶν ἱστοριῶν καταλύσαντας λόγους. Πλὴν δ' ἀλλ' εὐχόμεθα καὶ πάλιν τὰ λῷονα. Καὶ εἰ Θεὸς βραβεύοι, οὐκ ἂν τὴν χεῖρα ἐφέξοιμεν τοῦ μὴ προθύμως τὰ τῆς ἐπανακλήσεως καθ' ὅσον εὐποροῦμεν συντάττεσθαι* (XIII 38, 709,18-21).[43] Ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του παραμένει ἄγνωστη, ἀλλὰ πιθανολογεῖται ὅτι πέθανε γύρω στὸ 1310 ἢ καὶ πιθανὸν τὸ 1315.[44] Τέλος, τὸ ἔργο του παραδίδεται σὲ δεκαέξι χειρόγραφα, γεγονὸς ποὺ μαρτυρεῖ τὴν σχετικὰ εὐρεία κυκλοφορία του, μὲ κυριότερο φορέα τὸν κώδικα *Monac. gr.* 442, τοῦ 14ου αἰώνα, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πηγάζουν τὰ περισσότερα ἀντίγραφα. Μᾶς παραδίδεται ἐπίσης σὲ δύο κώδικες (*Vatic. Urbin. gr.* 110, *Vatic. gr.* 1775) μιὰ ἀνώνυμη σύνοψη, στὴν ὁποία ἐπιχειρήθηκε ἡ ἁπλοποίηση τοῦ πρωτοτύπου μὲ τὴν ἀντικατάσταση λέξεων ἢ καὶ ὁλόκληρων φράσεων. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ μεταφραστῆ δὲν γνωρίζουμε ἀπολύτως τίποτε, ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τοὺς στόχους καὶ τὴν μέθοδό του, ἡ ὁποία, ὅπως προαναφέρθηκε, συνίσταται κυρίως στὴν ἀπάλειψη κοινῶν τόπων καὶ στὴν ἁπλοποίηση τοῦ λεξιλογίου.[45]

43. A. Failler, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymérès (Livres VII-XIII)», *REB* 48 (1990) 10-11.

44. Βλ. P. Golitsis, «La date de composition de la Philosophia de Georges Pachymère et quelques précisions sur la vie de l'auteur», *REB* 67 (2009) 209-215.

45. *La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès*, I: Livres I-

Ἡ Ἱστορία τοῦ Παχυμέρη βασίζεται κυρίως στὴν καταγραφὴ γεγονότων ποὺ διαδραματίστηκαν στὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχε ἄμεση πληροφόρηση εἴτε ἀπὸ ἀξιόπιστους πληροφοριοδότες εἴτε ἀπὸ προσωπικὲς ἐμπειρίες ποὺ ἀποκόμισε στὴν διάρκεια τῆς ἐκκλησιαστικῆς του σταδιοδρομίας, στὸ διάστημα τῆς ὁποίας συνδέθηκε μὲ ὑψηλὰ ἱστάμενα πρόσωπα, κερδίζοντας τὴν εὔνοια καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Βέκκου, τοῦ πατριάρχη Ἀθανασίου Β΄ Ἀλεξανδρείας, τοῦ Θεοδώρου Πρίγκιπος κ.ἄ. Ἤδη ἐξαρχῆς στὸ προοίμιο τῆς συγγραφῆς του ξεκαθαρίζει ὅτι τίποτε δὲν ἔγραψε δίχως νὰ ἔχει προηγουμένως ἐλέγξει τὴν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του –*οὐ λόγους λαβὼν ἄνωθεν ἀμαρτύρους, οὐδ᾽ ἀκοῇ πιστεύων μόνον*–, ἄλλωστε, στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὁ ἴδιος ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας ὅσων κατέγραψε μὲ γνώμονα πάντα τὴν ἀλήθεια καὶ μόνον (I,1, 23,8-13). Τὴν συγγραφὴ τῆς ἱστορίας τὴν εἶδε σὰν ἱερὸ λειτούργημα, στὸ ὁποῖο τὸ ψεῦδος δὲν εἶχε θέση, γι᾽ αὐτὸ ὅποιος ἀποτολμοῦσε νὰ παραποιήσει τὴν ἱστορία θεωροῦσε ὅτι θὰ ἀποδεικνυόταν ἱερόσυλος. Ἡ ἀντίληψή του γιὰ τὶς ἀρχὲς ποὺ πρέπει νὰ διέπουν τὴν συγγραφή της συνοψίζεται σὲ μία πολὺ χαρακτηριστικὴ φράση, ποὺ δίνει ἴσως τὸ στίγμα τοῦ ἴδιου ὡς ἱστορικοῦ: *ἱστορίας γάρ, ὡς ἄν τις εἴποι, ψυχὴ ἡ ἀλήθεια, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας χρῆμα ἐπάναγκες ἱερὸν* (I,1, 23,18-19). Συνεπῶς, κατέγραψε μόνο τὰ γεγονότα ποὺ γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι ἢ βάσει ἀξιόπιστων μαρτυριῶν ποὺ προηγουμένως ἤλεγξε, ἀφήνοντας ἔξω ἀπὸ τὴν ἀφήγησή του συμβάντα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἦταν σίγουρος πῶς ἀκριβῶς διαδραματίστηκαν. Στὴν περίπτωση αὐτή, πίστευε ὅτι ἡ ἄγνοια ἦταν προτιμότερη ἀπὸ τὴν παραπληροφόρηση (I,1, 25,5-11). Στὸ προοίμιό του διατυπώνει καὶ τοὺς φόβους ποὺ τὸν διακατέχουν γιὰ τὸ μέλλον τῆς αὐτοκρατορίας, κρίνοντας ἀπὸ τὴν δεινὴ κατάσταση στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει τὸ κράτος. Προέβλεπε ὅτι στὸ μέλλον θὰ συμβοῦν ἀκόμη μεγαλύτερα δεινά, καὶ τοῦτος ὁ φόβος ἦταν τὸ ἔναυσμα ποὺ τὸν ὤθησε νὰ γράψει τὸ ἔργο του: *Οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδ᾽ αὐτὸς ἐγκεχείρηκα ἂν τῇ γραφῇ, ἥν μοι μὴ ἐπῄει ἐλπίζειν, προϊόντος τοῦ χρόνου, τὰ χείρω καὶ ἔτι ξυμβαίνειν, ἐκ τῶν παρόντων καὶ τὰ ἐσαῦθις στοχαζομένῳ, ἢ μᾶλλον ἐκ τῶν συμβάντων λογιζομένῳ τὰ συμβησόμενα* (I,1, 25,12-15). Αὐτὴ

VI, II: VII-XIII, Edition du texte grec et commentaire par A. Failler, [Archives de l'Orient Chrétien, 17-18], Παρίσι 2001-2002.

ἡ ἀπαισιόδοξη πρόβλεψη –ὅπως καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ προοιμίου του– μπορεῖ μὲν νὰ ἀνάγεται σὲ θουκυδίδεια πρότυπα καὶ ἰδέες,[46] ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι ὅτι ἡ τρέχουσα κατάπτωση, γιὰ τὴν ὁποία κάνει λόγο καὶ τὸν φοβίζει, τοῦ δίνει τὴν ἀφορμὴ νὰ ἀναφερθεῖ στὸ πρόσφατο παρελθόν, δηλαδὴ στὴν ἱστορία τῶν Λασκαριδῶν, στὴν ἐποχὴ τῶν ὁποίων ἡ αὐτοκρατορία βρισκόταν στὴν ἀκμή της, διατηρώντας ἀκέραιες τὶς κτήσεις της στὶς ἀσιατικὲς ἐπαρχίες, ὑπὸ μορφὴ εἰσαγωγῆς ἢ θουκυδίδειας ἀρχαιολογίας ἐν προκειμένῳ, προτοῦ ξεκινήσει νὰ ἐξιστορεῖ τὴν ἱστορία τῆς παρακμῆς. Ἔτσι ἐξαρχῆς, ἀπὸ τὸ προοίμιο κιόλας, δίνει τὸ στίγμα τῆς ἀφήγησής του ἢ μᾶλλον τὸ μήνυμα ποὺ θέλει νὰ περάσει στοὺς ἀναγνῶστες του, ὅτι ἡ βίαιη ἀνατροπὴ τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ θρόνου καὶ ἡ παραμέληση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων ἀπὸ τὴν νέα τάξη ποὺ ἦρθε στὴν ἐξουσία ὁδήγησαν τὴν αὐτοκρατορία στὴν παρακμή.

Ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὡς ἐκκλησιαστικὸς ἀξιωματοῦχος δὲν διαδραμάτισε κανένα οὐσιαστικὸ ρόλο στὰ πολιτικοθρησκευτικὰ δρώμενα τῆς ἐποχῆς του οὔτε καὶ φαίνεται μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς Ἱστορίας του νὰ ἄσκησε ἐπιρροὴ σὲ ἄλλους, ὡστόσο, λόγῳ τῆς ἰδιότητάς του ἔζησε ἀπὸ κοντὰ τὶς ἐναλλαγὲς στὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ὅσα συνέβησαν δηλαδὴ μετὰ τὴν ἔξωση τοῦ Ἀρσενίου Αὐτορειανοῦ, ἀλλὰ καὶ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις μετὰ τὴν ἄνοδο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ στὴν ἐξουσία. Κάθε φορὰ ποὺ κρίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο, ἐπισημαίνει τὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του, κατὰ κανόνα ἀπὸ προφορικὲς διηγήσεις (*ὡς δ᾽ ἐγὼ τινων ἤκουσα* – I 19, 85,21. VII 17, 63,1) ἢ ἁπλῶς ἀναφέρει ὅτι ἦταν παρὼν ὁ ἴδιος καὶ ἄκουσε ὅσα διαμείφθησαν σὲ συζητήσεις ἢ συνεδριάσεις (I 25, 103,4-5, 11-12. II 9, 149,1. II 19, 171,21. IV 27, 407,17), ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ἦταν παρὼν κατὰ τὴν ἀνακοίνωση τῆς καθαιρέσεως τοῦ πατριάρχη Ἀρσενίου (IV 7, 353,2). Μετεῖχε ἐπίσης σὲ σημαντικὲς ἀποστολές, σχεδὸν διὰ τῆς βίας κατόπιν αὐτοκρατορικῆς ἐντολῆς, πρὸς τὸν καθαιρεθέντα πατριάρχη Ἀρσένιο, ὁ ὁποῖος εἶχε τὸ διάστημα ἐκεῖνο περιοριστεῖ στὴν νῆσο Προικόννησο (IV 16, 373,14 κ.ἑ.), ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν πατριάρχη Γρηγόριο Κύπριο, μαζὶ μὲ τὸν τότε κοιαίστορα Νικηφόρο Χοῦμνο, προκειμένου νὰ ζητήσουν τὴν παραίτησή του

46. Σ. Λαμπάκης, «*Ἐλπίζειν τὰ χείρω καὶ ἔτι ξυμβαίνειν*. Ἡ παραλλαγὴ τῆς θουκυδίδειας πρόγνωσης στὸ προοίμιο τῶν *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν* τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Ἐνθύμησις Ν.Μ. Παναγιωτάκη*, Ἡράκλειο 2000, 371-377.

(VIII 7, 143,30-32), ἐνῶ κάτω ἀπὸ ἄλλες περιστάσεις ἀνέλαβε νὰ συγγράψει μαζὶ μὲ τὸν Ἰὼβ Ἰασίτη ἕνα τόμο ποὺ ἀφοροῦσε τὸν πατριάρχη Ἰωάννη Βέκκο προκειμένου νὰ δοθεῖ στὸν Μιχαὴλ Η΄ (V 14, 487,12-14). Λίγο ἀργότερα ἔγινε ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στὸν Μιχαὴλ Η΄ καὶ τὸν Βέκκο, μεταφέροντας ἀπόρρητα ἔγγραφα ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο (VI 5, 557,13-22). Ὁ τελευταῖος ὅμως, βαλλόμενος πανταχόθεν γιὰ τὶς φιλοδυτικές του ἀπόψεις περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ζήτησε ἀπὸ τὸν Παχυμέρη νὰ συντάξει τὴν παραίτησή του καὶ νὰ τὴν δώσει στὸν αὐτοκράτορα (VI 13, 575,28-30). Εἶχε γνωριστεῖ ἐπίσης μὲ τὸν νεαρὸ αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Θ΄, μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε κατ᾽ ἰδίαν συζητήσεις (IX 9, 239,32-35) καὶ ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι γιὰ ἕνα διάστημα ἐγκαταστάθηκε στὸ Νυμφαῖο, ὅπου ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ εἶχε μεταφέρει τὴν αὐλή του κατὰ τὴν τριετία 1291-1293.

Ἡ Ἱστορία τοῦ Παχυμέρη διακρίνεται γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα μὲ τὴν ὁποία ἐπιχείρησε νὰ ἐξιστορήσει τὰ γεγονότα τῆς περιόδου 1260-1308. Ἀναμφίβολα, ἡ περίοδος αὐτὴ εἶναι μία ἀπὸ τὶς κρισιμότερες στὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖο ἀντιμετώπιζε ἕνα διμέτωπο ἀγώνα: στὴν Μικρὰ Ἀσία τοὺς Τούρκους καὶ στὴν Δύση τοὺς Φράγκους. Στὰ σαράντα ἐννέα χρόνια ποὺ καλύπτει τὸ ἱστοριογραφικό του ἔργο, ἡ αὐτοκρατορία εἶχε περιοριστεῖ σημαντικὰ στὶς κτήσεις της, κυρίως λόγῳ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν στὴν Μικρὰ Ἀσία, ἐνῶ δὲν ἔπαψαν καὶ οἱ πόλεμοι ἐναντίον τῶν Βουλγάρων στὸ βαλκανικὸ μέτωπο, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων ὁ Μιχαὴλ Η΄ συμμάχησε μὲ τοὺς Μογγόλους τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν Κριμαία. Τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ διαδόχου του, στὴν βυζαντινὴ Ἀνατολὴ κατέφθασαν οἱ Καταλανοὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Ρογήρου ντὲ Φλὸρ ὡς μισθοφόροι γιὰ νὰ πολεμήσουν στὸ πλευρὸ τῶν χριστιανῶν ποὺ ἀγωνίζονταν νὰ σταματήσουν τὶς τουρκικὲς ἐπιδρομὲς στὴν Μικρὰ Ἀσία. Ἡ συμβολή τους ὑπῆρξε μᾶλλον ἀσήμαντη, μετὰ δὲ τὴν δολοφονία τοῦ ἀρχηγοῦ τους αὐτονομήθηκαν, προκαλώντας στὸ πέρασμά τους μεγάλες καταστροφὲς στὴν Θράκη καὶ τὴν Μακεδονία πρὶν ἐγκατασταθοῦν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς περὶ τὸ 1311. Ἡ περιγραφὴ τῆς καταλανικῆς ἐκστρατείας τοῦ Ρογήρου ντὲ Φλὸρ ἀπὸ τὸν Παχυμέρη ἀποτελεῖ πολύτιμη πηγή, πολὺ ἀνώτερη καὶ ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ἔγραψε ὁ καταλανὸς χρονογράφος Ramón Muntaner.[47]

47. Πβ. καὶ S. Efthymiadis – A. Mazarakis, «Questions de chronologie sur Ramon

Σημαντικὴ εἶναι ἡ διαπίστωση τοῦ Παχυμέρη, ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ παραμέλησε τὸν στόλο γιὰ λόγους οἰκονομίας, ἐπιτρέποντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ Αἰγαῖο νὰ περιέλθει στὰ χέρια τῶν πειρατῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν βενετῶν καὶ γενοβέζων ἐμπόρων (VII 26, 81,20 κ.ἑ. VII 37, 121,9 κ.ἑ.). Τὸ βυζαντινὸ κράτος τὴν περίοδο αὐτὴ συνεπῶς βάλλεται ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους του πανταχόθεν καί, τὸ χειρότερο, ὑποφέρει ἀπὸ τὴν ἔλλειψη τροφίμων, τὴν ἀκρίβεια καὶ τὸν πληθωρισμό.

Στὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ κατάσταση ἦταν τὸ ἴδιο ἀποκαρδιωτική. Ἡ τύφλωση τοῦ Ἰωάννη Δ΄ Λάσκαρη τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1261, τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ θρόνου, κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ Μιχαὴλ Η΄, δίχασε τὴν ἱεραρχία τῆς ἐκκλησίας, προκαλώντας τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, τὸ ὁποῖο εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὶς μικρασιατικὲς ἐπαρχίες καὶ τὸ ὁποῖο γεφυρώθηκε σχεδὸν μισὸ αἰώνα ἀργότερα, τὴν ἡμέρα τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τὸ 1310. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία εἶχε ὅμως ἐπίσης διχαστεῖ πάνω στὸ ζήτημα τῆς ἀναγνώρισης τοῦ πρωτείου τοῦ πάπα καὶ τοῦ δυτικοῦ δόγματος, κίνηση μὲ καθαρὰ πολιτικὰ κίνητρα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Μιχαὴλ Η΄, ἡ ὁποία στόχευε στὴν ἐξουδετέρωση καὶ μόνο τοῦ Καρόλου Α΄ τοῦ Ἀνδεγαυοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ἡ Ἕνωση ὑπεγράφη ἐπισήμως στὴν Σύνοδο τῆς Λυῶνος τὸ 1274, παρέμεινε ὅμως ἄνευ ἰσχύος στὰ χαρτιά, πυροδοτώντας ἀντιθέσεις στοὺς κόλπους τῆς ἱεραρχίας, τὶς ὁποῖες ἀπεγνωσμένα προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσει σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς βασιλείας του ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, ἀναλίσκοντας πολύτιμες δυνάμεις καὶ ἐνέργεια σὲ στεῖρες ἀντιπαραθέσεις, ἐνῶ κατέρρεε τὸ ἀνατολικὸ μέτωπο. Καὶ τὸ τραγικότερο ὅλων ἦταν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀνίσχυροι μπροστὰ στὸν τουρκικὸ κίνδυνο, ἐγκατέλειπαν μαζικὰ τὶς ἑστίες τους, ἀναζητώντας τὴν σωτηρία τους στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ πληθυσμὸς τῆς ὁποίας ἀντιμετώπιζε πλέον σοβαρὰ προβλήματα ἐπισιτισμοῦ καὶ στέγης.

Ὁ Παχυμέρης, συγκρινόμενος μὲ τὸν προπαγανδιστὴ ἢ μᾶλλον ἀπολογητὴ τοῦ Μιχαὴλ Η΄, τὸν Γέωργιο Ἀκροπολίτη, ἔγραψε μία ὁλωσδιόλου διαφορετικὴ

Muntaner (Ch. 234) et Georges Pachymérès (XIII, 27-38): La prise de Phocée et de Thasos en 1307», *Νέα Ῥώμη – Rivista di ricerche bizantinistiche* 5 (2008) 303-321.

Ἱστορία τόσο ὡς πρὸς τὴν σύλληψή της ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὶς ἰδέες καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ τὴν διέπουν. Ἡ ὕλη του μοιράζεται ἀνάμεσα στὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικο-στρατιωτικὰ γεγονότα, μὲ προτίμηση μᾶλλον στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα λόγῳ καὶ τῆς θέσης του. Δείχνει ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τὶς τύχες τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἀντιμετωπίζει μὲ κριτικὴ διάθεση τὴν νέα τάξη πραγμάτων μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τῶν Λασκαριδῶν. Ἀναφέρεται στὴν στρατιωτικὴ κατάσταση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων, στὴν διοίκηση καὶ τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα ποὺ πραγματοποιήθηκαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τους, ἀλλὰ κυρίως διαφοροποιούμενος ἀπὸ τὸν ὁμότεχνό του, παρουσιάζει τὸν Θεόδωρο πιὸ ἀνθρώπινο καὶ σαφῶς συμπαθέστερο. Χωρὶς νὰ ἀρνεῖται τὶς ἀδυναμίες του, τὴν καχυποψία ποὺ τὸν διέκρινε καὶ τὴν σκληρότητα μὲ τὴν ὁποία τιμώρησε παλαιοὺς συνεργάτες του, ἐνέργειες ποὺ ἀπέδωσε στὴν ἐπιληψία ποὺ τὸν τυραννοῦσε —*οὐκ εἴα ἀναπνεῖν ἐκεῖνον ἡ νόσος* (Ι 8, 43,2)— ἔδωσε καὶ τὶς καλὲς πλευρὲς τοῦ χαρακτήρα του, ἀνδρεία, γενναιοδωρία, ἀπονομὴ ἀξιωμάτων μὲ κριτήριο τὴν ἱκανότητα καὶ ὄχι τὴν ἀριστοκρατικὴ καταγωγὴ (Ι 13, 61,6-8). Τοῦτο τὸ τελευταῖο, ἄλλωστε, ἔγινε ἡ ἀφορμὴ νὰ συσπειρωθοῦν γύρω ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο οἱ δυσαρεστημένοι μεγιστάνες γιὰ νὰ ἀνατρέψουν τὸν λαϊκῆς καταγωγῆς πρωτοβεστιάριο Γεώργιο Μουζάλωνα, τὸν ἐπίτροπο τοῦ νεαροῦ διαδόχου στὸν θρόνο (Ι 19, 81,5 κ.ἑ.). Ἐξαγόρασε τοὺς πάντες, ἰδίως τὸν κλῆρο μὲ κρυφὲς καὶ φανερὲς δωρεές, ξοδεύοντας βέβαια ἀπὸ τὸ δημόσιο ταμεῖο, ὥστε *πάντας ἔχειν ἐκείνους ἐκ τῶν ῥινῶν καὶ ἄγειν δύνασθαι ὅπῃ καὶ βούλοιτο* (Ι 26, 105,12-13), μὲ ἀπώτερο στόχο νὰ γίνει συμβασιλεὺς καὶ ἀμέσως μετὰ κυρίαρχος τοῦ θρόνου.

Ἡ τύφλωση τοῦ Ἰωάννη Δ΄ κατ' ἐντολὴν τοῦ Παλαιολόγου, παρὰ τοὺς φοβεροὺς ὅρκους ὑποτέλειας καὶ πίστης ποὺ ἔδωσε στοὺς πολιτικοὺς παράγοντες, στὸν κλῆρο καὶ τὸν πατριάρχη, τοῦ ἄνοιξε μὲν τὸν δρόμο πρὸς τὴν ἐξουσία, ἔγινε ὅμως ἡ ἀπαρχὴ μεγάλων κακῶν γιὰ τὸ κράτος καὶ τὴν Ἐκκλησία: *τὸ δ' ἦν ἄρα τὸ τοῖς Ῥωμαίοις μεγάλων ἄρξαν κακῶν καὶ ταραχῆς ἀνυποίστου ῥεχθὲν* (ΙΙ 35, 225,25-26). Ἔτσι οἱ ὅρκοι ποὺ ἔδωσε στὸ ἱερὸ εὐαγγέλιο καὶ οἱ ὑποσχέσεις του περὶ ὑποτέλειας καταπατήθηκαν μὲ τὸν πλέον βάρβαρο τρόπο, σὰν νὰ ἦταν λάχανα ποὺ τὰ καταβρόχθισε μεμιᾶς, αὐτὸς ποὺ ἔδινε τὴν εἰκόνα τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως: *Ὅρκοι δ' ἐκεῖνοι καὶ συνθεσίαι καὶ ἐμπεδώσεις φρικταὶ ὡς λάχανα κατεδήδοτο βασιλεῖ δοκοῦντι θεοφίλειαν ἔχειν* (ΙΙΙ 10, 257,26-

27).[48] Ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος, ὡστόσο, ἀφόρισε τὸν ἐπίορκο Παλαιολόγο γιὰ τὴν ἀτιμωτική του πράξη καὶ οἱ πιστὲς στὴν δυναστεία τῶν Λασκαριδῶν μικρασιατικὲς ἐπαρχίες ἐπαναστάτησαν, ἐνῶ στοὺς κόλπους τῆς ἱεραρχίας δημιουργήθηκε τὸ γνωστὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν, ποὺ ταλάνισε γιὰ δεκαετίες τὸν ἴδιο καὶ τοὺς διαδόχους του.[49] Στὴν σκέψη τοῦ Παχυμέρη δὲν ὑπῆρχε καμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ Παλαιολόγος διέθετε πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς ἱκανότητες. Σημειώνει ὅμως ὅτι ἦταν ὑποκριτής, ἀδίστακτος, δόλιος καὶ πλεονέκτης: *ὑπ' ἀγρίας πλεονεξίας, εἰς Θεὸν πειθούσης ἁμαρτάνειν τὰ μέγιστα* (ΙΙ 35, 225,23-24), παρὰ τὶς διαβεβαιώσεις ποὺ ἔδινε ὡς ἐγγυητὴς τῆς ἐπιτροπείας τοῦ ἀνηλίκου διαδόχου: *τὸ δ' ἦν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δόλος καὶ παρασπόνδησις, εἰς οἷον ἧξον τέλος, οὐδὲν τὸ παράπαν ἀγνοηθὲν τοῖς πολλοῖς* (ΙΙ 7, 141,24-25). Τὸ ἔγκλημά του δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ξεπλύνει μὲ τίποτε καὶ ἡ συνείδησή του δὲν τὸν ἄφηνε ἥσυχο (ΙΙΙ 19, 281,4). Τὸ λιγότερο ποὺ μποροῦσε νὰ κάνει ἦταν νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν ἀφορισμὸ ποὺ τοῦ ἐπέβαλε ὁ πατριάρχης, ὁ ὁποῖος παρέμενε ὅμως ἀνένδοτος, δηλώνοντας ὅτι μόνον ἐὰν παραιτοῦνταν ἀπὸ τὸν θρόνο θὰ ἔδειχνε ἐμπράκτως τὴν μετάνοιά του καὶ θὰ ἦταν ἄξιος συγχωρήσεως (πβ. ΙΙΙ 19, 281,20-283,5).

Ὁ Παχυμέρης δίχως νὰ τὸ δηλώνει εὐθέως υἱοθετεῖ οὐσιαστικὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἀρσενίου. Θεωρεῖ ἀντικανονικὴ τὴν ἄνοδο τοῦ Μιχαὴλ Η΄ στὸν θρόνο, ὁπότε τοὺς διωγμοὺς ποὺ ἐξαπέλυσε ἐναντίον τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων γιὰ νὰ ἑδραιωθεῖ στὴν ἐξουσία τοὺς προβάλλει μὲ ἐμφανὴ ἀντιπολιτευτικὴ διάθεση. Ἐπικεφαλῆς τῶν διωκτικῶν ἀρχῶν ἀναφέρει, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι εἶχε τεθεῖ ὁ στενός του συνεργάτης καὶ μέγας λογοθέτης Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ὁποῖος ἦταν μὲν σοφὸς σὲ ὅλα, πλὴν ὅμως μὲ ἐλαστικὴ συνείδηση — *μεγάλῳ καὶ σοφῷ τὰ μάλιστα, πλὴν κατημελημένως τῶν εἰς συνείδησιν ἔχοντι* (IV 28, 409,24-

48. Γιὰ τὸν ὅρκο ποὺ ἔδωσε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μαζὶ μὲ ἄλλους συγκλητικοὺς γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος Αὐτορειανός: *Οὗτος γὰρ ἦν ὁ ὅρκος καὶ ὅρκων ὁ φρικωδέστατος καὶ φοβερώτατος ἔχειν τὸν Καλοϊωάννην τὸν βασιλέα εἰς πάντα τὰ πρωτεῖα, καὶ εἰς τὴν στέψιν, καὶ εἰς τὴν εὐφήμην, καὶ εἰς τὴν προπομπήν, καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην τιμήν· τὸν δὲ Παλαιολόγον τὰ δευτερεῖα. PG* 140, 952C – 953A.

49. Ι. Συκουτρῆς, «Περὶ τὸ Σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν», *Ἑλληνικὰ* 2 (1929) 267-332.

25). Στὰ θύματα τῶν διωγμῶν συγκαταλεγόταν τότε καὶ ὁ νεαρὸς γραμματέας τῆς αὐλῆς Μανουὴλ Ὁλόβωλος, τοῦ ὁποίου ἔκοψαν τὴν μύτη καὶ τὰ χείλια, διότι ἦταν φανερὰ ὀπαδὸς τοῦ Ἰωάννη Δ΄ (III 11, 259,7-11). Πέραν τούτων τῶν ἀκροτήτων, ὁ Παχυμέρης ἐπιρρίπτει μερίδιο εὐθύνης στὸν Μιχαὴλ Η΄ γιὰ τὴν κατάρρευση τῶν ἀνατολικῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴν συνακόλουθη ὑποδούλωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος ἐπανέρχεται διαρκῶς στὸ κείμενό του τόσο κατὰ τὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαὴλ Η΄ ὅσο καὶ τοῦ διαδόχου του. Τὴν μεγάλη αὐτὴ καταστροφὴ ὁ ἱστορικὸς τὴν συνδέει μὲ τὶς ἐξεγέρσεις ποὺ ἐκδηλώθηκαν ἐναντίον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στὸν μικρασιατικὸ χῶρο, μετὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ἰωάννη Δ΄, καὶ τὰ κατασταλτικὰ μέτρα ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ καταπιέσει τὴν λαϊκὴ ἀντίδραση. Πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸ περιέκοψε τὶς χορηγίες ποὺ προορίζονταν γιὰ αὐτοὺς τοὺς πληθυσμούς, σκορπίζοντας μεγάλα ποσὰ σὲ δωρεὲς καὶ συνοικέσια μὲ ξένους ἡγεμόνες, ἀλλὰ ὁ πραγματικὸς λόγος, ὅπως κυκλοφοροῦσε τότε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα, ἦταν ὅτι ἐξαιτίας τῆς στάσης τους τοὺς καταπίεζε οἰκονομικὰ μὲ συνεχεῖς φορολογίες, ποὺ ἀνέθετε σὲ ἀνάξιους ὑπαλλήλους, γιὰ νὰ μὴν ἐπαναστατοῦν: *μὴ καὶ μᾶλλον ἦν τὸ ὑπ' ὀδόντα λεγόμενον, ὡς, τὸ ὑπήκοον ὑποπτεύων διὰ τὰ συμβάντα, τὸν λαὸν κακοῦν ζημίαις συμφέρον ἔγνω, μὴ καὶ κατεξανασταῖεν τρυφῶντες* (III 22, 291,26-293,2). Αὐτὴ ἡ πολιτικὴ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ χαθοῦν στοὺς τούρκους ἐπιδρομεῖς οἱ ἐπαρχίες τῶν Μαρυανδηνῶν, τῶν Βουκελλαρίων καὶ ἡ Παφλαγονία. Οἱ κάτοικοι τῶν συνόρων, προκειμένου νὰ γλιτώσουν τὰ δεινὰ τῆς ἐκμετάλλευσης καὶ τὴν βαριὰ φορολογία, τὴν ὁποία εἰσηγήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν Μιχαὴλ Η΄ ὁ ἔπαρχος τῆς Πόλης Χαδηνὸς (I 5, 31,23 κ.ἑ.), ἀναζητοῦσαν καλύτερη τύχη κοντὰ στοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν σειρά τους τοὺς χρησιμοποιοῦσαν ὡς συμμάχους στὶς ἐπεκτατικές τους ἐπιχειρήσεις (III 22, 293,15-20). Στὴν συνέχεια, ἡ ἄμυνα τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν ἀποδυναμώθηκε ἀκόμη περισσότερο τὸ 1267, ὅταν ἀποσύρθηκαν τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Παφλαγονίας καὶ τῆς Βιθυνίας γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὸ δυτικὸ μέτωπο. Ὁ Παχυμέρης, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, καταγράφει λεπτομερῶς τὶς τραγικὲς συνέπειες ἐκείνης τῆς μοιραίας ἀπόφασης, ποὺ συνοψίζονται σὲ μία μόνον πρόταση: *παρ' ἣν αἰτίαν καὶ τὰ τῆς ἀνατολῆς ἐξησθένουν, τῶν Περσῶν ἐπιθαρρούντων καὶ εἰσβαλλόντων ταῖς χώραις παρὰ πᾶσαν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν* (IV 27,

403,19-20). Ἔτσι οἱ περιοχὲς μεταξὺ τοῦ Μαιάνδρου καὶ τοῦ Καΰστρου, ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ Καρία, ἐρημώθηκαν ἀπὸ τὶς τουρκικὲς ἐπιδρομὲς (IV 27, 403,28-405,14). Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας εἶχε δεῖ μὲ τὰ μάτια του τὴν ἐρήμωση τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στὴν περιοχὴ τοῦ Σαγγαρίου καί, κατὰ τὰ λεγόμενά του, ἀπέδιδε τὴν κατάρρευση τοῦ μετώπου στὴν φιλοχρηματία τῶν στρατιωτικῶν του, ἀλλὰ καὶ στὴν κακὴ πληροφόρηση ποὺ τοῦ παρεῖχαν. Ταυτόχρονα παραδεχόταν ὅτι ὁ λόγος ποὺ δὲν ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῶν Τούρκων ἦταν τὸ σχίσμα, τὸ πλῆθος τῶν μικρασιατῶν μοναχῶν ποὺ εἶχε στραφεῖ ἐναντίον του καὶ ὁ φόβος τῆς ἀνταρσίας (IV 27, 405,18-407,8).[50]

Τέλος, ὅσον ἀφορᾶ τὴν φιλενωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Η΄, ἂν καὶ δὲν τὴν καταδικάζει εὐθέως, ἀντιλαμβανόμενος προφανῶς τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν σκοπιμότητα ποὺ αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσε, προκειμένου νὰ ἐξουδετερωθοῦν τὰ ἐπεκτατικὰ σχέδια τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυοῦ, περισσότερο ψέγει τὴν ἀναποφασιστικότητα καὶ τὴν ἀνειλικρίνεια τῶν ἐπισκόπων, ποὺ δὲν ξεκαθάρισαν ἐξαρχῆς τὴν στάση τους πάνω στὸ ζήτημα τῆς Ἕνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν, παρὰ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ αὐτοκράτορα, τοῦ ὁποίου ὅμως τὶς διώξεις καὶ τὰ σκληρὰ μέτρα καταδικάζει ἀπερίφραστα (V 20, 501,10-19). Πάνω σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ ζήτημα, ὁ Παχυμέρης δείχνει νὰ κρατᾶ ἴσες ἀποστάσεις ἀπὸ τὶς δύο ἀντίπαλες μερίδες, μολονότι ταυτιζόταν μὲ τοὺς ἀνθενωτικούς: *κινουμένων τότε τῶν ἡμετέρων* (V 20, 503, 20).[51] Ἀντιμετωπίζει πάντως μὲ προφανὴ συμπάθεια τὸν Ἰωάννη Βέκκο, ὁ ὁποῖος στὸ τέλος ἔγινε μάρτυρας τῆς φιλενωτικῆς μερίδας ἐκ πεποιθήσεως, διότι πίστευε ὅτι ἡ προσθήκη στὸ σύμβολον τῆς πίστεως *καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ* ἦταν

---

50. Πβ. καὶ Γ. Γεωργιάδης Ἀρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί: Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282-1337)*, [Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie], Ἀθήνα 1947, 37-57. Σ. Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ διαδικασία ἐξισλαμισμοῦ (11ος –15ος αἰώνας)*, Ἀθήνα 1996, 122-129.

51. Εἰδικὰ γιὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Παχυμέρη περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, βλ. τὴν σύντομη πραγματεία του στὴν *PG* 144,923-930. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης*, 215-217. Ὅτι δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὶς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Λυῶνος τεκμαίρεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ὑπέγραψε τὸν τόμο τῆς συνόδου τῶν Βλαχερνῶν τὸ 1285. V. Laurent, «Les signataires du second synode des Blakhernes (été 1285)», *EO* 26 (1927) 148.

δογματικὰ σωστή, ἀλλὰ τὴν ἴδια συμπάθεια, ἂν ὄχι μεγαλύτερη, δείχνει καὶ πρὸς τὸν ρήτορα Μανουὴλ Ὁλόβωλο, ὁ ὁποῖος κατ' ἐντολὴν τοῦ Μιχαὴλ Η' βασανίστηκε καὶ διαπομπεύθηκε μὲ τὸν πλέον ἀπάνθρωπο τρόπο στοὺς δρόμους τῆς πρωτεύουσας (V 20, 503,20-505,7).[52]

Μὲ τὸ ἴδιο κριτικὸ πνεῦμα παρακολουθεῖ καὶ τὴν βασιλεία τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὁ ὁποῖος θὰ θυσίαζε καὶ τὴν ζωή του προκειμένου νὰ θεραπευτεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα καὶ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ εἰρήνη. Ὁ εὐσεβὴς αὐτὸς αὐτοκράτορας προσπάθησε πράγματι νὰ συμβιβάσει τὶς δύο ἀντίπαλες παρατάξεις, ἐπισκέφθηκε μάλιστα πρὸς τοῦτο τὶς μικρασιατικὲς ἐπαρχίες, ἀλλὰ δὲν κατάφερε νὰ τὶς συμφιλιώσει. Στὴν σύνοδο τῶν Βλαχερνῶν τοῦ 1285 καταδικάστηκαν μὲν οἱ ἀπόψεις τοῦ φιλενωτικοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Βέκκου καὶ κατ' ἐπέκτασιν οἱ ἀποφάσεις ποὺ ὑπογράφτηκαν στὴν σύνοδο τῆς Λυῶνος τὸ 1274 καὶ οἱ ὁποῖες ἔκτοτε παρέμειναν νεκρὸ γράμμα (VII 34, 103,6 κ.ἑ.), ἐντούτοις ἡ ἀντιπαράθεση μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἀρσενίου συνεχίστηκε μὲ τὴν ἴδια πάντα ἔνταση παρὰ τὶς προσπάθειες τῶν μετριοπαθῶν ἱεραρχῶν. Ἡ ἐνδοτικότητα τοῦ Ἀνδρονίκου στὶς ἀπαιτήσεις τῶν ζηλωτῶν ἐπέτεινε πάντως τὴν ἔνταση, ἀλλὰ αὐτοί, ὅπως σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὁ Παχυμέρης, ἐπεδίωκαν τὴν προσωπική τους δικαίωση (VII 35, 117,5-7).

Ἡ βασιλεία ὅμως τοῦ Ἀνδρονίκου Β' δὲν ἀναστατώθηκε μόνον ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς διενέξεις ποὺ τοῦ κληροδότησε ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του. Ἐλλείψει κρατικῶν πόρων, ὑποχρεώθηκε νὰ ὑποτιμήσει στὸ μισὸ τῆς ἀξίας του τὸ χρυσὸ νόμισμα, προκαλώντας μὲ αὐτὸ τὸ μέτρο τὴν ὑπερτίμηση τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀγορᾶς καὶ συνάμα τὴν ἐξαθλίωση τῶν λαϊκῶν στρωμάτων. Γιὰ νὰ μειωθοῦν οἱ στρατιωτικὲς δαπάνες διέλυσε τὸν στόλο τῶν ὀγδόντα περίπου πλοίων ποὺ μετὰ βίας συντηροῦσε, στηριζόμενος στὸ ἑξῆς ἀποκλειστικὰ στοὺς γενουάτες συμμάχους του. Ἔτσι ὅμως ἄφησε τὶς ἑλληνικὲς θάλασσες στὸ ἔλεος τῶν πειρατῶν, στοὺς ὁποίους προσχώρησαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἄνεργους πιὰ ναυτικούς του (VII 26, 81,20-83,28). Ἡ οἰκονομικὴ κρίση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κακοδιοίκηση καὶ τὴν διαφθορὰ τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων εἶχε βαριὲς συνέπειες

52. Βλ. καὶ A. Papadakis, *Crisis in Byzantium: The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283-1289)*, [St. Vladimir's Seminary Press], Crestwood, New York 1997, 18 κ.ἑ.

καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ στρατιῶτες στὰ βυζαντινο-σελτζουκικὰ σύνορα ἔμεναν ἀπλήρωτοι, παρατηρεῖ ὁ Παχυμέρης, διότι οἱ ἀξιωματικοί τους κατακρατοῦσαν τοὺς μισθούς τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐγκαταλείπουν τὶς θέσεις τους (IX 8, 235,10-237,8). Ὁ αὐτοκράτορας, ἀπὸ τὴν δική του πλευρά, δὲν ἔλαβε ἀποφασιστικὰ μέτρα γιὰ τὴν ριζικὴ διοργάνωση τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ προτίμησε νὰ προσλάβει μισθοφόρους ἀλανοὺς καὶ καταλανοὺς στρατιῶτες ὡς δῆθεν πιὸ ἐμπειροπόλεμους καὶ ἀποτελεσματικοὺς ἀπὸ τὶς ρωμαϊκές του δυνάμεις, τοὺς τελευταίους μάλιστα τοὺς προσέλαβε δίχως κἂν νὰ συμφωνήσει τὸν ἀριθμὸ τῶν μισθοφόρων ποὺ χρειαζόταν καὶ τὸ ὕψος τῆς ἀμοιβῆς τους (X 16, 337,32 κ.ἑ. 19, 345,15 κ.ἑ. XI 12, 431,2 κ.ἑ.). Οἱ ἐπιλογὲς τοῦ Ἀνδρονίκου ἀποδείχθηκαν ὅμως ὀλέθριες ὄχι μόνον γιὰ τὴν οἰκονομία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἄμυνα τοῦ κράτους. Μπροστὰ στὴν ἀδυναμία τῶν κρατούντων καὶ τὴν ἀπουσία βυζαντινοῦ στρατοῦ, οἱ δυτικοὶ μισθοφόροι ἀντὶ νὰ πολεμοῦν τὸν ἐχθρὸ μετατράπηκαν σὲ στρατὸ κατοχῆς καὶ ἄρχισαν νὰ κυριεύουν καὶ νὰ λεηλατοῦν τὶς ἐπαρχίες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καί, τὸ χειρότερο, μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ ἀρχηγοῦ τους Ρογήρου ντὲ Φλόρ, νὰ σκορπίζουν τὸν ὄλεθρο καὶ τὴν καταστροφὴ γιὰ δύο περίπου χρόνια (1305-1307) στὴν Θράκη καὶ τὴν Μακεδονία, πρὶν τελικὰ δημιουργήσουν μία δική τους ἡγεμονία στὴν Ἀττικὴ (1311).[53] Ὁ Ἀνδρόνικος δὲν εἶχε πλέον τρόπο νὰ ἀμυνθεῖ. Οἱ στρατιῶτες του ἔχοντας χάσει τὶς πρόνοιες καὶ τὰ σπίτια τους ἐγκατέλειπαν τὴν ἀνατολή, ζητώντας τὴν σωτηρία τους στὴν δύση. Νὰ βρεῖ ἄλλους γιὰ νὰ τοὺς ἐγκαταστήσει προσφέροντας συγκεκριμένες ἀμοιβὲς (*ἐπὶ ρητοῖς γέρασι*) ἦταν ἀδύνατο, ἀλλὰ οὔτε καὶ μποροῦσε νὰ διαπραγματευτεῖ μὲ τὰ διάφορα τουρκικὰ φῦλα καὶ τοὺς ἡγεμόνες τους. Ὅσοι ἀπέμειναν ἔπαιρναν τὶς ἐκκλησιαστικὲς πρόνοιες γιὰ νὰ συντηρηθοῦν, πράγμα ποὺ δέχθηκε ἀδιαμαρτύρητα καὶ ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος (XI 9, 423,13-427,3). Οἱ μικρασιατικὲς ἐπαρχίες οὐσιαστικὰ ἔμειναν ἐντελῶς ἀπροστάτευτες, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ τοῦρκοι ἐπιδρομεῖς νὰ προελαύνουν ἀνεμπόδιστοι ἕως καὶ τὰ βιθυνικὰ παράλια, δηλαδὴ ἀπέναντι ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τοῦ κράτους, *ὥσπερ ὑπνώττοντος βασιλέως ἢ μὴ ζῶντος* (XI 21, 453,26-27). Ἐλλείψει ἄλλων σύγχρονων πηγῶν, ἰδιαίτερη σημασία ἀποκτοῦν

53. Πβ. Ch. Bakirtzis, «Les Catalans en Thrace», *Εὐψυχία. Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, I, Παρίσι 1998, [Byzantina Sorbonensia, 16], 63-73.

συνεπῶς τὰ κεφάλαια τῆς Ἱστορίας τοῦ Παχυμέρη ποὺ ἀναφέρονται στὶς τύχες τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τὶς συνθῆκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐγκατέλειπαν οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα τὰ σπίτια, τὰ ὑπάρχοντά τους καὶ τὶς περιουσίες τους μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ γλιτώσουν τὸν θάνατο ἢ τὴν σκλαβιά. Ἡ Βασιλεύουσα καθημερινὰ δεχόταν χιλιάδες πρόσφυγες, ποὺ ζητιάνευαν ἐδῶ καὶ κεῖ στοὺς δρόμους τῆς πόλης καὶ τὰ παράλια, ἐνῶ παντοῦ βασίλευε ἡ πείνα καὶ ἡ ἀρρώστια: *Καὶ ὁ πορθμὸς οὗτος ἑκάστης μυρμηκιὰν ἀνθρώπων καὶ ζῴων ἐδέχετο, οὐκ ἄνευ συμφορῶν τῶν μεγίστων ἀπαλλαγέντων· οὐδὲ γὰρ ἦν ὅστις οὐ τῶν ἰδίων ἀπεθρήνει τὴν στέρησιν, τῆς μὲν ἀνακαλουμένης τὸν ἄνδρα, τῆς δὲ τὸν υἱὸν ἢ μὴν τὴν θυγατέρα, ἄλλης ἀδελφόν τε καὶ ἀδελφήν, καὶ ἄλλης ἄλλο τι συγγενείας ὄνομα, πάντων δὲ ἐλεεινῶς προκειμένων, τῶν μὲν ἐντὸς πόλεως, τῶν δὲ καὶ ἐκτὸς παρ' αἰγιαλὸν εἰκαίως κατασποδουμένων, λείψανα φερόντων καὶ ζωῆς καὶ βίου* (X.26, 369,3-10).[54]

Ὅπως ὅλοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Μεσαίωνα, ἔτσι καὶ ὁ Παχυμέρης ἀποδίδει ἰδιαίτερη σημασία στὰ φυσικὰ φαινόμενα, στὶς ἐκλείψεις (X 15, 337,7-14) καὶ τοὺς σεισμοὺς (IV 16, 377,4-6. IV 7, 457,17 κ.ἑ. IX 15, 259,4-261,14. XI 11, 429,19-27), ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὰ δυσοίωνα σημεῖα, ὅπως ἡ ἐμφάνιση κομήτη (III 23, 295,3-10. X 14, 335,3-20) ἢ οἱ εἰκόνες ποὺ δακρύζουν ἢ αἱμορροοῦν (VII 30, 93,20 κ.ἑ.), ἀκόμη καὶ στὰ προφητικὰ ὄνειρα, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε προαναγγέλλουν θανάτους ἢ μεγάλες καταστροφὲς (II 19, 171,4-23. XI 10, 427,11 κ.ἑ.). Ἀναφορικὰ μὲ τοὺς κομῆτες καὶ τὰ αἴτια τῆς ἐμφάνισής τους παραπέμπει στὰ *Μετεωρολογικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλη (I, 6-7), ἀλλὰ πιστεύει, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι, ὅτι *οὐδεὶς κομήτης ὅστις οὐ φύσει κακὸς* (X 13, 335,18-337,6). Εἰδικὰ ἡ ἐμφάνιση τοῦ κομήτη τὸ 1264 ἀπὸ τὰ δυτικὰ συσχετίστηκε μὲ τὶς εἰσβολὲς τῶν Ταταρων καὶ τῶν Βουλγάρων στὴν Θράκη καὶ

54. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Παχυμέρη γιὰ τὶς τύχες τοῦ μικρασιατικοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Σ. Λαμπάκης τὸ συσχετίζει μὲ τὴν καταγωγὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἀπὸ τὴν Νίκαια, γεγονὸς ποὺ ἐξηγεῖ τὴν συναισθηματικὴ φόρτιση τῶν περιγραφῶν του ὅταν ἀναφέρεται στὴν ἐρήμωση τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ στὴν μαζικὴ ἔξοδο τῶν προσφύγων· βλ. «Ἡ περίπυστος Νίκαια ἀποκέκλειστο. Η ακμή και η παρακμή της Νίκαιας στην οπτική του Παχυμέρη», *Φιλοτιμία. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα*, Θεσσαλονίκη 2011, 339-346.

τὴν Μακεδονία.[55] Γεγονότα αὐτοῦ τοῦ εἴδους συσχετίζονται πάντα μὲ συγκρουσιακὲς καταστάσεις, θρησκευτικὲς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διενέξεις, ὁπότε τὰ ὑπερφυσικὰ καὶ δυσερμήνευτα φαινόμενα ποὺ καταγράφει προοικονομοῦν τρόπον τινὰ τὴν ἐξέλιξη ποὺ μοιραῖα θὰ πάρουν τὰ πράγματα (VII 16, 61,11-31). Εἶχε συναίσθηση, βέβαια, ὅτι ἡ καταγραφὴ θαυμάτων ἐνδεχομένως δὲν ταίριαζε σὲ ἕνα ἱστορικὸ ἔργο, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ εὔκολες ἑρμηνεῖες δὲν ἔχουν θέση στὴν Ἱστορία. Ἐξηγεῖ ὅμως ὅτι δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἀποσιωπήσει ἀληθῆ γεγονότα ποὺ φανέρωναν τὸ ἔργο τῆς θείας πρόνοιας, ἀναφερόμενος εἰδικά, στὴν περίπτωση αὐτή, στὴν ἀνακάλυψη τοῦ μουχλιασμένου ἱεροῦ ἄρτου ποὺ βρέθηκε μαζὶ μὲ τὰ πρόσφορα μετὰ τὴν λειτουργία τὴν Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς. Ἡ σιωπή του σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση θὰ ἔβλαπτε τοὺς ἀναγνῶστες του, γράφει χαρακτηριστικά, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὴν ἀξιοπιστία τῆς συγγραφῆς του: *τῷ γοῦν ἑκόντα παρατρέχειν τὸ ξυμπεσὸν ἐκ δαιμονίου οἶμαι προνοίας, ῥυπαίνοιτ' ἂν ἡ καθ' ἱστορίαν ἀλήθεια* (VII 28, 89,27-29. Πβ. καὶ XI 15, 439,10 κ.ἑ. XI 32, 497,26-31). Σὲ μία περίπτωση πάντως, ἀναφορικὰ μὲ τὴν βροχὴ αἵματος ποὺ δῆθεν ἔπεσε τὸν Μάιο τοῦ 1283, δὲν παίρνει σαφὴ θέση σχετικὰ μὲ τὸ γεγονὸς καὶ τὴν διασύνδεσή του μὲ τὰ διαδραματιζόμενα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἂν ἦταν δηλαδὴ αἷμα ἐξ οὐρανοῦ (VII 18, 65,23-67, 7). Μία ἄλλη λεπτομέρεια ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημάνουμε ἐδῶ ἀφορᾶ τὰ ἀκραῖα καιρικὰ φαινόμενα (IX 28 καὶ 33, 295,22 κ.ἑ., 305,17-27. X 1, 307,1-7) καὶ τὶς πυρκαγιὲς ποὺ ξέσπασαν στὴν πρωτεύουσα (VIII 25, 199,7 κ.ἑ. XIII 10, 637,7 κ.ἑ.), καταστροφὲς μείζονος σημασίας, ὡς φαίνεται, μὲ τὶς ὁποῖες συμπληρώνει τὴν εἰκόνα τῆς φθίνουσας αὐτοκρατορίας. Ὁ Παχυμέρης πίστευε, βέβαια, στὰ θαύματα ὅπως καὶ στὴν ἐπέμβαση τῆς θείας πρόνοιας στὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Ὅποιος μάλιστα ἀμφισβητοῦσε τὸ ἔργο της, κατὰ τὸν Πίνδαρο (Ὀλυμπ. 9,38), *μανίαισιν ὑποκρέκει* (VII 28, 89,20-21). Ὁρισμένα γεγονότα, ὡστόσο, προκαθορίζονται ἀπὸ τὴν μοίρα (I 19, 87,22) ἢ ἀλλιῶς ἀπὸ τὸ *μόρσιμον*, ἕνα ἀπὸ τὰ σταθερὰ μοτίβα ποὺ διατρέχει τὸ κείμενό του (I 11, 53,7. II 1, 135,1.

55. Τοῦ ἰδίου, «Ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, φυσικὰ φαινόμενα καὶ δεισιδαιμονίες στὴν Ἱστορία τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Σύμμεικτα* 7 (1987) 77-101. Πβ. καὶ M.-H. Congourdeau, «Les byzantins face aux catastrophes naturelles sous les Paléologues», *REB* 67 (2009) 151-163.

II 28, 179,27. III 25, 311,28), ὅπως στὴν περίπτωση τῆς δολοφονίας τῶν Μουζαλώνων –*ἦγε γάρ, οἶμαι, τούτους τὸ μόρσιμον* (I 19, 85,7)– ἐνῶ ἀλλοῦ κάνει λόγο γιὰ τὸ *εἱμαρμένον* ὡς ἄφυκτον (II 26, 193,19), τὸ *παλίμβολον τῆς τύχης* (VI 8, 567,1), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν θεία δίκη, ποὺ ἐπιστρέφει ὡς τιμωρὸς –*παλίμπους οὖσα*– γιὰ νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀδικία καὶ νὰ ἀποδώσει τὸ δίκαιο (VI 35, 659,24. Πβ. καὶ II 30, 211,22).

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ γεωγραφικές του γνώσεις γιὰ τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς τῆς ἐποχῆς του, ποὺ εἶχαν ἐγκατασταθεῖ γύρω ἀπὸ τὸν Εὔξεινο Πόντο. Ἐξυπακούεται ὅτι τὸν ἐνδιέφεραν τὰ *κατ' ἀνατολὴν* δρώμενα καὶ εἰδικὰ *οἱ ἀνατολικοί*, δηλαδή, οἱ μικρασιατικὲς ἐπαρχίες καὶ οἱ ἑλληνόφωνοι πληθυσμοί της. Ἀναφέρεται διὰ μακρῶν στοὺς Μογγόλους ἢ ἀνατολικοὺς Τοχάρους (Τατάρους), καθὼς καὶ στοὺς βόρειους Μογγόλους τῆς Ἀζοφικῆς ἢ τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τοῦ Νογάι (III 5, 241,1 κ.ἑ. 25, 301,1 κ.ἑ. V 4, 445,1 κ.ἑ. IX 26, 289 κ.ἑ.), ἀλλὰ καὶ στὴν ἀδυναμία τοῦ στρατοῦ νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει δυναμικὰ κατὰ μέτωπο. Ἐξ ἀνάγκης τότε οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ Η' καὶ Ἀνδρόνικος Β' προσέφυγαν στὴν διπλωματία καὶ τὰ γαμικὰ συναλλάγια, δηλαδὴ σὲ πρόσκαιρες καὶ ἀναποτελεσματικὲς λύσεις (III 5, 243,3-10).[56] Ἀναφερόμενος στὴν ἐπέκταση τῶν Μογγόλων, μνημονεύει ὡς συμμάχους στὸ πλευρὸ τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων τοὺς Ἀλανοὺς καὶ τοὺς Κουμάνους μὲ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες γιὰ τὶς συνήθειές τους.[57] Ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ μιὰ ἐθνογραφικὴ παρέκβασή του γιὰ τοὺς Σκύθες τοῦ Βορρᾶ καὶ τοὺς Αἰθίοπες τοῦ Νότου. Οἱ βόρειοι χαρακτηρίζονται ἀσύνετοι, ἀμόρφωτοι καὶ πολεμοχαρεῖς, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς νότιους, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ νωθροί, διαπρέπουν στὶς τέχνες, τὴν πολιτικὴ καὶ τὰ λογικὰ μαθήματα (III 3, 237,1-24). Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ παρέκβαση αὐτὴ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὶς διπλωματικὲς σχέσεις ποὺ ξεκινοῦσε ὁ Μιχαὴλ Η' μὲ τοὺς Κουμάνους ἡγεμόνες τῆς Αἰγύπτου, γνωστοὺς

56. Γεωργιάδης Ἀρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί*, 152, σημ. 62. A.E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass. 1972, 175-177.

57. A.E. Laiou, «On political geography: the Black Sea of Pachymeres», *The Making of Byzantine History: Studies dedicated to Donald M. Nicol*, ἐπιμ. R. Beaton καὶ C. Rouché, Aldershot 1993, 94-121.

καὶ ὡς Μαμελούκους.[58] Ἀνάμεσα στὶς γραμμὲς αὐτῆς τῆς παρέκβασης μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνει τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Παχυμέρη γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις τὴν περίοδο ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀριστοτελικὸ ὑπόβαθρο πάνω στὸ ὁποῖο στήριξε τὶς παρατηρήσεις του.[59]

Τὸ κείμενο δομεῖται κατὰ θεματικὲς ἑνότητες, μὲ τίτλους σὲ καθεμία ἀπὸ αὐτὲς ἐνδεικτικοὺς τοῦ περιεχομένου τους, οἱ ὁποῖες ὅμως, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν ἀνάλυσή τους, δόθηκαν ἀπὸ ἀντιγραφεῖς κωδίκων καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα.[60] Τὰ γεγονότα, παρὰ τὴν χρονολογικὴ διάρθρωση τῆς ὅλης συγγραφῆς, δὲν συνοδεύονται ἀπὸ χρονολογήσεις, ἡ ἔλλειψη τῶν ὁποίων ἀρχικὰ δημιούργησε δυσκολίες στοὺς μελετητές. Ἀλλὰ καὶ αὐτὲς ξεπεράστηκαν μὲ τὴν ἀντιβολὴ τοῦ κειμένου μὲ ἄλλες παράλληλες ἱστορικὲς μαρτυρίες.[61] Ἀπὸ νοηματικὴ ἄποψη οἱ *Συγγραφικὲς Ἱστορίες* δὲν εἶναι εὔκολα προσβάσιμες. Τὸ λεξιλόγιο εἶναι πλούσιο καὶ ἐξεζητημένο, οἱ δὲ σπάνιες λέξεις,[62] οἱ ἀναφορὲς καὶ τὰ παραθέματα ἀπὸ τὴν θύραθεν καὶ ἱερὴ γραμματεία ἀπαντοῦν σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς ἀφήγησης, στοιχεῖα ποὺ φανερώνουν τὴν ἐξοικείωσή του μὲ ἱστορικοφιλοσοφικά, ποιητικὰ καὶ θεολογικὰ κείμενα (Hunger, *Λογοτεχνία*, II, 295-296). Χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τοῦ κλασικισμοῦ τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι ἐπίσης ἡ χρήση ἀρχαίων ὀνομασιῶν γιὰ λαοὺς καὶ τόπους, ὅπως καὶ τῶν μηνῶν τοῦ ἀττικοῦ ἡμερολογίου. Ἡ σειρά, ὡστόσο, τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μηνῶν ποὺ

58. Πβ. F.I. Uspenskij, «Vizantijskie istoriki o mongalach i egipetskich mamljukach», *VizVre* 24 (1923-1926) 1-16.

59. A.K. Petrides, «Georgios Pachymeres between Ethnography and Narrative: *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* 3.3-5», *GRBS* 49 (2009) 295-318.

60. A. Failler, «Origine et authenticité des titres dans l'histoire de Georges Pachymérès», *REB* 66 (2008) 95-123.

61. Τοῦ ἰδίου, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymère», *REB* 38 (1980) 5-103. *REB* 39 (1981) 145-249. «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymérès (Livres VII-XIII)», *REB* 48 (1990) 5-87.

62. Πβ. *κατωπαδὶς* (I 19, 89,1), <ὁ> *προσελῶν* (II 33, 223,6), <ἡ> *καταῖτυξ* (IV 32, 433,13), <ἡ> *προβατῆ* (IV 4, 449,6. <ἡ> *ταρίτα* (V 30, 535,14), <ἡ> *διφαγία* (VIII 16, 165,27), *ὀστοτραγέω* (IX 14, 257,18).

υἱοθέτησε στὸ κείμενό του, σὲ σχέση μὲ τοὺς ἀντίστοιχους καὶ ἐν χρήσει λατινικοὺς μῆνες, ἀποδεικνύεται ὅτι ἦταν λανθασμένη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργοῦνται προβλήματα στὶς χρονολογήσεις του.[63]

Ὁ Παχυμέρης δικαίως χαρακτηρίστηκε ὡς οὐμανιστής,[64] ὁ δὲ Κ. Κρουμπάχερ τὸν θεώρησε ὡς τὸν μεγαλύτερο βυζαντινὸ λόγιο τοῦ δέκατου τρίτου αἰώνα: «εἰς ὃν ἀπεικονίζεται ἡ φωτεινὴ ἅμα καὶ ἡ σκιερὴ ὄψις τοῦ αἰῶνος τῶν Παλαιολόγων. Δὲν λείπει ἀπ' αὐτοῦ οὔτε παιδεία οὔτε πρωτοτυπία οὔτε πνεῦμα» (*Ἱστορία*, I, 584). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱστορικό του ἔργο παραδίδονται ἀκόμη διάφορα ἄλλα σημαντικὰ συγγράμματά του, ρητορικὰ ἤτοι προγυμνάσματα καὶ μελέτες, σχόλια στὰ *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Ψευδο-Διονύσιο Ἀρεοπαγίτη, ὑπόμνημα στὸν Παρμενίδη, διάφορα ἄλλα μικρότερα φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ μελετήματα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα γνώρισαν εὐρεία διάδοση, ὅπως τὸ *Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων, ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας* (*Quadrivium*).[65]

Ἐκδόσεις

I. BEKKER, *CSHB*, I-II, (1835). –*PG* 143: 443-996. 144, 15-716. –*Georges Pachymérès Relations Historiques*, I-II. Edition, Introduction et notes par A. FAILLER, V. LAURENT, Παρίσι 1984. –*Georges Pachymérès Relations Historiques*, III-IV. Edition, Introduction, traduction francaise et notes par A. FAILLER, Παρίσι 1999. [CFHB, Series Parisiensis - XXIV/1-4]. –V. *Index, tables generales et lexique grec*, Παρίσι 2000. –*La version brève des Relations Historiques de Georges Pachymérès*, I: Livres I-VI, II: VII-XIII, Edition du texte grec et commentaire par A. FAILLER, [Archives de l'Orient Chrétien, 17-18], Παρίσι 2001-2002.

63. G. Arnakis, «The Names of the Months in the History of Georgios Pachymeres», *BNJ* 18 (1945-1949) 144-153.

64. Τοῦ ἰδίου, «Pachymeres – a Byzantine Humanist», *The Greek Orthodox Theological Review* 12 (1966-1967) 161-167

65. Γιὰ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Παχυμέρη, τὶς ἐκδόσεις καὶ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης*, 135-230.

Μεταφράσεις

N.J. CASSIDY, *A Translation and Historical Commentary of Book One and Book Two of the Historia of Georgios Pachymeres*, (διδ. διατριβή), University of Western Australia, Perth 2004.

Γενικὴ βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, 288-291. *Ἱστορία*, I, 581-588. –MORAVCSIK, 280-282. –COLONNA, 93-95. –HUNGER, *Literatur*, I, 447-453. *Λογοτεχνία*, II, 288-297.

Εἰδικὴ βιβλιογραφία

Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ – ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Σημείωσις περὶ τοῦ ἱεροσολυμιτικοῦ κώδικος τοῦ Χρονικοῦ Παχυμέρη», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 3 (1890-1892) 529-535. –G. CARO, «Zur Chronologie der drei letzten Bücher des Pachymeres», *BZ* 6 (1897) 114-125. –A. HEISENBERG, «Eine Handschrift des Georgios Pachymeres. (Cod. Monac. Gr. 442)», *Aus der Geschichte und Literatur der Palaiologenzeit, Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse*, 1920, 3-13. –V. LAURENT, «Les manuscrits de l'Histoire Byzantine de Georges Pachymère», *Byz* 5 (1929/30) 129-205. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «L'histoire Byzantine de Georges Pachymère. Un nouveau témoin: l'Athén. Gennad. 40», *Byz* 6 (1931) 355-364. –Β.Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, «Παχυμέρης Γεώργιος, πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ καὶ Μ. Κρούσιος», *Ἐναίσιμα Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἀθήνα 1931, 214-232. –V. LAURENT, «Deux nouveaux manuscrits de l'histoire byzantine de Georges Pachymère», *Byz* 11 (1936) 43-57. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Notes de chronographie et

d'histoire byzantines», *EO* 36 (1937) 166-168. –B. LEHMANN, *Die Nachrichten des Niketas Choniates, Georgios Akropolites und Pachymeres über die Seldschuken in der Zeit von 1180 bis 1280 n. Chr.*, διδ. διατριβή, Λιψία 1939. –G. ARNAKIS, «The Names of the Months in the History of Georgios Pachymeres», *BNJ* 18 (1945-1949) 144-153. –ΣΤ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, «Διόρθωσις εἰς χωρίον τοῦ Παχυμέρους», *Ἑλληνικά* 14 (1955) 174-176. –P. SCHMID, «Zur Chronologie von Pachymeres, Andronikos L. II–VII», *BZ* 51 (1958) 82-86. –J. VERPEAUX, «Notes chronologiques sur les livres II et III du De Andronico Palaeologo de Georges Pachymère», *REB* 17 (1959) 168-173. –G. ARNAKIS, «George Pachymeres – a Byzantine Humanist», *The Greek Orthodox Theological Review* 12 (1966-1967) 161-167. –E. FISHER, «A Note on Pachymeres' De Andronico Palaeologo», *Byz* 40 (1970) 230-235. –J. GILL, «Emperor Andronicus II and the Patriarch Athanasius I», *Βυζαντινά* 2 (1970) 11-20. –F. TINNEFELD, «Pachymeres und Philes als Zeugen für ein frühes Unternehmen gegen die Osmanen», *BZ* 64 (1971) 46-54. –C. ASDRACHA, «Le terme "Haemos" chez Pachymère», *Studia Balcanica* 10 (1975) 137-142. –J. GILL, «Notes on the De Michaele et Andronico Palaeologis of George Pachymeres», *BZ* 68 (1975) 295-303. –M.V. BIBIKOV, «Svedenija o pronii v pis'smach Grogorija Kiprskogo i Istorii Georgija Pachimera», *ZRVI* 17 (1976) 93-99. –E.A. ZACHARIADOU, «Pachymeres on the "Amourioi" of Kastamonu», *BMGS* 3 (1977) 57-70. –ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, «Observations on some Turcica of Pachymeres», *REB* 36 (1978) 261-267. –A. FAILLER, «La tradition manuscrite de l'Histoire de Georges Pachymère (Livres I-VI)», *REB 37* (1979) 123-220. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Signification du terme Dutikoi dans l'histoire de Pachymère», *Actes du XVe congres international d'études byzantines*, IV, Ἀθήνα 1980, 114-120. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymère», *REB* 38 (1980) 5-103. *REB* 39 (1981) 145-249. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Pachymeriana quaedam», *REB* 40 (1982) 187-199. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Le principe de l'économie ecclesiastique vu par Pachymère», *JÖB* 32.4 (1982) 287-295. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Une dernière mention du Bulgare Vojsil dans l'Histoire de Pachymérès», *REB* 43 (1985) 227-230. –K.V. CHVOSTOVA, «Filosofija istorii Grigory i Pachimera i sovremennaja informatika», *VizVre* 46 (1986) 146-156. –Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, φυσικὰ φαινόμενα καὶ δεισιδαιμονίες στὴν Ἱστορία τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Σύμμεικτα* 7 (1987) 77-101. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ὁμηρικὸν χωρίον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Παχυμέρη», *ΕΕΒΣ* 47 (1987-1989) 446. –A. FAILLER, «Trois particularités syntaxiques chez Georges Pachymérès», *REB* 45 (1987) 183-197. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Pachymeriana altera» *REB* 46 (1988) 67-83. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «La tradition manuscrite de l'Histoire de Georges Pachymère (Livres VII-XIII)», *REB* 47 (1989) 91-181. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymèrès (Livres VII-XIII)», *REB* 48 (1990) 5-87. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Un ouvrage méconnu de Maurice David sur la chronologie de Georges Pachymérès», *REB* 48 (1990) 247-253. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Pachymeriana Nova», *REB* 49 (1991) 173-197. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Pachymeriana alia», *REB* 51 (1993) 237-260. –A.E. LAIOU, «On political geography: the Black Sea of Pachymeres», *The Making of Byzantine History: Studies dedicated to Donald M. Nicol*, ἐπιμ. R. BEATON καὶ C. ROUECHÉ, Aldershot 1993, 94-121. –A. KIESEWETTER, «Bemerkungen zur Chronologie von Buch IX des Geschichtwerks des Georgios Pachymeres», *BZ* 89 (1996) 45-54. –Β.Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, «Η παρουσία και το κίνημα του πιγκέρνη Αλεξίου Φιλανθρωπηνού στη Μικρά Ασία (1293-1295). Ένα παράδειγμα αποκλίσεων στις ιστορικές εκτιμήσεις του Παχυμέρη και του Γρηγορά», *Σύμμεικτα* 10 (1996) 143-162. –ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Ἡ εἰκόνα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἰδεολογία τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας ἀπὸ τὸν ιγ΄ στὸν ιδ΄ αἰώνα. Μία μέθοδος ἀνάγνωσης τῶν ἱστορικῶν κειμένων τοῦ Παχυμέρη, τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ*, διδ. διατριβή, Ἀθήνα 1997. –A. FAILLER, «Pachymeriana Novissima» *REB* 55 (1997) 221-246 –I. BELDICEANU – STEINHERR, «Pachymère et les sources orientales», *Turcica* 32 (2000) 425-434. –D.A. KOROBEJNIKOV, «Iz Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν Georgija Pachimera», *VizVre* 59 (84) (2000) 288-292. –Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «*Ἐλπίζειν τὰ χείρω καὶ ἔτι ξυμβαίνειν*. Ἡ παραλλαγὴ τῆς θουκυδίδειας πρόγνωσης στὸ προοίμιο τῶν Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Ἐνθύμησις Ν.Μ. Παναγιωτάκη*, Ἡράκλειο 2000, 371-377. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ: Εἰσαγωγικὸ δοκίμιο*, [Ἐθνικὸ Ἵδρυμα Ἐρευνῶν – Μονογραφίες 5], Ἀθήνα 2004. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Some Considerations on the Historiographical Work of Georgios Pachymeris», *Σύμμεικτα* 16 (2003-2004) 133-138. –M.S. DEMINCEV, «Gorgij Pachimer o povedenii vizantijskoj tolpy», *Vizantija i Zapad*, Μόσχα 2004, 47-50. –A. FAILLER, «Citations et réminiscences dans l'Histoire de Georges Pachymérès», *REB* 62 (2004) 159-180. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Le roseau, le pa-

pyrus et le papier», *REB* 63 (2005) 207-216. –H.-V. BEYER, «Über die wahrscheinliche Identität des Autors der Version brève des Relations historiques de Georges Pachymérès mit Manuel Philes», *Anticnaja drevnost' i srednie veka*, 27 (2006) 269-306. –Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «Οἱ μελέτες τοῦ Γεωργίου Παχυμέρη», *Erytheia* 28 (2007) 91-98. –M.C. BARTUSIS, «The Chadenos affair (Pachymeres, book I, chapters 5-6)», *ZRVI* 45 (2008) 157-168. –S. EFTHYMIADIS – A. MAZARAKIS, «Questions de chronologie sur Ramon Muntaner (Ch. 234) et Georges Pachymérès (XIII, 27-38): La prise de Phocée et de Thasos en 1307», *Νέα Ῥώμη – Rivista di ricerche bizantinistiche* 5 (2008) 303-321. –A. FAILLER, «Origine et authenticité des titres dans l'histoire de Georges Pachymérès», *REB* 66 (2008) 95-123. –CH. TEREZIS, «Aspects of Byzantine aesthetics in G. Pachymeres' work», *OCP* 74 (2008) 209-220. –Δ. ΚΥΡΙΤΣΗΣ, «Από χωρικοί, στρατιώτες: άλλο ένα σχόλιο σε γνωστό χωρίο του Παχυμέρη», *Ψηφίδες. Μελέτες Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Τέχνης στη μνήμη της Στέλλας Παπαδάκη-Oekland*, [Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών], Ηράκλειο 2009, 87-94. –A.K. PETRIDES, «Georgios Pachymeres between Ethnography and Narrative: *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* 3.3-5», *GRBS* 49 (2009) 295-318. –P. GOLITSIS, «La date de composition de la Philosophia de Georges Pachymérès et quelques précisions sur la vie de l'auteur», *REB* 67 (2009) 209-215. –V. STANKOVIĆ, «Bulgaria and Serbia in the historical works of George Akropolites and George Pachymeres», *ZRVI* 46 (2009) 179-200. –A. FAILLER, «L'anticipation comme procédé littéraire et comme indice rédactionnel dans l'Histoire de Georges Pachymérès», *REB* 68 (2010) 165-178. –Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ, «*Η περίπυστος Νίκαια ἀποκέκλειστο*. Η ακμή και η παρακμή της Νίκαιας στην οπτική του Παχυμέρη», *Φιλοτιμία. Τιμητικός τόμος για την ομότιμη καθηγήτρια Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα*, Θεσσαλονίκη 2011, 339-346.

Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΟΥ

Ἡ Μικρὰ Ἀσία ἐγκαταλείφθηκε στὴν τύχη της ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Η', διότι τὸ πραξικόπημά του δὲν ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τῶν Λασκαριδῶν καὶ τοὺς Ἀρσενιάτες.[66] Ὁ Ἀνδρόνικος Β', ὅταν ἦρθε στὴν ἐξουσία, θέλησε νὰ ἐπανορθώσει τὴν καταστροφικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του, γι' αὐτὸ καὶ ἀπὸ τὸ 1290 ἕως τὸ 1293 ἐγκαταστάθηκε στὸ Νυμφαῖο μὲ ἀπώτερο στόχο τὴν ὀχύρωση τῶν μικρασιατικῶν πόλεων ποὺ ἀντιστέκονταν ἀκόμη στὶς τουρκικὲς ἐπιδρομές. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο γράφτηκαν οἱ δύο *Βασιλικοὶ Λόγοι* τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτη, ποὺ παραδίδονται στὸν *Vindob. phil. gr.* 95, φφ. 81-96β, καὶ φφ. 145β-158 ἀντιστοίχως, καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τῶν μελετητῶν χρονολογοῦνται ἀνάμεσα στὸ 1291 καὶ 1295. Τὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα εἶναι ἐλάχιστα, ὡστόσο, ὁ πρῶτος *Βασιλικὸς Λόγος* χρονολογεῖται μετὰ τὴν ἀποτυχημένη συνωμοσία τοῦ πορφυρογέννητου Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, ἀδελφοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Β', στὸν ὁποῖο ὁ αὐτοκράτορας συμπεριφέρθηκε, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Παχυμέρη, μὲ μεγάλη σκληρότητα ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδίκη του τὸ 1294. Ἀπὸ τὸν δεύτερο *Βασιλικὸ Λόγο* προκύπτει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β' συνέχισε τὸ ἀμυντικό του πρόγραμμα στὶς μικρασιατικὲς ἐπαρχίες μὲ τὴν οἰκοδόμηση ὀχυρωματικῶν ἔργων κατὰ μῆκος τῶν συνόρων. Ἀναφέρεται συγκεκριμένα σὲ μία περιήγηση τοῦ Ἀνδρονίκου Β' στὴν περιοχὴ τῆς Βιθυνίας καὶ τοῦ Σαγγαρίου προκειμένου νὰ παρακολουθήσει τὰ ὑπὸ ἀνέγερση ἔργα. Ὁ Μετοχίτης φαίνεται νὰ ἀκολούθησε τὸν αὐτοκράτορα σ' αὐτὴν τὴν περιοδεία του. Ἀντλώντας μάλιστα τὴν ἰδέα ἀπὸ τὸν Αἴλιο Ἀριστείδη, παρομοιάζει τὴν γραμμὴ τῶν ὀχυρώσεων κατὰ μῆκος τῶν συνόρων μὲ ἕναν προστατευτικὸ περίβολο, ὁ ὁποῖος

66. Σ. Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, 213.

περικύκλωνε ὁλόκληρη τὴν ρωμαϊκὴ ἐπικράτεια σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μία κωμόπολη, φράζοντας τὸν δρόμο στοὺς βαρβάρους νομάδες τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.[67]

Ἡ παρουσία τοῦ Ἀνδρονίκου Β' στὴν Μικρὰ Ἀσία κατὰ τὴν τριετία 1290-1293 εἶχε, ὡστόσο, μηδαμινὰ ἀποτελέσματα. Οἱ πηγὲς δὲν μνημονεύουν οὔτε ἐκστρατεῖες κατὰ τοῦ ἀντιπάλου οὔτε νικηφόρους πολέμους. Τὸ ἀμυντικό του πρόγραμμα, τὸ ὁποῖο ἐγκωμίασε τόσο περίτεχνα ὁ Μετοχίτης, μακροπρόθεσμα ἀποδείχθηκε ἀνεπαρκές. Οἱ περιστάσεις ἀπαιτοῦσαν ἀνθρώπους τῆς δράσης, ἱκανοὺς νὰ συσπειρώσουν τοὺς ντόπιους πληθυσμοὺς σὲ μέτωπο κατὰ τῶν τουρκομάνων εἰσβολέων. Οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὴν πλευρά τους ἦταν ἕτοιμοι νὰ προστρέξουν σὲ ἕνα τέτοιο κάλεσμα, ἀκόμη καὶ ἂν προερχόταν ἀπὸ ὀπορτουνιστὲς καὶ τυχοδιῶκτες, ὅπως συνέβη μὲ τὴν περίπτωση τοῦ βουλγάρου Ψευδολαχανᾶ, ὁ ὁποῖος παρὰ τὸν πανικὸ ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν περιοχὴ τοῦ Σαγγαρίου κατάφερε νὰ στρατολογήσει ἕνα μεγάλο πλῆθος χωρικῶν, ποὺ ἄφησαν τὰ χωράφια τους γιὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς Τούρκους.[68]

Στὴν περίπτωση τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ (*PLP* 29752), ἑνὸς χαρισματικοῦ ἡγέτη, ποὺ κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ *πιγκέρνη*, ἤτοι τοῦ οἰνοχόου τοῦ αὐτοκράτορα, χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι συσπειρώθηκαν γύρω του καὶ σχημάτισαν, ὅπως ἔδειξαν οἱ περιστάσεις, ἕνα ἀξιόμαχο στράτευμα, τὸ ὁποῖο ἐνίσχυε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὰ λάφυρα τοῦ πολέμου. Ἐπανέκτησε ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν Ἀχυράους τὸ 1293 καὶ τὸ ἑπόμενο ἔτος ἀπελευθέρωσε τὴν Μίλητο καὶ τὴν γύρω περιοχή, ἀποκαθιστώντας τὴν βυζαντινὴ ἐξουσία μετὰ ἀπὸ δεκαετίες στὴν κοιλάδα τοῦ Μαιάνδρου. Τὸν στρατό του τὸν συγκροτοῦσαν κρῆτες πρόσφυγες, ποὺ εἶχαν μεταφερθεῖ στὴν Μικρὰ Ἀσία μὲ πρωτοβουλία τοῦ Ἀνδρονίκου Β', καθὼς καὶ τοῦρκοι φυγάδες ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς ἐπαρχίες ποὺ εἶχαν κυριεύσει οἱ Μογγόλοι. Οἱ δύο ἱστορικοὶ τῆς περιόδου (Παχυμέρης, Γρηγορᾶς) ἀπέδωσαν τὶς ἐπιτυχίες του στὶς ἀναμφισβήτητες στρατηγικές του ἱκανότητες, στὴν τύχη ποὺ εὐνοεῖ τοὺς τολμηρούς, καί, τὸ σημαντικότερο, στὴν γενναιοδωρία του πρὸς

67. *Θεόδωρος Μετοχίτης, Οἱ δύο βασιλικοὶ λόγοι*, ἐκδ. Ι. Πολέμης, Ἀθήνα 2007, 60-65, 205, σημ. 73, 370.3 κ.ἑ.

68. Γ. Γεωργιάδης Ἀρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί*, Ἀθήνα 1947, 47. A.E. Laiou, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge, Mass. 1972, 79-80.

τοὺς μαχητές του. Ἡ διανομὴ τῶν λαφύρων στοὺς στρατιῶτες του ἀπέβαινε, βέβαια, εἰς βάρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ταμείου, ποὺ πρόβαλλε ἐπίσης διεκδικήσεις στὴν λεία τοῦ πολέμου (Παχυμέρης IX 9, Failler, 241,12-14). Ἡ σύγκρουση μὲ τὸ κέντρο ἦταν ἀναπόφευκτη καὶ οἱ λόγοι δὲν ἦταν μόνον οἰκονομικοί, ἂν καὶ βάρυναν στὴν ἀπόφαση τῶν στρατιωτῶν νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ νὰ ἀνακηρύξουν τὸν Φιλανθρωπηνὸ βασιλέα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1295. Οἱ συνθῆκες εὐνοοῦσαν ἕνα στασιαστικὸ κίνημα, διότι ἁπλούστατα ὑπῆρχε κενὸ ἐξουσίας, ποὺ εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία τοῦ κέντρου γιὰ τὶς ἐπαρχίες. Θὰ πρέπει νὰ συνυπολογιστεῖ ἐπίσης τὸ αἴσθημα τῆς ἐγκατάλειψης, τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῆς ἀνικανότητας τοῦ κέντρου νὰ ἀντιμετωπίσει ἀποτελεσματικὰ τὶς τουρκικὲς ἐπιδρομές.[69]

Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ὑπέκυψε στὶς πιέσεις τῶν κρητῶν μαχητῶν του καὶ στὶς συμβουλὲς τῶν φίλων του, συγκεκριμένα τοῦ μοναχοῦ Ἀκροπολίτη Μελχισεδὲκ (*PLP* 523) καὶ τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς τῶν Σανίδων Τάρχα (*PLP* 27513), καὶ μόνον μετὰ ἀπὸ πολλὲς ἀμφιταλαντεύσεις ἐπαναστάτησε ἐνάντια στὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Ἡ ἀναποφασιστικότητά του τοῦ στοίχισε ὅμως τὴν ἐπιτυχία τοῦ κινήματός του. Θὰ μποροῦσε νὰ αὐτονομηθεῖ ὡς τοπάρχης στὶς ἐπαρχίες ποὺ εἶχε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του, πράγμα ποὺ προκύπτει ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐνίσχυση ποὺ βρῆκε ἀπὸ τὰ μοναστήρια καὶ τοὺς ντόπιους πληθυσμοὺς (Παχυμέρης, IX 9, 245,24-35), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προθυμία τοῦ Ἀνδρονίκου Β' νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἐξουσία του στὶς περιοχές, ποὺ ἐξουσίαζε καὶ νὰ τὸν προβιβάσει στὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος (IX 12, 255,15-21). Ἡ ἀναποφασιστικότητά του ὅμως νὰ ἔρθει σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση μὲ τὸ κέντρο καὶ νὰ αὐτοαναγορευτεῖ αὐτοκράτωρ ὑπέσκαψε τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν μαχητῶν του, οἱ ὁποῖοι στὴν συνέχεια ἐξαγοράστηκαν ἀπὸ τὸν πρωτοβεστιαρίτη Λιβαδάριο (*PLP* 14859), τὸν κύριο ἀνταγωνιστὴ τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ. Οἱ κρῆτες στρατιῶτες του τὸν ἀφόπλισαν σὲ μία στημένη μάχη καὶ τὸν παρέδωσαν στὸν Λιβαδάριο, ὁ ὁποῖος τρεῖς ἡμέρες μετὰ τὴν αἰχμαλωσία του ἔδωσε τὴν ἐντολὴ νὰ τυφλωθεῖ, τὴν ἡμέρα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1295.[70] Ἡ τραγικὴ μοίρα τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ πέ-

69. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου*, 199-201.

70. Τὸ γεγονὸς μνημονεύεται καὶ σὲ ἕνα Βραχὺ Χρονικό, Schreiner, ἀρ. 23, I, 194,4: *ἔτει ςωε' ἐτυφλώθη ὁ πιγκέρνης*. II, 214-215.

ρασε στὴν προφορικὴ παράδοση καὶ συνδέθηκε μὲ τὸ ἄδοξο τέλος τοῦ Βελισαρίου, τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν λαϊκὴ διήγηση τυφλώθηκε ἐξαιτίας τοῦ φθόνου τῶν ἀριστοκρατῶν καὶ τοῦ αὐτοκράτορα.[71] Πρόκειται γιὰ ἕνα διαχρονικὸ θρύλο, ποὺ γνώρισε διάφορες παραλλαγές, ἡ τελευταία ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχε ὡς πρότυπο τὴν ἱστορία τοῦ νεαροῦ στρατηγοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄.[72]

Οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ Παχυμέρη καὶ τοῦ Γρηγορᾶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀποστασία δὲν εἶναι τόσο διαφορετικὲς ὅσο ὑποστηρίχτηκε σὲ σχετικὸ ἄρθρο.[73] Ὁ Παχυμέρης συγκριτικὰ ὑπεισέρχεται σὲ περισσότερες λεπτομέρειες πιθανὸν διότι εἶχε πληρέστερη ἐνημέρωση. Προβάλλει τὶς ἀπόψεις τῶν κρητῶν στρατιωτῶν καὶ τοὺς λόγους ποὺ δικαιολογοῦσαν τὴν ἐξέγερση, καθόσον ἡ δυσαρέσκεια τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν κατοίκων ἀπέναντι στὴν κεντρικὴ ἐξουσία ἦταν διάχυτη. Ἡ ἐξέγερση στηρίχτηκε σὲ τρεῖς βασικοὺς παράγοντες: στὸν στρατό, ποὺ ἦταν πιστὸς στὸν Φιλανθρωπηνό, στοὺς κατοίκους, ποὺ ἦταν δυσαρεστημένοι λόγῳ τῆς βαριᾶς φορολογίας καὶ στοὺς τούρκους αὐτόμολους, ποὺ εἶχαν βρεῖ καταφύγιο κοντά του. Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ὑπέκυψε στὴν πίεση τοῦ στρατοῦ ἀπὸ ἀπειρία, ἀλλὰ καὶ λόγῳ καὶ τοῦ νεαροῦ τῆς ἡλικίας του. Νωρίτερα εἶχε ζητήσει, ὡστόσο, ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ καθήκοντά του (IX 9, 239,29-32). Τὴν ὅλη διήγηση τοῦ Παχυμέρη διατρέχει ἕνας διδακτισμός, ποὺ συνοψίζεται στὴν φράση *πᾶσα δ' ἰσχὺς μάταιον συνέσεως ἀμοιροῦσα* καὶ ὅτι *ὅπου Θεὸς ἀντιπράττει* ἡ ἀποτυχία εἶναι δεδομένη (IX 9, 247,13-14). Τὸ ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι δὲν καταδικάζει εὐθέως τὴν ἀποστασία οὔτε προβάλλει τὴν στάση τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, δηλαδὴ τοῦ εἰρηνικοῦ καὶ πιστοῦ βασιλέως ἔναντι τοῦ φιλόδοξου καὶ ἀσύνετου στρατηγοῦ, πράγμα ποὺ ἐπιχειρεῖ στὴν δική του ἐξι-

71. *Διήγησις ὡραιοτάτη τοῦ θαυμαστοῦ ἐκείνου τοῦ λεγομένου Βελισαρίου,* ἐκδ. R. Cantarella, *Studi Bizantini e Neoellenici* 4 (1935) 153-202.

72. H.-G. Beck, «Belisar – Philanthropenos. Das Belisar-Lied der Palaiologenzeit», *Serta Monacensia,* [Festschrift F. Babinger], Leiden 1952, 46-52. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς δημώδους λογοτεχνίας,* Ἀθήνα 1988, 243-245.

73. Β.Σ. Γεωργιάδου, «Ἡ παρουσία καὶ τὸ κίνημα τοῦ πιγκέρνη Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία (1293-1295). Ἕνα παράδειγμα ἀποκλίσεων στὶς ἱστορικὲς ἐκτιμήσεις τοῦ Παχυμέρη καὶ τοῦ Γρηγορᾶ», *Σύμμεικτα* 10 (1996) 143-162.

στόρηση ὁ Γρηγορᾶς. Ἀντίθετα, ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἐπαρχία εἶχε ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὸ κέντρο καὶ ἡ ἐξέγερση ἦταν ἕνα σύμπτωμα τῆς βαθύτερης κρίσης ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ κράτος. Ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία εἶχε διαλυθεῖ καὶ ἐπιπλέον ἔλειπε ἡ ἐμπιστοσύνη πρὸς τοὺς ἱκανοὺς στρατηγούς, πράγμα ποὺ φάνηκε στὴν συνέχεια μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ νὰ ἐμπιστευτεῖ τὴν ἀσφάλεια τοῦ κράτους στὰ χέρια Ἀλανῶν καὶ Καταλανῶν μισθοφόρων. Ὅπως παρατήρησε εὔστοχα ἕνας ἀξιόλογος ἱστορικὸς αὐτῆς τῆς περιόδου, «ἡ ἐπανάστασις αὕτη εἶναι ἡ πρώτη σαφὴς ἐκδήλωσις τοῦ τοπικισμοῦ, ὅστις συνήνωσε Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως».[74]

Ὁ Γρηγορᾶς γνώριζε τὸ κείμενο τοῦ Παχυμέρη καὶ ἐν πολλοῖς ἔδωσε τὸ ἴδιο περίγραμμα στὴν ἔκθεση τῶν γεγονότων. Ἐξαιτίας τῶν θριάμβων τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ στὴν πρωτεύουσα εἶχε δημιουργηθεῖ κλίμα καχυποψίας, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἐνίσχυε γιὰ δικούς του λόγους ὁ πρωτοβεστιαρίτης Λιβαδάριος (*Ρωμαϊκὴ Ἱστορία,* VI 8, 196,19-197,1). Οἱ φῆμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν εἶχαν ἀναστατώσει τοὺς στρατιῶτες τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, οἱ ὁποῖοι τὸν παρότρυναν νὰ ἐπαναστατήσει γιὰ νὰ μὴν ἔχει τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸν πορφυρογέννητο Κωνσταντίνο καὶ τὸν πρωτοστράτορα Στρατηγόπουλο (197,4 κ.ἑ., 197,20-24).[75] Ὁ Γρηγορᾶς ἀπέδωσε πολὺ πιὸ ξεκάθαρα ἀπὸ τὸν Παχυμέρη τὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος στὴν θεία ἐπέμβαση. Ὁ αὐτοκράτορας δὲν κινητοποίησε τὸν στρατό του οὔτε ἑτοιμάστηκε νὰ συγκρουστεῖ μὲ τοὺς κινηματίες, ἀλλὰ ἐναπόθεσε τὶς ἐλπίδες του στὴν θεομήτορα καὶ τὸν σωτήρα Χριστό. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ σχέδια τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ ἀστόχησαν: *τὴν δὴ τοιαύτην αὐτοῦ συντριβὴν τῆς ψυχῆς ἐπιβλέψας ὁ κύριος ἔσφηλε τὰ τοῦ πιγκέρνη σκέμματα* (VI 8, 199,18-19).[76]

Ὁ Γρηγορᾶς γνώριζε τὸν Φιλανθρωπηνὸ καὶ μάλιστα γιὰ ἕνα διάστημα

74. Πβ. καὶ Γεωργιάδης Ἀρνάκης, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί*, 42-43.

75. Ὁ πορφυρογέννητος Κωνσταντίνος Παλαιολόγος (*PLP* 21492), ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, εἶχε διακριθεῖ στὶς μάχες ἐναντίον τῶν Τούρκων στὴν περιοχὴ τοῦ Μαιάνδρου. Κατηγορήθηκε τὸ 1293 μαζὶ μὲ τὸν πρωτοστράτορα Μιχαὴλ Στρατηγόπουλο (*PLP* 21492) ὅτι συνωμοτοῦσε ἐναντίον τοῦ θρόνου καὶ ἔμεινε στὴν φυλακὴ ἕως τὸν θάνατό του (1306). Ὁ Στρατηγόπουλος ἐπίσης καταδικάστηκε σὲ φυλάκιση καὶ ἡ περιουσία του δημεύτηκε.

76. Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ δὲν ἀντέδρασε στὸ κίνημα τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ,

ἀλληλογραφοῦσε μαζί του. Σώζονται ἕξι ἐπιστολές του ἀπὸ τὴν περίοδο ποὺ ὁ Φιλανθρωπηνὸς εἶχε ἀναλάβει μετὰ ἀπὸ τρεῖς δεκαετίες ἀφάνειας καὶ παρὰ τὴν ἡλικία του καὶ τὸ πάθος του νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν Φιλαδέλφεια (1324) καὶ ἀργότερα τὴν Λέσβο (1327/28 καὶ 1336).[77] Μόνον σὲ μία ἐπιστολή του ὁ Γρηγορᾶς κάνει λόγο κάπως ἀόριστα γιὰ τὴν δυσμένεια στὴν ὁποία εἶχε πέσει ἐξαιτίας τοῦ φθόνου τῶν ἀντιπάλων του καὶ στὴν ἀποκατάστασή του *ἔκ τε τῶν βασιλέων ἔκ τε τῶν πραγμάτων αὐτῶν* (ἐπιστ. 127, Leone, 326-327). Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Μάξιμου Πλανούδη πρὸς τὸν Φιλανθρωπηνό, οἱ ὁποῖες χρονολογοῦνται τὴν περίοδο 1293-1295, πρὶν ἀπὸ τὸ ξέσπασμα πάντως τῆς ἀποστασίας, καὶ συνήθως περιστρέφονται γύρω ἀπὸ τὶς ἐκστρατεῖες καὶ τοὺς θριάμβους τοῦ ἀλληλογράφου του.[78] Τέλος, στὴν δεύτερη φάση τῆς στρατιωτικῆς του δράσης χρονολογοῦνται ἑπτὰ ἐπιστολὲς τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ, ἐκ τῶν ὁποίων δύο γράφτηκαν ὅταν βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς Φιλαδέλφειας περὶ τὸ 1324 (Ἐπιστ. 376, 398, ἔκδ. G. Fatouros, 592-595, 623-624), ἐνῶ ἀπὸ δύο ἄλλες συνάγεται ὅτι ὁ γηραιὸς στρατηγὸς ἦταν κάτοχος ἑνὸς χειρογράφου τοῦ Αἴλιου Ἀριστείδη (Ἐπιστ. 259-260, G. Fatouros, 415-417).

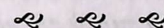
ὅπως γράφει ὁ Γρηγορᾶς. Ἀπέλυσε *πρόσταγμα χαριστήριον* ὑποσχόμενος ὑψηλὰ ἀξιώματα στὸν Λιβαδάριο γιὰ τὴν καταστολὴ τοῦ κινήματος. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, IV, Μόναχο – Βερολίνο 1960, αρ. 2185.

77. Ἐπιστ. ἀρ. 9, 72, 76, 84, 107, 127, ἔκδ. P.A.M. Leone, Matino 1982-1983.

78. A. Laiou, «Some Observations on Alexios Philanthropenos and Maximos Planudes», *BMGS* 4 (1978) 89-99. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες –58], Θεσσαλονίκη 2012, 97-116.

[*ΟΠΩΣ Ο ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΟΣ ΤΥΡΑΝΝΙΔΙ ΕΠΙΚΕΧΕΙΡΗΚΕΝ*]

Τῶν γοῦν ἀκρῶν κακουμένων, ὡς μὴ μόνον τῶν κατὰ Μαίανδρον καὶ τὰ τῷ Ζυγῷ ἐκείνῳ προσήκοντα, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ἐντὸς ἐξαφανιζομένων ἐξ ἐπιδρομῶν συχνῶν τῶν Περσῶν, ὁ τοῦ προρρηθέντος πρωτοβεστιαρίου τοῦ Ταρχανειώτου δεύτερος παῖς, ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου Ἀλέξιος, τοῦ προτέρου εἰς πρωτοσεβαστὸν τιμηθέντος, πιγκέρνης τῷ βασιλεῖ τιμηθείς, τῶν περί τε τὴν Ἀσίαν τὴν Μικρὰν καλουμένην, ἔτι δὲ Λυδίαν καὶ Κελβιανὸν μέχρι καὶ αὐτῆς δὴ τῆς θαλάσσης, ἡγεμὼν ἀναδείκνυται, τοῦ πρωτοβεστιαρίτου ἔτι Λιβαδαρίου τῶν περὶ τὰ Νεόκαστρα καθηγεμονεύοντος. ὁ γοῦν πιγκέρνης, ἐπὶ χρόνοις τὴν ἡγεμονίαν ἔχων, ἔχων δὲ καὶ τὸ Κρητικὸν καὶ τὰς κατ' ἀνατολὴν ἁπάσας δυνάμεις ἐπιφερόμενος, φύσεώς τε τάχει καὶ σπουδῇ στρατηγίᾳ πρεπούσῃ συναιρομένης καὶ τῆς παρὰ πολλοῖς λεγομένης τύχης (λεγέσθω γὰρ καὶ τοῦτο, ὡς καθωμιλημένον τοῖς παλαιοῖς, καθ' ἣν Σκηπίωνές τε καὶ Κράσσοι καὶ Καίσαρες, ἔτι τε Θεμιστοκλεῖς καὶ Τιμόθεοι καὶ Κλέωνες ἠνδραγάθουν, καὶ τύχης ὡς καὶ θεῶν ἄλλων ἱερὰ ἀνιδρύοντο) τὰ κατ' ἀνατολὴν καθίστα τε καὶ προσησφαλίζετο, τὰ μὲν καὶ μάχαις καθ' ἃς ἐνίκα, τὰ πλεῖστα δὲ συνέσει καί γε φιλοδωρίᾳ πρός τε τοὺς ἐχθροὺς ἅμα καὶ πρὸς τοὺς φίλους, τοῖς μὲν ὑποκόπτων τὴν κατὰ τῶν ἡμετέρων λύσσαν καὶ καθιστῶν τὸ πολέμιον ἡμερώτερον, τοῖς δὲ τὰς τιμὰς ἐπαύξων καὶ τὰς προθυμίας ἐπιρρωννύων, μὴ μόνον ἐφιεὶς ἑκάστῳ κερδαίνειν ὅπερ ἐς χεῖρας ἐκ τῶν ἀλλοτρίων σκύλων ἐτύγχανε γεγονός, ἀλλὰ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ προσεπιτιθεὶς τὰ πλεῖστα· τὸν γὰρ ἐκ τῶν ἐχθρῶν πλοῦτον ἡ μετὰ τύχης ἀρετὴ εἰς χεῖρας ἦγεν ἐκείνῳ.

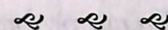
Ἐπεὶ δὲ ἡ ῥανὶς ἠνδελέχει ὥστε καὶ τὴν πέτραν, τὸ τοῦ λόγου, κοιλαίνειν ἔχειν καὶ οἱ ἀμφ' ἐκεῖνον μετέωροι πρὸς καινοτομίαν ἦσαν, μεῖζον ἢ κατὰ στρατηγὸν θωπεύοντες, καὶ τέλος τὴν ἀπὸ τοῦ βασιλέως τινὲς τῶν ἐκείνου ἀποστροφὴν οἷον καὶ εἰς τὸ μετέπειτα ἐπλάττοντο κάκωσιν, ἐν δεινῷ τιθεμένου λέγοντες τὸν τοσούτων χρημάτων σωρόν, ὡς αὐτοῦ μὲν δέον ὂν τὰς δυνάμεις ἱκανοῦντος ῥόγαις, ἐκείνου δὲ νοσφίζεσθαι βουλομένου τὴν δι' ἐκείνων τῶν ἐχθρῶν προνομήν, φρόνημα ἐντεῦθεν νεανικὸν καὶ πλέων ἐξ ἀνδραγαθίας φρονήματος ὑποκατα-

κλίνειν πρὸς ὅπερ ἤθελον ἤρξαντο καὶ ἀδοξεῖν ἐποίουν ὡς οὐδὲν τὸν δεσπότην ὄντα. συνῆσαν δ' αὐτῷ καὶ μονάζοντες, ὁ μὲν φιλίως ὁ Τάρχας ἐκ δύσεως, τότε δὲ τῆς τῶν Σανίδων μονῆς καθηγούμενος, ὁ δὲ προσγενῶς ὁ Ἀκροπολίτης Μελχισεδέκ, θεῖος ὢν τῆς αὐτοῦ γυναικός, πρὸς ἐκεῖνον ἔχοντες, οἳ δὴ καὶ ὡς εἶχον κατήπειγον τὴν ἐγχείρησιν· πολλὰ γὰρ ἔλεγον φθάσαι πανουργήσασαν τὴν τύχην, εἴ που μὴ αὐτὸς προλαβὼν τὰς ἀπὸ τοῦ βασιλέως ὀργὰς ὑποτέμοιτο. τὸ δέ γε στρατιωτικὸν ἅπαν καὶ παρακεκινημένον ἦν καὶ πρὸς ταραχὴν μετέωρον, διὰ μίσους τοὺς περὶ τὸν βασιλέα ποιούμενοι, καὶ φανερῶς τὰ τῆς μεταβολῆς ἠβούλοντο, διαγανακτοῦντες εἰ αὐτοὶ μέν, διὰ πόνων χωροῦντες καὶ τῶν ἐσαεὶ κινδύνων, ἑτέροις τὴν ἐξουσίαν χαρίζονται, ἐκεῖνοι δ' ἐν ἀνέσει τρυφῶντες μηδὲ χάριν εἰσομένοις ἐῴκεσαν ὧν εὖ πεπόνθασί τε καὶ πάσχουσι παρ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον καὶ τῶν ἀποτεταγμένων κολούονται. καὶ προσερχόμενοι κατὰ στίχας, πλέον ἐθεράπευον τοῦ εἰκότος καὶ ἀξιώτερον ἄρχειν παρὰ τοὺς ἄλλους αὐτὸν ἐδικαίουν καὶ προσηνάγκαζον, ὀλίγα βασιλέως καὶ τῶν τοῦ βασιλέως φροντίζοντες. εἶναι γὰρ σφίσιν ἐκ πολλῶν τὸ βουλευόμενον ἀνυστόν, καὶ μᾶλλον τριῶν τῶν ἰσχυροτάτων, τοῦ τε τὸν λαὸν πάντα, ζημίαις βαρούμενον καὶ συνδόσεσιν, εἰς ἀποστασίαν ἕτοιμον εἶναι, τοῦ τε πάντας πρὸς αὐτὸν εὐμενῶς ἔχειν ὅσοι δὴ καὶ ὑπ' αὐτῷ στρατεύονται, καὶ τρίτου τοῦ καὶ παμπληθοῦς εὐπορεῖν Περσικοῦ, ἀνδρῶν οὐκ ἄλλον εἰδότων ἢ τὸν αὐτοὺς αὐτομολήσαντας καὶ ὑποδεξάμενον καὶ ὡς εἰκὸς θεραπεύσαντα· εἶναι δὲ καὶ εἰς χιλιάδας ποσουμένους, μαχίμους ξύμπαντας, ἑνὸς ἐξημμένους θελήματος τοῦ σφᾶς ἄγοντος.

Ταῦτα λεγόντων τε καὶ τὰ πιστὰ τῷ κατὰ σφᾶς θάρρει διδόντων, εἶκει μόλις ἐκεῖνος καὶ τὸ τῆς ἡγεμονίας ἀναδέχεται ὄνομα. καὶ δῆλος ἦν ἐντεῦθεν ἐκ πολλῶν ὧν ἔπραττε στρατηγίαν φέρων καὶ ἀρχὴν ἀνυπεύθυνον· οὔπω δὲ ἢ παρασήμοις ἢ μὴν ὀνόματι ἀπεθάρρει κλεΐζεσθαι, καί τοι τὰ πολλὰ παρὰ τῶν προϋχόντων ἐν τῷ στρατῷ βιαζόμενος. ἐξουσιαστικώτερον δὲ τῶν πραγμάτων ἐπείληπτο, καὶ οὐδὲν ἐδόκει οἱ ἐξ οὗπερ ἂν καὶ ὠρρώδει, οὐδ' ἄλλοις ὑπακούειν ὅλως τὸ ἀπὸ τοῦδε ὑφίστατο, ἀλλ' αὐτὸς ἄρχων, αὐτὸς ἡγεμὼν ἐν πᾶσι, καὶ παρὰ σφίσι καὶ ὅπῃ παρῄει. ἔφριξαν γὰρ τότε καὶ οἱ περίοικοι τὴν ἐπισύστασιν, καὶ μᾶλλον ὅτι τὸ Περσικὸν πολὺ ἦν, οἷς δὴ καὶ πιστοῖς ἐχρῆτο καὶ παρασπίζουσιν ἀπεθάρρει,

καὶ μόνον κελεύειν ἦν ὡς συνδραμουμένοις αὐτίκα καὶ κατὰ τὸ ἐκείνου δρασείουσι θέλημα. ἀπέσβεστο τοιγαροῦν ἐκεῖσε τὸ βασιλέων ὄνομα, παρὰ μόνον τὸ εἰς περισυρμὸν μεμνῆσθαι καὶ λοιδορίαν. αὐτὸς δ' ἦν ἐκείνοις καὶ ἄρχων καὶ ἡγεμὼν καὶ βασιλέως φέρων, εἰ καὶ μὴ ὄνομα, ἀλλ' ἀξίωμα. καὶ ὅσων τῶν ἐκεῖ φρουρίων ὡς ὕπαρχος βασιλέως ἐπείληπτο πρότερον, ταῦτ' ἀποστείλας τοὺς καθέξοντας ὑφ' ἑαυτὸν ἄλλως καθίστη, ὡς δεσποτικῶς τοὐντεῦθεν ἄρχοντα. ἦν δέ που καὶ μοναῖς παραβάλλοι (πολλαὶ δ' αὗται καὶ μέγισται), οὐ βασιλέως ἦν ὄνομα τὸ μνημονευόμενον, ἀλλ' αὐτοῦ γε καὶ μόνου κατά τι κράτος ἀρχοντικὸν καὶ αὐτοδέσποτον ὄνομα· ἀφ' ὧν καὶ πολλὰ δεσποτικῶς ἀφαιρούμενος, τοῖς στρατιώταις παρεῖχεν, ἀσμένως τῶν ἐχόντων κατατιθεμένων παρ' αἰτίαν ταύτην ὅτι, τοιούτοις καιροῖς ἐμπεσόντες, οὐ τὰ προσήκοντα τοῖς καιροῖς ἔπασχον, ἀλλ' ἄσκυλτοι διέμενον καὶ ἀτάραχοι.

[ΟΠΩΣ ΠΑΡΕΔΟΘΗ Ο ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΗΝΟΣ]

Ἀλλ' ἐπέστη καὶ ἡ κυρία· ἡ δ' ἦν ὑστεραία. καὶ ὁ μέν, συνηθροικὼς τὰς περὶ αὐτὸν δυνάμεις, ἐκ Λυδίας ἐφίσταται τῷ Νυμφαίῳ, ὅπου καὶ οἱ ἀποστατοῦντες διῆγον· ὁ δέ, τὸν αὐτόθι πύργον, ὃν ὁ πορφυρογέννητος τῇδε διάγων, ᾠκοδομήσατο, τοῦτον τοίνυν κατέχων καὶ γυναῖκα καὶ παῖδα καὶ πράγματα ἐκεῖ συγκλείσας τε καὶ ἀσφαλισάμενος, πρῶτον μέν, τὴν ἐκείνου ἀκούων ἄφιξιν, καὶ λίαν ἐν θαύματι τῷ μεγίστῳ ἐτίθει πῶς ἂν καὶ τολμῴη χωρεῖν ὁμόσε τοσούτοις τε καὶ τοιούτοις. ὅμως θαρρῶν ἐπὶ τοῖς ὅλοις ὡς αὐτίκα φανεὶς τὸ πᾶν ἐργάσαιτο, παραγγείλας καὶ τοὺς ἄλλους ὁπλίζεσθαι, αὐτός, τὴν ταχίστην ἐξοπλισθεὶς καὶ κατὰ τοῦ φανέντος τὰ πλεῖστα νεανιευσάμενος, ἔξεισι. καὶ δὴ ἀφ' ἑκατέρου μέρους σταθεισῶν τῶν δυνάμεων καὶ ὅσον οὔπω μελλουσῶν συμπλέκεσθαι, ὥστε καὶ ἀκροβολισμοὺς ἀμφοτέρωθεν γίνεσθαι, οἱ Κρητικοὶ τοῦ συνθήματος οὐκ ἠμέλουν, ἀλλὰ φανέντος τοῦ πρωτοβεστιαρίτου, δεδιότος καὶ ἔτι περὶ τοῖς ὅλοις, μή πως ἀπάτῃ καὶ δόλῳ χρήσαιντο οἱ τέως καθυπισχούμενοι προδιδόναι, οἱ ἀμφὶ τὸν Χορτάτζην αὐτίκα, οὕτως ὡς εἶχον ἔφιπποί τε καὶ ὡπλισμένοι, ἀθρόως ἄλλοθεν ἄλλος περιστάντες τὸν ἡγεμόνα, οἱ μὲν ῥυτῆρας οἱ δὲ καὶ σπάθην ἐπέχουσιν, οἱ δ' ἐμβριθέστερον ἀποβαίνειν τοῦ ἵππου ἐκέλευον. ὁ δέ, γνοὺς τὴν ἐπιβουλὴν

αὐτίκα, θαρρῶν τοῖς Πέρσαις, ἐπεχείρει μὲν ἀμύνεσθαι, καταταχούμενος δέ, τὸ παράπαν ἀπηύδα· καὶ συσχεθέντα τοῖς ἀμφὶ τὸν πρωτοβεστιαρίτην ἕτοιμον θήραμα, ταπεινὸν τὸν σοβοῦντα πρὸ τοῦ καὶ ἄφωνον τὸν πολλὰ λέγοντα, παρεδίδουν. οἱ δ' ἐκδραμόντες ἐκ τοῦ ἐξαίφνης, ἐπεὶ τὸν ἀποστατοῦντα ἐν ἀφύκτοις εἶχον, τοὺς περὶ ἐκεῖνον διασκεδαννυμένους ἤδη καὶ μόνον ὅπῃ σωθήσεται ἕκαστος ἀφορῶντας ἀμεταστρεπτὶ κατεδίωκον. τὸ δὲ Περσικόν, ἄρτι πρώτως μεταβολὴν πραγμάτων ἰδὸν καὶ τὸν ἕως τότε μέγαν δοκοῦντα καὶ φοβερὸν ἐν ἀφύκτοις ἐλεεινὸν δέσμιον, οὐκ εἶχον πῇ τράπωνται. ὅθεν μήτ' ἀνθίστασθαι μήτε φεύγειν οἷοί τ' ὄντες, μένοντες κατεκτείνοντο· ἄλλος δὲ τοῦτον καὶ ἄλλος ἐκεῖνον καὶ ἕτερος ἄλλον καταλαμβάνων, καθότι καὶ δόξειεν ἐκείνων ἑκάστῳ, ἔπραττον, κτείνοντες, δεσμεύοντες, αἰκιζόμενοι, ἐκτυφλοῦντες, τὰς οὐσίας δημεύοντες. ἐδόκει δ' ἀσφαλὲς καὶ τοῖς Πέρσαις αὐτόθεν χωρεῖν πρὸς τὰ οἴκοι, καὶ ἀπεδίδρασκόν τινες ὡς ἠδύναντο, τῶν λοιπῶν κτεινομένων. οἱ δ' ἀμφὶ τὸν πρωτοβεστιαρίτην, καὶ μᾶλλον ἕρμαιον τὴν ἀποχώρησιν λογιζόμενοι, ἑκόντες ὑφίεσαν· οὐδὲ γὰρ εἶχον ἐλπίζειν ἔτι μένειν ἐπὶ τῷ προτερήματι, καὶ οὕτω προχωρησάντων σφίσι τῶν πραγμάτων κατ' εὐτυχίαν μεγίστην, ἀλλὰ τὰ ἐν χερσὶν ἀπολλύειν, εἴ τινες παρακινηθεῖεν καὶ ἐξ ἀντιστροφῆς ἐπιπέσοιεν, ᾤοντο. ταραχὰς ἦν βλέπειν ἐκεῖ φοβερὰς καὶ πανικὰ δείματα, συσχεθέντων τῶν ὅλων.

Ταῦτά τοι καὶ περὶ τοῖς ὅλοις δεδιὼς ὁ πρωτοβεστιαρίτης, μή πως καὶ ἐκ χειρῶν αὐτῶν διαρπασθείη τὸ θήραμα (δεινὴ γὰρ τοὺς πολλοὺς ὥπλιζεν εὔνοια, καί, τὰ καθ' αὑτοὺς ἀφέντες, ἐκεῖνον ἀπωλοφύροντο· τὸ Περσικὸν δὲ μάλιστα καὶ παρακεκινῆσθαι ἐδόκει, ὥς τι πραξεῖεν γενναῖον) ἔγνω τὸν θέμεθλον ὑποσπᾶν καὶ τὸ συνέχον ἐκποδὼν ποιεῖσθαι καὶ οὕτω τοὺς φόβους λύειν οὓς ὕπαρ ὠνειροπόλει. τὸν γοῦν μυρίον πλοῦτον συλλέξας, καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς δῶρα τύχης παίγνιον εὑρηκώς, τέλος Ἰουδαίοις ἐκτυφλοῦν παραδίδωσι. καὶ ὁ μὲν τετύφλωτο, πόλλ' ἄττα δυσωπήσας καὶ περὶ θατέρου τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλ' οὐ πείσας τὸ παράπαν. οἱ δέ, τῶν ἐκεῖθεν φόβων ἀπολυθέντες, τοῖς λοιποῖς ἐπεχείρουν, καὶ ἔδρων μὲν σὺν τοῖς μοναχοῖς καὶ ἄλλους τὰ ὅμοια, ἀπηνῶς φλοιδοῦντες τοὺς ὀφθαλμούς, τοὺς δὲ καὶ βίους ὅλους ἀφῃροῦντο καὶ σχήματι ἐκδικήσεως τῆς πρὸς τοὺς κρατοῦντας ἑαυτοῖς ἐξεδίκουν τὰ χρήματα.

[Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*, ἐκδ. A. Failler, IX 9, 237,10-239,7. 241,9-243,2. 245,13-35. IX 11, 251,14-253,29]

Σχόλια

(Ι) 22. *ῥανὶς – πέτραν*: Leutsch-Schneidewin, *CPG*, II, 632, 19.

(Ι) 31. *Ἀκροπολίτης Μελχισεδέκ*: Γιὸς τοῦ Γεωργίου Ἀκροπολίτη καὶ θεῖος τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ Θεοδώρας, θυγατέρας τοῦ Κωνσταντίνου Ἀκροπολίτη. Βλ. *PLP* 523.

(ΙΙ) 3. *ὁ πορφυρογέννητος - ᾠκοδομήσατο*: Ὑπονοεῖται ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ἂν καὶ ὑπῆρξε ἐπιτυχὴς στοὺς πολέμους ποὺ διεξήγαγε ἐναντίον τῶν Τούρκων τῆς περιοχῆς τοῦ Μαιάνδρου, κατηγορήθηκε γιὰ προδοσία στὸ Νυμφαῖο τὸ 1293, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μείνει στὴν φυλακὴ ἕως τὸν θάνατό του (*PLP* 21492).

(ΙΙ) 4. *κατέχων – γυναῖκα καὶ παῖδα*: Ἡ Θεοδώρα Ἀκροπολίτισσα μετὰ τὸν γάμο της τὸ 1295 ἐγκαταστάθηκε προφανῶς στὸ Νυμφαῖο. Γιὰ τὴν γέννηση τοῦ γιοῦ τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ γίνεται λόγος στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Μάξιμου Πλανούδη. Βλ. Η. Ταξίδης, *Μάξιμος Πλανούδης. Συμβολή στη μελέτη του corpus των επιστολών του*, [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέτες –58], Θεσσαλονίκη 2012, 115-116.

(ΙΙ) 41. *Ἰουδαίοις – παραδίδωσι*: Γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς ποινῆς τῆς τύφλωσης ἀπὸ ἑβραίους δημίους, βλ. Ο. Λαμψίδης, *Ἡ ποινὴ τῆς τυφλώσεως παρὰ βυζαντινοῖς*, Ἀθήνα 1949, 57.

ΕΝΑΣ ΕΥΛΑΒΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ
ΚΑΙ Ο ΖΗΛΩΤΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΤΟΥ

Ἡ ἀκύρωση τῆς φιλοενωτικῆς πολιτικῆς τοῦ Μιχαὴλ Η´ καὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν ἦταν δύο ἀπὸ τὰ καίρια προβλήματα ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐπιλύσει ἐπειγόντως ὁ Ἀνδρόνικος Β´ ὅταν τὸ 1282 πῆρε τὴν ἐξουσία στὰ χέρια του. Τὸ πρῶτο ἐπιλύθηκε πάραυτα μὲ τὴν παραίτηση τοῦ ἑνωτικοῦ πατριάρχη Ἰωάννη Βέκκου (26 Δεκεμβρίου 1282). Οἱ ἐνδοεκκλησιαστικὲς ὅμως διαφορὲς δὲν ἦταν εὔκολο νὰ διευθετηθοῦν καὶ δὲν ἐπιλύθηκαν οὔτε καὶ στὸ διάστημα τῆς σαρανταεξάχρονης βασιλείας του, κατὰ τὸ ὁποῖο κυβέρνησαν τὴν Ἐκκλησία συνολικὰ ἐννέα πατριάρχες. Ὁ Ἀνδρόνικος Β´ ἐπιζητοῦσε τὴν συνδιαλλαγὴ καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης στὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, γι' αὐτὸ ὅταν τοῦ προτάθηκε ἀπὸ μετριοπαθεῖς κύκλους ὁ μοναχὸς Ἀθανάσιος νὰ ποιμάνει τὴν Ἐκκλησία, μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Γρηγορίου Κυπρίου (1283-1289), δέχθηκε τὴν πρόταση δίχως δεύτερη σκέψη. Ἡ χειροτονία τοῦ Ἀθανασίου ἔγινε στὶς δεκατέσσερις Ὀκτωβρίου τοῦ 1289 στὴν Ἁγία Σοφία, ἀλλὰ συνοδεύτηκε ἀπὸ κακὰ προμηνύματα, προαγγέλλοντα ὄχι αἴσιο τὸ μέλλον τῆς πατριαρχίας του (Παχυμέρης, VIII 15, Failler, 163, 19-29). Ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μέτρα ποὺ προσπάθησε νὰ ἐπιβάλει ἦταν ἡ ἐπιστροφὴ τῶν μικρασιατῶν μητροπολιτῶν στὶς ἕδρες τους,[79] προκαλώντας τὴν δυσαρέσκεια πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν ποὺ ἀπὸ ἀντίδραση προσχώρησαν στοὺς Ἀρσενιάτες. Ἡ ἀναδιοργάνωση τοῦ κλήρου ποὺ ἐπιχείρησε πάνω σὲ ἀσκητικὰ πρότυπα δὲν εἶχε καμία ἐπιτυχία, ἀντίθετα

79. *Δίκαιον εἶναι λέγων τὴν λαχοῦσαν ποιμαίνειν ἕκαστον, ὥσπερ τὸν πατριάρχην τὴν βασιλεύουσαν, καὶ τῶν ἰδίων προνοεῖσθαι προβάτων παρόντας αὐτοὺς καὶ μὴ μόνα τὰ ἐκεῖθεν κέρδη δασμολογοῦντας χρονίζειν παρὰ τὴν βασιλεύουσαν* (Γρηγορᾶς, VI 5, 182,7-11).

πρόσθεσε νέα προβλήματα. Ὁ Γρηγορᾶς τὸν θαύμαζε γιὰ τὸν ἀσκητικό του βίο[80] καὶ ἀξιολόγησε θετικὰ τὸ ἔργο του· μάλιστα πίστευε ὅτι, ἂν τοῦ δινόταν ἡ δυνατότητα νὰ τὸ ὁλοκληρώσει, ἡ Ἐκκλησία θὰ εἶχε πολλὰ νὰ κερδίσει (VI 5, 184,11-16). Ἀντίθετα, ὁ Παχυμέρης γράφει γι' αὐτὸν ἀπαξιωτικὰ καὶ δίχως κανένα ἴχνος συμπάθειας. Τοῦ καταμαρτυροῦσε κυρίως τὴν ἔλλειψη ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τὸ ποίμνιό του. Τὰ δὲ μέτρα ποὺ πῆρε γιὰ νὰ ἐλέγξει τὸν κλῆρο καὶ τὶς τιμωρίες ποὺ ἐπέβαλλε στοὺς ἁμαρτάνοντες τὰ θεωροῦσε ἀπάνθρωπα καὶ ἄνευ οὐσιαστικῆς σημασίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πατριαρχία του πίστευε ὅτι ὑπῆρξε ἀποτυχημένη: *Ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἶπον, ὅτι τὸ σκληρὸν τῶν περὶ ἐκεῖνον ἦθος καὶ ἀτενὲς πολλαῖς τὴν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν ταραχαῖς περιέβαλεν ὕστερον* (VIII 13, 161,1-3). Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Ἀνδρόνικος Β´ πίστευε στὰ θαύματα, μετεῖχε σὲ ὁλονύκτιες λειτουργίες καὶ λιτανεῖες, ἀπέδιδε ἀκόμη καὶ τὰ αἴτια τῶν καταστροφῶν ποὺ ἀντιμετώπιζε τὸ κράτος στὶς ἁμαρτίες τοῦ λαοῦ του, ὅπως ἀκριβῶς πίστευε καὶ κήρυττε ὁ πατριάρχης Ἀθανάσιος (VIII 32, 215,22-217,11. IX 16, 261,16-263,4). Καὶ πράγματι ὁ ἀσκητικὸς πατριάρχης πίστευε ὅτι ὁ Θεὸς εἶχε ἀποστρέψει τὸ πρόσωπό του ἀπὸ τὸν περιούσιο λαό του, παραδίδοντάς τον εἰς χεῖρας βαρβάρων γιὰ νὰ συνετιστεῖ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ζήτησε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα διὰ κελεύσματός του νὰ ἀπαγορεύσει στοὺς κατοίκους τῆς πρωτεύουσας νὰ πηγαίνουν στὰ λουτρὰ καὶ τὶς ταβέρνες κατὰ τὴν διάρκεια τῆς σαρακοστῆς, ὅπως καὶ τὸ κλείσιμό τους στὶς ἐπίσημες ἑορτὲς καὶ τὴν Κυριακή, ἀπὸ τὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου ἕως καὶ τὶς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα τῆς Κυριακῆς, προκειμένου οἱ πιστοὶ νὰ ἐκκλησιάζονται καὶ νὰ τηροῦν τὴν κυριακὴ ἀργία. Ζητοῦσε ἀκόμη τὴν τιμωρία ἐκείνων ποὺ ἀπουσίαζαν ἀπὸ τὸν ὄρθρο, τὸν ἑσπερινό, τὴν λειτουργία τῆς Κυριακῆς καὶ τῶν λοιπῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν. Πίστευε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀφύπνιση λαοῦ καὶ ἀρχόντων ἀποτελοῦσε προϋπόθεση γιὰ νὰ ἀνακάμψει ἡ βασιλεία.[81] Δὲν γνωρίζουμε τὴν τύχη

80. *τἄλλα δὲ ἀγαθὸς καὶ θαυμάσιος, ὅσα τὸν τὸν μοναδικὸν ἀπεργάζεται βίον, ἐγκράτειάν φημι καὶ στάσεις παννύχους· χαμαιεύνης καὶ ἀνιπτόπους καὶ πεζοπορῶν ἀεὶ καὶ τρόπον ἔχων μάλα προσήκοντα τοῖς διαιτωμένοις καθ' αὐτοὺς ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις* (VI 5, 180,18-23).

81. Βλ. Α. Καρπόζηλος, «Περὶ τῶν περιπατούντων εἰς καπηλεῖα καὶ καταγώγια», *Ἑλληνικὰ* 61 (2011) 34-35, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

τῶν μέτρων ποὺ εἰσηγήθηκε οὔτε καὶ ἂν ἐφαρμόστηκαν ποτέ. Ὁ ἴδιος πάντως ὑποχρεώθηκε σὲ παραίτηση, παρὰ τὸ φιλανθρωπικό του ἔργο καὶ τὴν φροντίδα του γιὰ τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς μικρασιάτες πρόσφυγες ποὺ κατέκλυζαν τὴν πρωτεύουσα σὲ περίοδο γενικευμένης φτώχειας καὶ ἔλλειψης τροφίμων. Ἡ κριτικὴ ποὺ ἄσκησε στοὺς πλούσιους, ποὺ ἐνδιαφέρονταν μόνον γιὰ τὴν αὔξηση τοῦ πλούτου τους εἰς βάρος τῶν φτωχῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολεμική του ἐναντίον τῶν ἐπισκόπων ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει τὶς ἕδρες τους, ἀναζητώντας τὴν σιγουριὰ τῆς πρωτεύουσας, τὸν κατέστησαν ἀντιπαθή. Οἱ ἐπίσκοποι εἶχαν χάσει τὶς προσόδους τους λόγῳ τῶν τουρκικῶν κατακτήσεων, γι' αὐτὸ ζήτησαν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Ἀθανάσιος ὑποσχέθηκε νὰ τοὺς δώσει ἕξι ἕως ὀκτὼ νομίσματα ἐτησίως, ἀλλὰ τελικὰ δὲν ἐκπλήρωσε τὴν ὑπόσχεσή του, διότι καὶ τὸ Πατριαρχεῖο ἀντιμετώπιζε οἰκονομικὰ προβλήματα.[82] Γεγονὸς εἶναι ὅτι δὲν κατάφερε νὰ ἀποκαταστήσει τὴν εἰρήνη στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους, ἐκείνους δηλαδὴ ποὺ τελικὰ τὸν ἀπομόνωσαν καὶ τὸν ὑποχρέωσαν νὰ παραιτηθεῖ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1293: *ἡ δ' αἰτία πάντων ὁ θόρυβος ἦν ἀρχιερέων καὶ μοναζόντων καὶ λαϊκῶν φέρειν ἐπιπλέον μὴ δυναμένων τὴν ἐκείνου πνευματικὴν σκυθρωπότητα* (Γρηγορᾶς, VI 7, 191,5-7). Ἐπανεξελέγη, ὡστόσο, μετὰ ἀπὸ μία δεκαετία, ἀλλὰ καὶ πάλι ὑποχρεώθηκε σὲ παραίτηση γιὰ τοὺς ἴδιους ἀκριβῶς λόγους ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω (Σεπτέμβριος 1309).

[*ΟΠΩΣ ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ ΛΑΛΗΘΕΝΤΑ ΕΞΗΤΑΖΟΝΤΟ*]

Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἀκουσθὲν ὡς ἐς πατριάρχην ἐκεῖνος ἐψήφιστο, πολλοί τινες, ἐξαναδύντες τῶν καθ' αὐτοὺς φωλεῶν, οἱ μὲν πόλλ' ἄττα τῶν ἀχαρίτων ἐκείνῳ προσεμαρτύρουν, καὶ τὸ πλέον εἰς αὐτονομίαν καὶ ἀσπλαγχνίαν, ὅτι καὶ ἐξ ἐπιταγῆς ὄνῳ ποινὴν ἐπιθείη τὴν τῶν ὀμμάτων στέρησιν, δόξαντι ἀδίκῳ περὶ τὸν τῶν λαχάνων κῆπον τοῖς μοναχοῖς, οἱ δὲ καὶ ὡς θαυματουργὸν ὡμολόγουν, ὅτι τε ἐν μιᾷ λάχανα συνάξας, λύκον εὑρὼν ἐπιτίθησι ταῦτα, ἐφ' ᾧ οἱ τοῦ κόπου συναίροιτο, ἐπιτάξας ἀπάγειν πρὸς τὴν μονὴν (ἦν δὲ ὁ λύκος ἄνθρωπος, εἰ καὶ

82. Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, 268.

παρελογίζοντο λέγοντες, ὡς ὕστερον ἔγνωστο), καὶ ὡς, πεμφθέντος ἐκείνῳ παρά τινος ἀπὸ μελισσείου κηρίου, αὐτός τε φάγοι καὶ γλυκανθείη τὸν φάρυγγα, εὔξαιτο δὲ τὸν γλυκασμὸν καὶ τῷ πέμψαντι, καὶ ὡς αὐτὸς ἐντεῦθεν ὁ πέμψας ἐξ ἐκείνου καὶ ἐς ἡμέρας ἀνὰ στόμα τὴν γλυκύτητα περιφέροιτο, τῆς εὐχῆς ἐκείνῳ τόπον ἀναπληρωσάσης κατὰ στόμα τοῦ μέλιτος. ταῦτ' ἐκεῖνοι μὲν ἔλεγον, τὸ δέ γε τοῦ ἀνδρὸς ξένον καὶ ἄηθες καὶ ἀμφοτέροις ἀνὰ μέρος πολλοῖς πιστεύειν ἐδίδου. ὅτι δὲ καὶ ἀσκητὴς ἐκ τῶν εἰκότων ὑποτοπάζοιτο καὶ ἀκριβὴς περὶ τὰς ἐντολὰς νομίζοιτο, μάρτυρες ἦσαν οἱ ἐκείνῳ φοιτῶντες, νήλιποί τινες καὶ ὠχρίαι καὶ κατεσκληκότες καὶ γυμνοὶ καὶ ἀπέριττοι, μὴ πολλὰ λαλοῦντες, μὴ περιττὰ ὁμιλοῦντες, κατηφίαι τε καὶ τὰς γνώμας ἀπαραίτητοι καὶ ἀμείλικτοι τοῖς πᾶσι φαινόμενοι, ἃ δὴ καὶ δείγματ' ἦσαν σαφῆ τῆς τοῦ διδάσκοντος ἀκριβείας καὶ τοῦ περὶ τὰς ἐντολὰς δεισιδαιμονήματος.

Ταῦτα λεγόμενά τε καὶ φημιζόμενα φθάνουσι καὶ ἐς βασιλικὰς ἀκοάς. ὁ δέ, πολλὰ μὲν εἰδὼς καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ψευδῆ λαλοῦντας ἀνθρώπους, ἐκ βασκανίας κινουμένους δῆθεν καὶ παθῶν ἄλλων ὧν ὁ βίος ἐμπέπλησται (μαρτύριον δὲ τὸ μηδένα λέγειν, ἐκείνου ἰδιωτεύοντος), τέως δὲ καὶ τὰ περὶ ἐκείνου σκοπῶν λεγόμενα καὶ ἀντιβάλλων τοῖς ἀγαθοῖς τὰ κακὰ καὶ συνετῶς κρίνων ὡς, εἴπερ εὑρεθεῖεν ἀληθῆ τἀγαθά, ἀνάγκη πᾶσα συναφανίζεσθαι τὰ κακά, παρυποστάσεις ὄντα ἐκ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἀπουσίας, ὡς μηδ' ἅμα τοῦ αὐτοῦ οἴκου καὶ φῶς καὶ σκότος χωροῦντος, συνάξεις ἐπιτελέσας κοινάς, εὑρὼν τοὺς τἀγαθὰ λέγοντας καὶ τὰ πιστὰ λαβὼν παρ' ἐκείνων ὡς μαρτυρησόντων ἐνόρκως, αὐτίκα διαλαλεῖ τῷ λαῷ κοινῶς περὶ τούτων, καὶ πρῶτον μὲν τὴν κακίαν ὡς ἐκ τοῦ πονηροῦ δείκνυσι καὶ τὸν κακὸν θησαυρόν, ὅθεν αἱ κατ' ἀνθρώπων διαβολαί, θριαμβεύει· ἔπειτα δὲ καὶ παρ' ἑκάτερα στήσας τοὺς τἀγαθὰ μαρτυρήσοντας, προσέταττε λέγειν ἐκείνους ἃ δὴ καὶ συνοίδασι περὶ τἀνδρὸς ἑαυτοῖς. οἱ δὲ τοσοῦτον πιθανῶς ἔλεγον, προστιθέντες καὶ ὅρκους τοὺς ἐπὶ πίστει τοῦ βασιλέως καὶ δὴ καὶ τοὺς συνήθεις ἄλλους, ὥστε θαυμάσαι μὲν πάντας, τὸν δέ γε μέγαν λογοθέτην καὶ γραφῇ δοῦναι ταῦτα πεισθῆναι.

Οὕτω δὴ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς ἐπὶ κοινῶν συνάξεων λαληθέντων τῶν κατ' ἐκεῖνον, ἐπειδὴ ἔδει καὶ παρὰ βασιλέως προβάλλεσθαι, ὑποτεμνόμενος ὁ κρατῶν ἐκείνῳ τὸν κόπον, ἐν τῷ μεγίστῳ παλατίῳ κατὰ τὸν Ἰουστινιάνειον τρίκλινον, ὃν ὁ νέος Ἰουστινιανὸς ἐδομήσατο, ἔξαιτον ὄντα καὶ μέγαν καὶ θαυμαστόν, λέχριον ὄντα τοῖς κατὰ πύλας εἰσιοῦσι πρώτας καὶ ἄνωθεν ἕως κάτω διήκοντα, λαμπρὸν μὲν

τοίχοις, λαμπρὸν δ' ἐδάφει, καὶ περιττὸν τὸ κάλλος, ὅς, τῷ χρόνῳ παρεγκλιθεὶς ἐπὶ θάτερα, νότου βιαίου πνεύσαντος ὕστερον, καταπίπτει, ὡς μηδὲ εἰ ἦν οἶκος ἐκεῖσε πάλαι καὶ τοῖς ἰδοῦσι γνωρίζεσθαι, – κατὰ τοῦτον τοίνυν τὸν τρίκλινον, ἱστάμενον τότε, τῆς τάξεως γεγονυίας, μεγαλοπρεπῶς καὶ ὡς ἔδει πατριάρχην προβάλλεται. εὐθύς τε κλόνος οἷον ἐπισημαίνει τῇ γῇ, καὶ παῖς τις, κατὰ τὴν Νέαν καταπεσών, κινδυνεύει τῷ πτώματι. τετάρτῃ δὲ καὶ δεκάτῃ μηνὸς Ἐλαφηβολιῶνος ὁ προβληθεὶς πεζῇ καταλαμβάνει τὸ θεῖον τέμενος, μικρὸν δ' ὕστερον καὶ χειροτονεῖται. γίνεται δὲ καὶ τότε σημεῖον σύνηθες· νηνεμίας γὰρ οὔσης, τὰς πρὸς τῷ στασειδίῳ φωταγωγοὺς μέσον ἐκ τῶν κατὰ κύκλον ἀπῃωρημένων, ἃς πᾶς τις τῶν ἐν κλήρῳ ἐπ' ἐκβολῇ πατριάρχου σημεῖον εἶχεν (ἅμα γὰρ ἐκεῖναι τελουμένων τῶν ὕμνων ἐσείοντο, καὶ ὁ βλέπων ἐκβολὴν κατενόει τοῦ τότε πατριαρχεύοντος· καὶ γέγονε ταῦτα ἐπ' Ἀρσενίῳ, Γερμανῷ, Ἰωσήφ, Ἰωάννῃ καὶ Γρηγορίῳ), ταύτας τότε ξυνέβαινε σείεσθαι. καὶ πολλοῖς βλέπουσιν ἐξητάζετο τὸ τελούμενον, εἰ καὶ μὴ ἐς προὖπτον, βασιλέως ἑστῶτος, διεπυνθάνοντο.

[Γεώργιος Παχυμέρης, *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*, ἐκδ. A. Failler, IX 14-15, 161,5-163,29]

Σχόλια

34. *μέγαν λογοθέτην*: Πρόκειται γιὰ τὸν Θεόδωρο Μουζάλωνα, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τὴν περίοδο 1282-1294 (*PLP* 19439).

38. *Ἰουστινιάνειον τρίκλινον*: Αἴθουσα τοῦ μεγάλου παλατίου, τὴν ὁποία ἔκτισε ὁ Ἰουστινιανὸς Β' περὶ τὸ 694. Στὶς πηγὲς ἀναφέρεται σὲ σχέση μὲ μεγαλοπρεπεῖς πομπὲς καὶ κυβερνητικὲς συνάξεις. Στὰ ἐρείπια τοῦ κτίσματος ὁ Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος ἔχτισε τὸ 1345 μιὰ φυλακή. *ODB*, III, 2116.

45-46. *κατὰ τὴν Νέαν*: Ὑπονοεῖται ἡ Νέα Ἐκκλησία τοῦ μεγάλου παλατίου, πλησίον τοῦ Χρυσοτρίκλινου, τὴν ὁποία ἔχτισε τὸ 880 ὁ Βασίλειος Α'. *ODB*, II, 1446.

Η ΑΝΑΒΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ὡς γραμματειακὸ εἶδος γνώρισε ἄνθηση τὴν περίοδο τῶν χριστολογικῶν ἐρίδων (4ος-5ος αἰ.), ἀλλὰ ἀφότου ὁ χριστιανισμὸς ἐπικράτησε τῶν ἐθνικῶν καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας παγιώθηκε δὲν εἶχε πλέον λόγο ὕπαρξης. Ἄλλωστε, ἐξαρχῆς ὁ στόχος της ἦταν καθαρὰ ἀπολογητικὸς ἔναντι τόσο τῶν ἐθνικῶν ὅσο καὶ τῶν αἱρετικῶν. Ἡ δημιουργία της ἑρμηνεύτηκε ἀπὸ τὸν J.H.W. Liebeschuetz ὡς μιὰ ἀντίδραση στὴν ἐθνικὴ ἱστοριογραφία καὶ στὴν κριτικὴ ποὺ ἀσκοῦσαν οἱ ἐθνικοὶ στοὺς χριστιανοὺς αὐτοκράτορες. Ἀπὸ τὴν στιγμὴ ποὺ ἐξέλιπαν οἱ ἐθνικοὶ ἀπὸ τὸ προσκήνιο ὡς ἀντίπαλοι καὶ ἕως ἕναν βαθμὸ ἐξέλιπαν καὶ οἱ μεγάλοι ἀρχηγοὶ τῶν αἱρέσεων – ἤδη βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ– ἡ συγγραφὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας περίττευε. Τὸ κενὸ ποὺ ἄφησε πίσω της καλύφθηκε εὔκολα ἀπὸ τὴν χρονογραφία, ἡ ὁποία ἐκτόπισε καὶ τὴν κλασικίζουσα ἱστοριογραφία γιὰ ἐντελῶς ὅμως διαφορετικοὺς λόγους: ἡ χρονολογικὴ καταγραφὴ τῶν γεγονότων δὲν ἀπαιτοῦσε τὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτιῶν ποὺ διαμορφώνουν τὶς ἱστορικὲς ἐξελίξεις, καθόσον ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας κατευθύνεται ἀπὸ τὴν θεία πρόνοια. Γιὰ ὀκτακόσια περίπου χρόνια ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἔμεινε στὴν ἀφάνεια μὲ ἀποτέλεσμα σημαντικὰ ἐκκλησιαστικὰ γεγονότα, ὅπως ὁ μονοθελητισμὸς καὶ ἡ εἰκονομαχικὴ διαμάχη, νὰ μὴν καταγραφοῦν σὲ μία ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἡ ἀπουσία ἑνὸς παρεμφεροῦς ἔργου, δεδομένου ὅτι ἡ ἱστορικὴ σκέψη καλλιεργήθηκε σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς βυζαντινῆς χιλιετίας, εἶναι πράγματι δυσερμήνευτη. Ἀπὸ τὴν ἀφάνεια τὴν ἔφερε καὶ πάλι στὸ προσκήνιο ἐντελῶς ἀναπάντεχα στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰώνα ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὁ ὁποῖος

ἐπίσης δὲν μποροῦσε νὰ κατανοήσει τοὺς λόγους τῆς μακρόχρονης αὐτῆς σιγῆς (*PG* 145: 608CD).[83]

Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* του ἀποτελεῖ ἕνα συμπίλημα διαφορετικῶν πηγῶν, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔρευνα κυρίως λόγῳ τῆς πληθώρας τῶν πληροφοριῶν ποὺ παραδίδουν σὲ δεκαοκτὼ βιβλία γιὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Ἐκκλησίας ἕως τὴν βασιλεία τοῦ αὐτοκράτορα Φωκᾶ (610). Τὸ πρῶτο γράμμα καθενὸς ἀπὸ τὰ δεκαοκτὼ βιβλία σχηματίζει σὲ ἀκροστιχίδα τὸ ὄνομά του, Νικηφόρος Κάλλιστος, πιθανὸν κατ' ἀπομίμησιν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Φιλοστοργίου. Ὁ ἀρχικὸς στόχος τοῦ Ξανθόπουλου ἦταν προφανῶς νὰ γράψει μιὰ οἰκουμενικὴ ἱστορία μέχρι καὶ τὸ πρόσφατο παρελθόν, ἀλλὰ τὸ σχέδιό του δὲν προχώρησε πέραν τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰώνα. Μαζὶ μὲ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* παραδίδονται, ὡστόσο, τὰ περιεχόμενα πέντε ἀκόμη βιβλίων, τὰ ὁποῖα ὑποδηλώνουν τὴν πρόθεσή του νὰ ἐπεκτείνει τὴν ἐξιστόρηση ἕως τὸ 911 (βλ. *PG* 145: 617A-620B), ἀλλὰ τὸ σχέδιό του φαίνεται πὼς ἔμεινε στὰ χαρτιά. Τὸ ὁλοκληρωμένο μέρος πιθανότατα γράφτηκε γύρω στὸ 1320 καὶ παρουσιάστηκε –ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς– μαζὶ μὲ μία συνοδευτικὴ ἐπιστολὴ ἢ πιὸ σωστὰ ἕνα προσφώνημα ἐν εἴδει ἐγκωμίου στὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β΄ (*PG* 145: 560A-601D). Παρὰ τὴν ἐπισημότητα ποὺ θέλησε νὰ τῆς δώσει, ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ἐξ ὅσων γνωρίζουμε, δὲν σχολιάστηκε ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ μὴ γνώρισε μεγάλη διάδοση. Ἄλλωστε, τὸ ἔργο σώζεται σὲ ἕνα μοναδικὸ χειρόγραφο τοῦ 14ου αἰώνα (κώδ. *Vind. hist. gr.* 8), τὸ ὁποῖο ἀντιγράφτηκε μὲ περισσὴ φροντίδα κατ' ἐντολήν του, προκειμένου νὰ παρουσιαστεῖ στὸν Ἀνδρόνικο Β΄, καί, ὡς φαίνεται, δὲν ἀξιοποιήθηκε ἀπὸ ἄλλους. Στὸ συνοδευτικὸ ἐγκώμιο πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐξηγοῦσε τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὁδήγησαν στὸ ἐγχείρημά του: μετὰ τὸν 6ο αἰώνα κανεὶς δὲν ἀποτόλμησε νὰ συνεχίσει τὸ ἔργο τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, ἀπὸ ἀδιαφορία ἢ καὶ ἀτολμία μπροστὰ στὶς δυσκολίες τοῦ ἐγχειρήματος. Οὔτε διανοήθηκε κανεὶς νὰ συγκεντρώσει ὑπὸ μορφὴ συνόψεως τὰ ὅσα γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο καὶ τοὺς συνεχιστές του μέχρι καὶ τὸν Εὐάγριο, προκειμένου νὰ ἀποτελέσουν τὴν βάση γιὰ τὴν συγγραφὴ μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ποὺ θὰ ἔφτανε ἕως τὴν ἐποχή τους:

83. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι*, τ. Α΄, 249-253.

Τῶν δὲ καθεξῆς χρόνων τὰς ἱερὰς πράξεις ἄχρι δὴ καὶ ἐς δεῦρο, καίπερ πολλὰς καὶ μεγάλας οὔσας [...] *οὐδενί πω τῶν εὖ ἱστορεῖν εἰδότων εἰς νοῦν ἐγένετο* [...] *οὐκ οἶδα εἴτε ῥαστώνῃ δή τινι παραλιπόντες τῆς φύσεως, εἴτε καὶ πρὸς τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως ἀποκνήσαντες* (*PG* 145: 608CD). Στὸν αὐτοκράτορα πάντως παρουσίασε ἕνα μέρος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ποὺ σχεδίαζε νὰ γράψει, μόνον δεκαοκτὼ βιβλία (*PG* 145: 609D), τὰ ὁποῖα ὑπολείπονταν, βέβαια, κατὰ πολὺ τῶν στόχων τοῦ ἀρχικοῦ του σχεδίου, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὰ χρονολογικά τους ὅρια (*PG* 145: 597 B).

Γιὰ τὴν σταδιοδρομία του δὲν διαθέτουμε πολλὲς πληροφορίες. Στὸ Προοίμιόν του αὐτοσυστήνεται ὡς *Νικηφόρος ὁ Καλλίστου* (*PG* 145: 604A), γιὰ τὸν πατέρα του Κάλλιστο δὲν κάνει ὅμως λόγο. Ἡ γέννησή του τοποθετεῖται γύρω στὸ 1256 καὶ ὁ θάνατός του τὸ 1328 ἢ πιθανὸν καὶ ἀργότερα, ἐφόσον ἡ ἀναφορὰ τοῦ Φίλιππου Λογαρᾶ στὸν θάνατο κάποιου Ξανθόπουλου σὲ μιὰ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Ἀνδρόνικο Β΄ πράγματι ἀφορᾶ τὸν συγγραφέα μας.[84] Ἀνῆκε στὸν πατριαρχικὸ κλῆρο τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἀλλὰ ἀπὸ μαρτυρίες χειρογράφων ποὺ παραδίδουν κάποια θεολογικά του κείμενα συνάγεται ὅτι σὲ κάποια καμπὴ τῆς ζωῆς του ἀσπάστηκε τὸν μοναχικὸ βίο παίρνοντας τὸ ὄνομα Νεῖλος. Δὲν γνωρίζουμε ὅμως πότε ἀκριβῶς πάρθηκε αὐτὴ ἡ ἀπόφαση. Ὑπῆρξε ἀλληλογράφος τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ (Fatouros, Ἐπιστ. 1-3, 15, 29, 31, 266, 269-270, 303, 405) καὶ τοῦ Νικηφόρου Χούμνου (Boissonade, Ἐπιστ. 149, 158),[85] ἀλλὰ καὶ ἀποδέκτης ποιητικῶν ἔργων τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ (Miller, *Carmina*, III, 8, 12, 216) καὶ τοῦ Θεόδωρου Μετοχίτη. Στὸ ποίημά του *εἰς τὸν σοφὸν Ξανθόπουλον τὸν Νικηφόρον καὶ περὶ τῶν οἰκείων συνταγμάτων* (ἀρ. 12), ὁ Μετοχίτης τὸν συγκαταλέγει, μαζὶ μὲ τὸν ἀδελφό του Θεόδωρο, στὸν πολὺ στενό του κύκλο. Ἂν καὶ ἡ φιλία τους ἦταν μακρά, ἐντούτοις ὁ Ξανθόπουλος τὸν τελευταῖο καιρὸ φαίνεται νὰ τὸν εἶχε ἐγκαταλείψει, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ ὁ Μετοχίτης

84. Σ. Κοτζάμπαση, «Τρεῖς ἀνώνυμες ἐπιστολὲς τοῦ πατμιακοῦ κώδικα 377», *Ἑλληνικὰ* 40 (1989) 103-112.

85. Βλ. καὶ R. Browning, «A Young Man in a Hurry – Two Unpublished Letters of Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Βυζαντινὰ* 13,1 (1985) 143-153. J.M. Featherstone, «Three More Letters of Nicephorus Callistus Xanthopoulos», *BZ* 91 (1998) 20-31.

στὸ ποίημά του, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ κρίσιμη περίοδο τῆς ζωῆς του: *νῦν, ὅτιή με λιπόντες ὁρᾶσθ' εἶν πρήγμασι δεινοῖς* (στ. 17, σελ. 104). Τὸ συγκεκριμένο ποίημα χρονολογεῖται πρὸς τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1320 λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Μετοχίτη.[86] Γιὰ τὴν σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ τὰ φιλολογικά τους ἐνδιαφέροντα ἀποκαλυπτικὲς εἶναι οἱ δύο ἐπιστολὲς ποὺ τοῦ ἀπευθύνει ὁ Νικηφόρος Ξανθόπουλος, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση του. Στὴν δεύτερη ἐπιστολή του τὸν ψέγει μάλιστα γιὰ τὸ σκοτεινὸ ὕφος καὶ τὴν στρυφνότητα τῶν γραπτῶν του.[87]

α) Ἡ διαίρεση τῆς ὕλης τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* καὶ οἱ πηγές της

Βιβλία I-III: Ἡ ἐπίγεια διακονία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οἱ ἀποστολικοὶ χρόνοι, ἡ διαδοχὴ τῶν ἀποστόλων. Πηγές: Εὐαγγελιστές, Ἀπόκρυφα, *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Εὐσέβιος Καισαρείας.
IV-VII: Οἱ χριστιανοὶ ἀπολογητὲς καὶ οἱ ἀγῶνες τους κατὰ τῶν αἱρετικῶν. Οἱ διωγμοὶ ἀπὸ τὴν βασιλεία τοῦ Δεκίου ἕως καὶ τοὺς χρόνους τοῦ Διοκλητιανοῦ. Πηγές: Εὐσέβιος, Θεοδώρητος.
VIII-IX: Ἡ βασιλεία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, οἱ διάδοχοί του καὶ οἱ δογματικοὶ ἀγῶνες τους κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρείου. Πηγές: Σωκράτης, Σωζομενός, Θεοδώρητος.
X-XI: Βασιλεία Ἰουλιανοῦ καὶ Ἰοβιανοῦ. Πηγές: Σωκράτης, Σωζομενός, Θεοδώρητος καὶ ἐνίοτε Φιλοστόργιος.
XII-XIII: Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοδοσίου Α', ἡ ἐκκλησιαστική του πολιτικὴ ἔναντι τῶν ἐθνικῶν, ἡ διακονία τοῦ Ἰωάννη Χρυσοστόμου καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Ἀρκαδίου. Πηγές: Σωκράτης, Σωζομενός, Θεοδώρητος καὶ ἐνίοτε Φιλοστόργιος. Ἐπίσης παρεμβάλλονται ἁγιολογικὲς καὶ χρονογραφικὲς μαρτυρίες.

86. M. Cunningham, J. Featherstone, S. Georgiopoulou, «Theodore Metochites' Poem to Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Okeanos: Essays presented to Ihor Ševčenko*, [Harvard Ukrainian Studies – VII], Cambridge, Mass. 1984, 100-116.

87. Featherstone, «Three More Letters of Nicephorus Callistus Xanthopoulos», 25-27, 30-31.

XIV-XVI: Ἀπὸ τὴν βασιλεία τοῦ Θεοδόσιου Β' ἕως καὶ τοῦ Ἀναστασίου Α' – πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα, σύνοδοι, βίοι ἁγίων, θαύματα καὶ σεισμοί. Πηγές: Κατὰ περίπτωση Σωκράτης, Σωζομενός, Θεοδώρητος, Φιλοστόργιος, καὶ σὲ ἀρκετὴ ἔκταση ὁ Εὐάγριος μαζὶ μὲ χρονογραφικὰ κείμενα.
XVII-XVIII: Ἀπὸ τὴν ἄνοδο τοῦ Ἰουστίνου Α' ἕως καὶ τὴν βασιλεία τοῦ Φωκᾶ – πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα, σύνοδοι, βίοι ἁγίων καὶ θαύματα, αἱρέσεις, ἀλλὰ καὶ πόλεμοι κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀβάρων. Πηγές: Εὐάγριος, Θεοφύλακτος Σιμοκάττης καὶ ἄγνωστοι χρονογράφοι.[88]

Ἀπὸ τὸ παραπάνω σχῆμα προκύπτει ὅτι ὁ Ξανθόπουλος στηρίχτηκε γιὰ τὰ πρῶτα ἑπτὰ βιβλία ἀποκλειστικὰ στὸν Εὐσέβιο Καισαρείας, μολονότι τὸν θεωροῦσε αἱρετικό, σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς εὐαγγελιστές, τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* καὶ τὰ ἀπόκρυφα βιβλία. Στὴν συνέχεια, χρησιμοποίησε ἐκτενῶς τὸν Σωκράτη τὸν Σχολαστικὸ (VIII-XIV,43) καὶ τὸν Σωζομενὸ (VIII-XIV,8) καὶ μόνον συμπληρωματικὰ τὸν Θεοδώρητο (VIII-XIV,30), ἐνῶ στὰ τελευταῖα τέσσερα βιβλία ἄντλησε ἀπὸ τὸν Εὐάγριο (XIV,32-36, 40 – XVIII,26). Ἐπίσης, χρησιμοποίησε (ἢ μᾶλλον ἀντέγραψε) τὸν Φιλοστόργιο ἀπὸ τὴν *Ἐπιτομὴ* τοῦ Φωτίου (βιβλία VIII,2 καὶ XIV,7), καθὼς καὶ τὴν *Ἐπιτομὴ* τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστη, ἐνδεχομένως σὲ μία ἐκτενέστερη μορφὴ ἀπὸ αὐτὴ ποὺ γνωρίζουμε σήμερα (βιβλία XV καὶ XVI). Τόσο στὴν περίπτωση τοῦ Εὐαγρίου ὅσο καὶ τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστη πιθανὸν νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν του τὰ ἀποσπάσματα ποὺ παραδίδει ὁ Βαροκκιανὸς κώδικας 142, στὸν ὁποῖο παραδίδονται ἐπίσης ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο καὶ τὸν Ἰώσηπο. Ἄμεσα φαίνεται νὰ χρησιμοποίησε γιὰ τὴν βασιλεία τοῦ Μαυρικίου καὶ τοῦ Φωκᾶ τὸν Θεοφύλακτο Σιμοκάττη (XVIII, 5b-7, 27, 30-32, 34, 36, 39-43), ἐνῶ γιὰ τὶς αἱρέσεις ποὺ συζητᾶ στὰ κεφάλαια 45-49 τοῦ τελευταίου βιβλίου στηρίχτηκε κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος στὴν *Πανοπλία Δογματικὴ* τοῦ Νικήτα Χωνιάτη.[89] Ἂν καὶ δὲν κατονομάζει κανένα χρονογραφικὸ ἔργο, στὸ κείμενο ἐντοπίζονται χωρία

88. G. Gentz, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altgriechischen Literatur – 98], Βερολίνο 1966, 24-181.

89. Gentz, *ὅ.π.*, 179-180. F. Winkelmann, «Zur Bedeutung der Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *JÖB* 44 (1994) 443-445.

ποὺ ἀνάγονται σὲ χρονογραφικὲς πηγές. Ὁρισμένα ἐξ αὐτῶν συσχετίζονται μὲ κάποια μεταγενέστερη διασκευὴ τοῦ Ἰωάννη Μαλάλα, ἰδίως ἀπὸ τὴν ρωμαϊκὴ περίοδο, ἄλλα χωρία πάλι συμπίπτουν σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὴν *Χρονογραφία* τοῦ Θεοφάνη (XIV-XVIII), ἐνῶ ἀρκετὰ ἄλλα παραλληλίζονται μὲ τὸν Κεδρηνὸ καὶ τὸν Ζωναρᾶ (XV 12 καὶ 16, XVI, 16 καὶ 24, XVIII 33 καὶ 55). Ἡ ἀφήγηση τοῦ ἀβαρικοῦ πολέμου ἐπὶ Μαυρικίου (XVIII, 28-29) δὲν ἔχει κοινὰ σημεῖα μὲ τὴν ἀντίστοιχη τοῦ Θεοφάνη τοῦ Ὁμολογητῆ μὲ ἐξαίρεση τὴν διήγηση περὶ τοῦ Σεσώστριδος (de Boor, 267-269 καὶ 273,9—274,1 = XVIII 29, 147, 384B-D. Πβ. καὶ Θεοφύλακτο Σιμοκάττη, de Boor, VI, 1). Πρόκειται ὅμως γιὰ παράλληλες ἀφηγήσεις, ποὺ διαφέρουν μεταξύ τους στὴν γενική τους παρουσίαση, ὁπότε δὲν διαπιστώνεται ἄμεση σχέση. Τουλάχιστον σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξε ὁ F. Winkelmann, ἔχοντας ἐξετάσει μία σειρὰ ἀπὸ χωρία τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* σὲ ἀντιβολὴ μὲ ἱστορικὰ καὶ χρονογραφικὰ κείμενα.[90] Ἕνα μικρὸ ἀπόσπασμα τοῦ κειμένου σχετικὸ μὲ τὴν βασιλεία τοῦ Μάρκου Ἀντωνίνου παραδίδεται σχεδὸν αὐτολεξεὶ καὶ στὸν Μαλάλα (III 31, 145, 960AB = Μαλάλας, Thurn, XI 29, 213,67-69). Ἕνα δεύτερο παράλληλο χωρίο, σχετικὸ μὲ τὴν βασιλεία τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ποὺ ἀπαντᾶ καὶ στὴν *Χρονογραφία* τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ (VII 28, 145 1268B-D = *PG* 110: 580), φαίνεται νὰ ἀνάγεται στὸν Εὐσέβιο Καισαρείας (IX 8, Schwartz, 352,12 κ.ἑ.). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως στὴν περίπτωση τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ τὸ προαναφερθὲν χωρίο νὰ προῆλθε ἀπὸ ἁγιολογικὴ πηγή, φερειπεῖν τὸν Βίο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου (*BHG* 364). Παρόμοια εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ χωρίου ποὺ ἀναφέρεται στὸ ἱερὸν τοῦ Σωσθενίου. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ Ξανθόπουλος ἄντλησε ἀπὸ τὸν Σωζομενὸ (VII, 50, 145, 1328C κ.ἑ. = Σωζομενός, II, 3, Hansen, 54,8 κ.ἑ.), σὲ συνδυασμὸ μὲ κάποια ἄγνωστη χρονογραφικὴ πηγή, τὴν ὁποία φαίνεται νὰ εἶχε ὑπ' ὄψιν του καὶ ὁ Κεδρηνὸς (I, 210, 7-20). Ὁρισμένες χρονογραφικοῦ τύπου διηγήσεις του, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι ὁ θάνατος τοῦ Θεοδοσίου Β' καὶ ἡ διαδοχὴ τοῦ Μαρκιανοῦ στὸν θρόνο, ἀποδεικνύονται πλουσιότερες σὲ λεπτομέρειες ἀπ' ὅ,τι μᾶς παραδίδουν οἱ γνωστὲς πηγὲς (βλ. XIV 58, 146, 1272-1273, σὲ σχέση μὲ τὸν Κεδρηνό, I, 602,8-

90. F. Winkelmann, «'Cerkovnaja Istoria' Nikifora Kallista Ksanfopula kak istoričeskij istočnik», *VizVre* 31 (1971) 40-47.

603,3). Ἀπὸ τὶς παράλληλες διηγήσεις πιὸ κοντὰ στὸν Ξανθόπουλο, συγκριτικὰ μὲ ἄλλους χρονογράφους, φαίνεται νὰ στέκεται ἄλλοτε ὁ Κεδρηνὸς καὶ ἄλλοτε ὁ Θεοφάνης.[91] Συνεπῶς, δὲν διαπιστώνεται ἄμεση ἐξάρτηση τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* ἀπὸ κάποια γνωστὴ χρονογραφικὴ πηγή.[92] Ἐξάλλου, καὶ οἱ χρονολογήσεις τοῦ κειμένου δὲν συμπίπτουν πάντα μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῶν γνωστῶν μας πηγῶν. Στὸ κείμενο ἔχουν ἐπίσης ἐπισημανθεῖ ἀρκετὰ δάνεια ἀπὸ βίους ἁγίων: Βίος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (XIII-XIV, βλ. *BHG* 875), Μεγάλου Κωνσταντίνου (VII 33, 34, 36, βλ. *BHG* 364), Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας (XVII 5), Κυρίλλου τοῦ Σκυθοπολίτη καὶ ἁγίου Σάββα (XVI 32-34. XVII 24).[93]

Στὸ πρῶτο του βιβλίο, *περὶ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ καθ' ἡμᾶς τῶν Χριστιανῶν δόγματος*, ἐπιχείρησε μία ἀναδρομὴ τῆς εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, φτάνοντας ἕως τοὺς χρόνους τοῦ Ἡρώδη, καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἕως τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Αὐγούστου. Οὐσιαστικὰ ἀκολούθησε κατὰ πόδας τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Εὐσεβίου δίχως νὰ τὴν ἀναφέρει ὡς πηγή.

91. Βλ. τὴν διήγηση γιὰ τὴν πυρκαγιὰ ποὺ ξέσπασε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπὶ Λέοντος Α', XV 21, 147, 61C-63B = Εὐάγριος, II, 13, Bidez – Parmentier, 64,16-65,18, σὲ σύγκριση μὲ τὸν Κεδρηνό, I, 609,23-610,611,4 καὶ τὰ σύντομα σημειώματα στὸν Μαλάλα, Thurn, 296,40-44, *Πασχάλιο Χρονικό*, 598,15-19 καὶ Λέοντα Γραμματικό, 114,7-13, καθὼς καὶ τὸν μεγάλο σεισμὸ ἐπὶ Θεοδοσίου Β', XIV 46, 146, 1216C-1221A, σὲ σχέση μὲ τὸν Εὐάγριο, I, 17-18, Bidez – Parmentier, 26,25-28,3 καὶ τὸν Θεοφάνη, de Boor, 93,5-20, 96,33-97,15. Winkelmann, «'Cerkovnaja Istoria' Nikifora Kallista Ksanfopula», 41-43.

92. Ὁ ἔμμετρος χρησμὸς τὸν ὁποῖο καταγράφει ὁ Ξανθόπουλος καὶ μᾶς παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸν Κεδρηνὸ (XI 4, 146, 593D-596A = Κεδρηνός, I, 534,3) ἀνάγεται φυσικὰ στὴν πηγὴ τοῦ Ξανθόπουλου, δηλαδὴ στὸν Σωκράτη τὸν Σχολαστικό, IV, 7, Hansen, 235,11-19).

93. Gentz, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, 182-191. G. Gentz – K. Aland, «Die Quellen der Kirchengeschichte des Nicephorus und ihre Bedeutung für die Konstituierung des Textes der älteren Kirchenhistoriker», *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 42 (1949) 117-127. Βλ. καὶ F. Winkelmann, «'Cerkovnaja Istoria' Nikifora Kallista Ksanfopula», 40-47.

Ἀντ' αὐτοῦ καὶ γιὰ νὰ ἀποκτήσει, ὑποθέτω, μεγαλύτερο κύρος ἡ ἐξιστόρησή του ἐπικαλεῖται διάφορες μαρτυρίες (Ἰώσηπο, Ἰούλιο Ἀφρικανό, Φίλωνα κ.ἄ.), ποὺ βρῆκε, φυσικά, ἕτοιμες στὸν Εὐσέβιο, σὰν νὰ ἀποτελοῦσαν δικά του εὑρήματα: *ἐγὼ τἆλλα παρείς, Ἀφρικανῷ χρήσομαι ἱστορικῷ* [καὶ] *ἐκθήσομαι τῷ συντάγματι* (I XI, 145, 661D). Ὁλόκληρο τὸ δέκατο πέμπτο κεφάλαιο τοῦ πρώτου βιβλίου στὴν πραγματικότητα προέρχεται ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο, δίνει ὅμως τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀνήκει στὸν φιλαλήθη, ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, Ἰώσηπο, καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ σὲ μιὰ σειρὰ ἄλλων κεφαλαίων, στὰ ὁποῖα ἐπικαλεῖται καὶ πάλι τὴν μαρτυρία τοῦ συγκεκριμένου ἀνδρός – *θαύματος οὖν ἄξιος καὶ Ἰώσηπος, οὕτω ταῖς θείαις συνᾴδων Γραφαῖς* (II XIII, 145: 788C). Ἀλλὰ καὶ σ' αὐτὸ τὸ συγκεκριμένο σημεῖο ὁ Ξανθόπουλος ἀντιγράφει πάλι τὸν Εὐσέβιο: *ταῦτα τὸν Ἰώσηπον μετὰ τῶν ἄλλων ταῖς θείαις συναληθεύοντα γραφαῖς ἀποθαυμάζω* (II, 10, Schwartz, 52,11-12).[94] Ἀλλοῦ πάλι, γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Ἱερουσαλὴμ παραπέμπει στὸν ἴδιο (*ταύτην δ' ἡμῖν ἡ τῶν ἱστοριῶν Ἰωσήπου πέμπτη σαφῶς διηγήσεται τὴν τραγῳδίαν* (III, κεφ. 5, 145, 904A), στὴν πραγματικότητα ὅμως ἀντλεῖ ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ κεφάλαιο ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο, ὁ ὁποῖος ρητὰ ἀναφέρει τὴν πηγή του: *φέρε δὴ οὖν, τῶν Ἱστοριῶν τὴν πέμπτην τοῦ Ἰωσήπου* [...] *τῶν τότε πραχθέντων δίελθε τὴν τραγῳδίαν* (III 6, 1 κ.ἑ., Schwartz, 82,18 κ.ἑ.). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ μὲ τὴν ἴδια πάντα μέθοδο, ἀντιγράφοντας τὸν Εὐσέβιο καὶ παρουσιάζοντας τὶς πηγὲς ἐκείνου ὡς δικά του εὑρήματα (Τερτυλλιανό,[95] Φίλωνα,[96] Ἡγήσιππο,[97]

94. *Ταῦτα μὲν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ παρασημαίνεται ὁ Ἰώσηπος, ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἱστοριῶν τῆς ἁλώσεως τὰ παραπλήσια διεξέρχεται ὧδέ πως γράφων* (I, XV, 145, 677D = *Ταῦτα μὲν ἐν τῇ δηλωθείσῃ γραφῇ παρασημαίνεται ὁ προειρημένος, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ δὲ τῶν ἱστοριῶν τὰ παραπλήσια περὶ τοῦ αὐτοῦ παραδίδωσιν, ὧδέ πως γράφων* (I, 8, Schwartz, 25,13-15).

95. II, 8, 145, 776B: *Τερτυλλιανὸς ταῦθ' ἡμῖν ἱστορεῖ* [...] *οὑτωσὶ λέγων* = Εὐσέβιος, II, 2, Schwartz, 44,16-20. Πβ. καὶ II, 37, 145: 852D = Εὐσέβιος, II, 24, Schwartz, 72,9 κ.ἑ.

96. II, 9, 145: 780B: *Τὰ μὲν οὖν ἄλλα παρήσω, ἐκεῖνα δὲ μόνα δώσω τῷ λόγῳ* = *τὰ πλεῖστα παρείς, ἐκεῖνα μόνα παραθήσομαι*, Εὐσέβιος, ὅ.π., II, 5, 47,9.

97. III, 10, 145: 917A: *ὡς δηλοῖ καὶ Ἡγήσιππος οὕτω γράφων* = *ταῦτα δὲ δηλοῖ κατὰ λέξιν ὧδέ πως λέγων ὁ Ἡγήσιππος*, Εὐσέβιος, ὅ.π., III, 20, 96,1-2.

Ἰουστῖνο Μάρτυρα,[98] Εἰρηναῖο[99] κ.ἄ.), προχώρησε καὶ στὰ ἑπόμενα βιβλία. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ λανθασμένη ἐντύπωση σὲ νεότερους μελετητὲς ὅτι τὰ ἔργα τῶν συγγραφέων ποὺ ὑποτίθεται ὅτι μελέτησε ὁ Ξανθόπουλος βρίσκονταν στὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη, ὅπου καὶ τὰ συμβουλεύτηκε ἀπευθείας ὅταν ἔγραφε τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία.*[100] Στὴν συλλογὴ μάλιστα τῆς πατριαρχικῆς βιβλιοθήκης οἱ προαναφερθέντες συμπεριέλαβαν καὶ τοὺς τίτλους τῶν ψευδῶν παραπομπῶν τοῦ Ξανθόπουλου, ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, τὰ *Αἰθιοπικὰ* τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ πάπα Κελεστίνου, τοὺς τίτλους τῶν ὁποίων εἶχε βέβαια ἀντιγράψει ἀπὸ τὸν Σωκράτη τὸν Σχολαστικὸ (XII 34, 146: 860C. XIV 39, 146: 1193D = Σωκράτης, Hansen, 302,4-7. 390,1-5) – γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ δύο μόνον χαρακτηριστικὰ παραδείγματα.

Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι κατὰ τὴν ἐξιστόρησή του ἕως καὶ τὸν ἐρχομὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὴν Ρώμη εἶχε ὡς ὁδηγό του, ὅσον ἀφορᾶ τὴν διάταξη τῆς ὕλης, τὶς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* (II 33, 145, 841D), ἐνῶ ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο καὶ στὸ ἑξῆς (II 34) ἀκολούθησε τὸν Εὐσέβιο. Στὸ II, κεφ. 43 (145: 877), ἐξήγγειλε ὅτι στὸ τρίτο βιβλίο θὰ ἀναφερθεῖ στοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, δηλαδὴ στοὺς διαδόχους τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου, καὶ στὰ συγγράμματά τους, ἑπομένως φαίνεται ὅτι εἶχε κάποια ἐποπτεία τῆς ὕλης ποὺ εἶχε μπροστά του, πράγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ ἄλλες παραπομπές του (πβ. XIV, 1, 146: 1057C. XV, 14, 147: 41D). Στὴν ἀρχὴ τοῦ τέταρτου βιβλίου προβαίνει σὲ μία ἀναδρομὴ τῆς ὕλης ποὺ εἶχε στὸ μεταξὺ καλύψει καὶ σὲ μιὰ προδιήγηση ὅσων θὰ πραγματευτεῖ (IV 1, 145, 977A-980A), τακτικὴ ποὺ ἀκολούθησε καὶ στὰ ἑπόμενα βιβλία (V 1, 145: 1069A. V, 19, 145: 1108B. VI 1, 145: 1133A κ.ἄ.). Ἀναφορικὰ μὲ τὸν πρῶτο χριστιανὸ αὐτοκράτορα, ἔκανε ἐκτενὴ λόγο περὶ αὐτοῦ στὸ ἕβδομο βιβλίο –νεανικὰ χρόνια, μονοκρατορία, ἀναγνώριση

98. III, 32, 145: 961A: *ἐν τῇ δηλωθείσῃ ἀπολογίᾳ φθάσας προαγορεύει* = *ἐν τῇ δεδηλωμένῃ ἀπολογίᾳ σαφῶς οὕτως*, Εὐσέβιος, ὅ.π., IV, 16, 150,23-24.

99. IV, 3, 145:981D: *Γράφει γὰρ οὕτως* = *γράφει δὲ οὕτως*, Εὐσέβιος, ὅ.π., IV, 10, 134,17.

100. Τὴν λανθασμένη αὐτὴ ἄποψη διατύπωσε μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Κ.Α. Μανάφης, *Αἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Βιβλιοθῆκαι, αὐτοκρατορικαὶ καὶ πατριαρχικὴ καὶ περὶ τῶν ἐν αὐταῖς χειρογράφων μέχρι τῆς ἁλώσεως*, Ἀθήνα 1972, 136-141.

χριστιανισμοῦ (VII 21-50)– σὲ σχέση μὲ τὴν περίοδο τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀναστάτωση ποὺ προκλήθηκε μετὰ τὴν παραίτησή του (VII 2-16, 20). Ἐντούτοις, θεώρησε σκόπιμο νὰ πραγματευτεῖ ἐκ νέου τὴν βασιλεία του στὸ ὄγδοο βιβλίο, χωρὶς φυσικὰ νὰ ἀποφύγει τὶς ἐπαναλήψεις,[101] ἀντλώντας τὸ ὑλικό του αὐτὴ τὴν φορὰ ἀπὸ τοὺς μετὰ τὸν Εὐσέβιο ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικούς. Ἄλλωστε, ὅπως ἐπισημαίνει, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἀφήσει τὴν περιφανὴ βασιλείαν του, τὴν τῆς εὐσεβείας κρηπῖδα καὶ κορωνίδα, στὸν κατάλογο τῶν δυσσεβῶν τυράννων (VIII 1, 146: 9A). Ὅσον δὲ γιὰ τὸν θάνατό του καὶ τὴν βάπτισή του στὴν Νικομήδεια, παραθέτει μὲν τὶς σχετικὲς μαρτυρίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν Σωκράτη, Σωζομενοῦ, Θεοδώρητου, στὸ τέλος ὅμως ἀκολουθεῖ τὴν παράδοση ὅτι βαπτίστηκε ἀπὸ τὸν Σίλβεστρο Ρώμης (VIII 54, 146: 217A-220B).

Ἀλλὰ ποιά ἦταν ἡ στάση τοῦ Ξανθόπουλου ἔναντι τῶν πηγῶν του καὶ μὲ ποιά κριτήρια τὶς ἐνσωμάτωσε στὴν ἀφήγησή του; Ἐν πρώτοις, ἀπέρριπτε ἀσυζητητὶ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας, διότι τὸν θεωροῦσε ὀπαδὸ τοῦ Ἀρείου: *ἐν ᾗ* [= ἱστορίᾳ] *τό τε κακόηθες τῆς αὐτοῦ αἱρέσεως ὑποφαίνει* (I, 1, 145: 605D). Γνώριζε, βέβαια, τὴν ἔνσταση τοῦ Σωκράτη τοῦ Σχολαστικοῦ ὅτι ὁ πατέρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας ἦταν ὀρθὸς περὶ τὰ δογματικὰ ζητήματα, δεδομένου ὅτι μετεῖχε καὶ εἶχε συνυπογράψει τὶς ἀποφάσεις τῆς πρώτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (I, 1, 145: 605D).[102] Τὸ ὅτι ἦταν αἱρετικός, ὁ ἴδιος τὸ στήριζε δῆθεν στὴν ἀνάγνωση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Εὐσεβίου: *εἰ δ' ἐξ ὧν ἐκείνου ἀνέγνων, πολλοῦ δέω ὑγιαίνουσαν καὶ ἀκίβδηλον τὴν ἐκείνου γνώμην περὶ τὴν πίστιν ὑπολαβεῖν* (VI 37, 145: 1205B). Δὲν ὑπάρχει ὅμως καμία ἔνδειξη ὅτι γνώριζε ἀπὸ πρῶτο χέρι τὸ συγγραφικό του ἔργο, μὲ ἐξαίρεση τὴν *Ἐκκλησιαστική του Ἱστορία*. Σὲ κάποιο σημεῖο τοῦ κειμένου, ὁ ἴδιος πάλι

101. Στὸ δεύτερο κεφάλαιο τοῦ ὀγδόου βιβλίου ἐπαναλαμβάνει ἐν μέρει τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχει παρουσιάσει στὸ VII 17 καὶ 18, ἐνῶ τὰ κεφάλαια 3 καὶ 4 ἀποτελοῦν περίληψη τῶν ὅσων παρέθεσε στὸ δεύτερο μέρος τοῦ ἕβδομου βιβλίου, κεφάλαια 20-45.

102. *Πλὴν τοιοῦτος ὤν, ἐν πολλοῖς φαίνεται τὰ Ἀρείου πρεσβεύων* [...] *κἂν Σωκράτης ὁ ἐκ Ναυάτου τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ αὐτὸς συντάττων, ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν τόμων ἔνστασιν οὐκ ἐλαχίστην πεποίηται* (VI 37, 145, 1205B). Gentz, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, 182-183.

ἀπαριθμεῖ τὰ συγγράμματά του, δίχως ὅμως νὰ ὑπεισέρχεται σὲ σχολιασμὸ (VII 37, 145:1204-1205). Ἀλλὰ καὶ ὁ κατάλογος τῶν συγγραμμάτων ποὺ παρέθεσε προερχόταν ἀπὸ τὸν Σωκράτη τὸν Σχολαστικό, τὶς δογματικὲς ἀπόψεις τοῦ ὁποίου δὲν συμμεριζόταν, διότι ἦταν ὀπαδὸς τοῦ Ναυάτου. Συνεπῶς, ὁ ἰσχυρισμός του ὅτι εἶχε ἰδίαν ἀντίληψη γιὰ τὸν ἀρειανισμὸ τοῦ Εὐσεβίου δὲν μπορεῖ νὰ παρθεῖ στὰ σοβαρά.[103]

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ ἄποψή του γιὰ τὸν Φιλοστόργιο, μὲ ἀφορμὴ τὸ ἐκτενὲς ἀπόσπασμα ποὺ παρέθεσε ἀπὸ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* στὸ ἔνατο βιβλίο: *Περὶ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας καὶ τῶν τεσσάρων μεγάλων ποταμῶν καὶ τοῦ παραδείσου* (IX 19, 146: 297,B-305D). Στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος, θέλησε νὰ δικαιολογήσει τὴν παρουσία τοῦ αἱρετικοῦ ἱστορικοῦ στὴν ἀφήγησή του, δανειζόμενος ἐπὶ τοῦ προκειμένου κάποιες σκέψεις τοῦ Σωζομενοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπίσης χρησιμοποιήσει αἱρετικοὺς συγγραφεῖς στὸ ἔργο του, ἂν καὶ σὲ ἐντελῶς διαφορετικὰ συμφραζόμενα. Ἐκεῖνος ἀπὸ θαυμασμὸ καὶ μόνον πρὸς τὴν δεινότητα τῶν λόγων τους, παρέθεσε τὰ κείμενά τους, δίχως νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του τὶς θεολογικές τους ἀπόψεις, καὶ ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἴδια σκέψη ἐπικαλέστηκε καὶ ὁ Ξανθόπουλος: *Μή τῳ δὲ γενοίμην ἐν σκώμματι, οἷς τινας ἀρχηγοὺς ἢ καὶ σπουδαστὰς αἱρέσεων γενομένους, τοῖς καθ' ἡμᾶς ἀρίστως φιλοσοφήσασι, διεξῆλθον* [...] *ἀλλ' ὅτι δεινοὶ λέγειν καὶ περὶ γλῶτταν ἀστεῖοι ἐγένοντο* (146: 306D-307A) = *Μή τῳ δὲ χαλεπὸν εἶναι δόξῃ, ὅτι τινὰς τῶν εἰρημένων αἱρέσεων ἢ ἀρχηγοὺς ἢ σπουδαστὰς γενομένους ἐπαινέσας ἔχω· εὐγλωττίας γὰρ ἕνεκεν καὶ τῆς ἐν τοῖς λόγοις δεινότητος θαυμασίους εἶναι σύμφημι, δογμάτων δὲ πέρι κρινέτωσαν οἷς τοῦτο ποιεῖν θέμις* (Σωζομενός, III, 15, Hansen, 127, 9-12). Ἀλλοῦ πάλι ὁ Ξανθόπουλος γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν καταδίκη τοῦ Φιλοστόργιου, τὸν ὁποῖο σὲ ἄλλο σημεῖο ἔχει ἀποκαλέσει *θεομισῆ* δηλώνει ἄγνοια τῶν θεολογικῶν του θέσεων (I, 1, 145: 605D. IX, 19, 146: 297B): *οὐ γὰρ περὶ πίστεως καὶ δόξης ἡ κρίσις ἡμῖν ἀρτίως* (IX 19, 146: 305D). Ἀπὸ τὸ σχόλιο αὐτὸ δὲν συνάγεται, βέβαια, ὅτι μεροληπτοῦσε ὑπὲρ τοῦ Φιλοστοργίου. Ἐνδεχομένως ἀντέγραφε τὶς ἀπόψεις κάποιου ἄλλου, καὶ

103. Βλ. καὶ F. Winkelmann, «Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten», *Byzantinische Beiträge*, ἐκδ. J. Irmscher, [Deutsche Historiker-Gesellschaft], Βερολίνο 1964, 102-104, 108-109.

ἁπλῶς δὲν φρόντισε νὰ ἐναρμονίσει τὶς ἀπόψεις του ἢ μᾶλλον τὶς ἑκάστοτε διαφορὲς τῶν πηγῶν του.

β) Ἡ αὐθεντικότητα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*

Ἡ ἀξία τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* ἀπὸ ἱστορικοφιλολογικὴ ἄποψη ἀμφισβητήθηκε κυρίως ἀπὸ τὸν C. de Boor, ὁ ὁποῖος ὑποστήριζε ὅτι ὁ Ξανθόπουλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸ προσφώνημά του, δὲν ἔγραψε τίποτε δικό του – ἁπλῶς ἀπέδωσε ἕνα ἄγνωστο κείμενο τοῦ 10ου αἰώνα, καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς περιόδου 910-920, στὴν γλῶσσα καὶ τὸ ὕφος τῆς παλαιολόγειας ἐποχῆς. Ὁ de Boor πίστευε μάλιστα ὅτι χρησιμοποίησε τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ἑνὸς ἀνώνυμου συγγραφέα, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος σὲ ἕνα σημείωμα τοῦ Βαροκκιανοῦ κώδικα 142, φφ. 240-241.[104] Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸ σημείωμα, ὁ ἀνώνυμος στὸν μὲν πρῶτο τόμο τῆς πραγματείας του περιελάμβανε γεγονότα ἀπὸ τὴν δημιουργία τοῦ κόσμου ἕως τὴν γέννηση τοῦ Χριστοῦ καὶ στὸν δεύτερο συνέχιζε τὴν ἐξιστόρησή του ἕως τὴν βασιλεία τοῦ Μαυρικίου (582-602), ἀντλώντας κυρίως ἀπὸ τοὺς συνεχιστὲς τοῦ Εὐσεβίου, δηλαδὴ τὸν Σωκράτη, τὸν Σωζομενό, τὸν Θεοδώρητο καὶ τὸν Εὐάγριο. Ὁ δεύτερος τόμος ἐπεκτεινόταν ἕως τοὺς χρόνους τοῦ Κωνσταντίνου Ζ′ (913-957), ἀλλὰ μετὰ τὴν βασιλεία τοῦ Μαυρικίου τὸ τελευταῖο μέρος εἶχε γραφτεῖ βιαστικὰ καὶ ἐντελῶς συνοπτικά. Ὁ Ξανθόπουλος, κατὰ τὸν de Boor, χρησιμοποίησε ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα, καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν τοῦ 5ου καὶ 6ου αἰώνα, ποὺ μᾶς παραδίδονται στὸν

104. Γιὰ τὸ σημείωμα τοῦ Βαροκκιανοῦ κώδικα 142, βλ. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Β′, 37-38, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ὁ Α. Μαρκόπουλος, *Ἡ Χρονογραφία τοῦ Ψευδοσυμεὼν καὶ οἱ πηγές της*, διδακτορικὴ διατριβή, Ἰωάννινα 1978, 169-170, ταύτισε τὸν ἀνώνυμο ἐκκλησιαστικὸ ἱστορικὸ τοῦ Βαροκκιανοῦ κώδικα 142 μὲ τὸν Νικήτα Δαυὶδ Παφλαγόνα, ἀλλὰ τὴν ταύτιση αὐτὴ τὴν ἀπέρριψε ὁ F. Winkelmann, «Hat Niketas David Paphlagon ein umfassendes Geschichtswerk verfasst?», *JÖB* 37 (1987) 137-152.

Βαροκκιανὸ κώδικα 142.[105] Ἑπομένως ἡ Ἱστορία του δὲν διέθετε καμία πρωτοτυπία οὔτε καὶ εἶχε ἰδιαίτερη ἀξία ἀπὸ φιλολογικὴ ἄποψη καὶ δὴ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἱστορικῶν κειμένων καὶ τὴν ἔκδοσή τους. Ἄλλωστε, στηρίχτηκε σὲ γραφὲς μεταγενέστερων κωδίκων καὶ ἐπιπλέον ἔκανε ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ὑποστηρικτὲς τοῦ ἔργου του (G. Gentz, J. Bidez, L. Parmentier) ἀντέτειναν ὅτι ὁ ἴδιος ἀπευθείας ἐπεξεργάστηκε τὶς πηγές του καὶ ἐπιπλέον ἀξιοποίησε μία *Ἐπιτομὴ* τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστη, ὁπωσδήποτε ἐκτενέστερη ἀπὸ αὐτὴν ποὺ γνωρίζουμε σήμερα. Πέραν τούτου, στηρίχτηκε σὲ ἐπιστολές, συνοδικὲς ἀποφάσεις, καθὼς καὶ σὲ ἁγιολογικὰ καὶ λειτουργικὰ συγγράμματα ἐν πολλοῖς ἄγνωστα, τὰ ὁποῖα συμβουλεύτηκε στὴν πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη τῆς Βασιλεύουσας. Ὅσον ἀφορᾶ δὲ τὴν ἀξιοποίηση τοῦ Βαροκκιανοῦ 142, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ κώδικας ἀνῆκε στὸν Ξανθόπουλο καὶ χρησιμοποιήθηκε ἄμεσα κατὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ ἔργου του, καθόσον ὁ κώδικας περιελάμβανε μία γενικὴ περίληψη τῶν πηγῶν του: ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Εὐσεβίου, ἀπὸ τὸν Σωζομενό, τὸν Εὐάγριο, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴν *Ἐπιτομὴ* τοῦ Θεοδώρου Ἀναγνώστη, ὅπως καὶ τοῦ Φιλοστοργίου μέσω τῆς ἐπιτομῆς τοῦ πατριάρχη Φωτίου. Ὅτι χρησιμοποίησε τὸν Βαροκκιανὸ 142 ἀποδεικνύεται, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐπιλογὲς τῶν ἀποσπασμάτων ποὺ ἔκανε, καὶ ἀπὸ τὶς λανθασμένες γραφὲς τοῦ κώδικα, τὶς ὁποῖες δὲν διόρθωσε. Πρέπει νὰ ἦταν πάντως ὁ τελευταῖος ποὺ συμβουλεύτηκε τὸν συγκεκριμένο κώδικα.[106] Τέλος, ὁ Günter Gentz διερεύνησε τὶς πηγὲς καὶ τὴν δομὴ τοῦ ἔργου καὶ τὸ ἀπέδωσε ἀνεπιφύλακτα στὴν γραφίδα του. Μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ G. Gentz συντάχθηκαν στὸ μεταξὺ οἱ περισσότεροι μελετητές.

105. C. de Boor, «Zur Kenntnis der Handschriften der griechischen Kirchenhistoriker. Cod. Baroccianus 142», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 6 (1884) 478-494. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Zur kirchenhistorischen Litteratur», *BZ* 5 (1896) 16-23. Τὶς ἀπόψεις τοῦ C. de Boor ἀκολούθησε καὶ ὁ E. von Dobschütz, «Nicephorus Callistus Xanthopoulus», *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* XIV, 3, Λιψία 1904, 20-22.

106. Gentz – Aland, «Die Quellen der Kirchengeschichte des Nicephorus und ihre Bedeutung», 104-141, ἰδίως 110-122. Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte, ἐκδ. G.C. Hansen, Βερολίνο 1971, XXVII, XXXI. S. Panteghini, «Die Kir-

Κατὰ τὸν G. Gentz, ὁ Ξανθόπουλος προσπάθησε νὰ συμβιβάσει τὶς ἀσυνέπειες τῶν πηγῶν του, τὶς ὁποῖες προσέγγισε ὄχι δουλικὰ ἀλλὰ μὲ κριτικὸ πνεῦμα, υἱοθετώντας ὅμως πάντα στὸ τέλος τὶς θέσεις τῆς Ἐκκλησίας. Συνεπὴς μ' αὐτὸν τὸν κανόνα, ἀναφέρει σὲ κάποιο σημεῖο ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν θεωροῦσε τὸν Εὐσέβιο ὀπαδὸ τοῦ Ἀρείου, ὁ ἴδιος ὅμως δὲν ἀποδεχόταν τὴν ἄποψή του: *Ἐγὼ δὲ βουλοίμην ἂν μᾶλλον εἶναι τὸν ἄνδρα τοιοῦτον· ἡ δὲ καθόλου Ἐκκλησία οὐ τοιοῦτον τάχα ὑπείληφεν· ἢ μᾶλλον ἕπεσθαι δίκαιον* (*PG* 146: 265B). Οἱ προσθῆκες του στὸ κείμενο ποὺ διαμόρφωσε προδίδουν τὰ ἐνδιαφέροντά του γιὰ τοὺς βίους τῶν ἁγίων καὶ τὶς ἑορτὲς τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κύριος στόχος του, ἔγραφε στὸ Προοίμιο, ἦταν νὰ συγκεντρώσει τὶς διάσπαρτες μαρτυρίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν σὲ μία ἑνιαία σύνθεση, παρουσιάζοντας τὰ καίρια σημεῖα τους κατὰ χρονολογικὴ ἀκολουθία, μὲ τρόπο εὔληπτο καὶ σὲ γλώσσα κατανοητή, πράγμα καθόλου εὔκολο ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὸ πλῆθος τῶν συγγραμμάτων καὶ *τὸ διάφορον τῆς φράσεως ἑκάστου* (*PG* 145: 609AB). Πρόσφερε συνεπῶς ἕνα χρήσιμο συμπίλημα διαφορετικῶν πηγῶν, ἀνώτερο, κατὰ τὴν γνώμη του ἀπὸ ἄλλα παρεμφερῆ ἔργα διότι ἀποτελοῦσε μιὰ ἑνότητα στὴν ὁποία συνόψιζε ὁλόκληρη τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰώνα (609B). Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις πλαισίωσε τὴν κύρια πηγή του μὲ στοιχεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγὲς (*PG* 145: 268C-288A). Δηλαδὴ ἀκολουθοῦσε μία πηγὴ λέξη πρὸς λέξη, ἐνσωματώνοντας ταυτόχρονα στὴν ἐξιστόρησή του στοιχεῖα ἀπὸ μία ἢ καὶ περισσότερες πηγές. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, συνέθετε ἕνα τελείως δικό του κείμενο, ὅπως στὸ VIII, 16, 146: 65-68C, ὅπου ἀφομοίωσε στὴν διήγησή του τὸν Σωκράτη, τὸν Σωζομενὸ καὶ τὸν Θεοδώρητο.[107] Τοῦτο τὸ παράδειγμα, ὡστόσο, δὲν ἀποτελεῖ τὸν κανόνα, διότι συχνὰ ἀκολούθησε κατὰ πόδας μία μόνον πηγή, χωρὶς νὰ τὴν τροποποιεῖ οὐσιαστικά. Φερειπεῖν, τὸν Φιλοστόργιο δὲν τὸν συσχέτισε μὲ ἄλλες μαρτυρίες, διότι δὲν ὑπῆρχαν ἢ δὲν ἦταν διαθέσιμα τὰ ἀντίστοιχα παράλληλα χωρία, καὶ τοῦτο ἰσχύει γιὰ ἀρκετὰ ἱστορικὰ συμβάντα.

chengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Ostkirchlichen Studien* 58 (2009) 53, σημ. 25. Τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Βαροκκιανὸς 142 ἀνῆκε στὸν Ξανθόπουλο ὑποστήριξε καὶ ὁ Ι. Συκουτρῆς, «Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν», *Ἑλληνικὰ* 3 (1930) 28-32.

107. Gentz – Aland, «Die Quellen der Kirchengeschichte des Nicephorus und ihre Bedeutung», 131-140.

Ἡ περιγραφὴ τοῦ περίφημου ἰουστινιάνειου λοιμοῦ τὸ 542 στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὸν Εὐάγριο, τὸν ὁποῖο καὶ παραφράζει, παραλείποντας μόνον τὶς αὐτοβιογραφικὲς ἀναφορές του στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα (XVII, 18, 147: 265A – 267A = Εὐάγριος, IV, 29, Bidez – Parmentier, 177,3-179,16).

Στὴν ἀρχὴ τοῦ κάθε βιβλίου καὶ συγκεκριμένα στὴν ἑνότητα II-X δίνεται ὑπὸ μορφὴ εἰσαγωγῆς μιὰ σύνοψη τοῦ περιεχόμενου τους, ἐνῶ στὸ τέλος κάθε βιβλίου, κατὰ πάγια τακτική, σχολιάζεται ἡ χρονικὴ περίοδος ποὺ ἔχει καλυφθεῖ σὲ σχέση καὶ μὲ τὶς ἑκάστοτε βασιλεῖες.[108] Τὸ ὑλικὸ γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ἐγχειρήματός του ὁ Ξανθόπουλος, ὅπως ἀναφέρει, τὸ συνέλεξε στὴν βιβλιοθήκη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπου ὑπηρετοῦσε ὡς κληρικὸς ἀπὸ νεαρὴ ἡλικία: *Οὕτω δὲ χρησιμωτάτης οὔσης τῆς ὑποθέσεως, ἡμεῖς οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ πόνῳ δῆτα πολλῷ ταύτην συνελεξάμεθα, τῷ μεγάλῳ νεῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου Σοφίας ἐξέτι νέου ἱκανῶς παρεδρεύοντες, καὶ ἐκ τῶν παρὰ ταύτης ὑπομνημάτων τὰ πλείω ἐρανιζόμενοι. Τί γὰρ ἂν αὐτῇ χαρισαίμεθα, πολλῶν καὶ μεγίστων ἡμῖν δαψιλῶς μεταδούσῃ χρηστῶν;* (*PG* 145: 609C).

Τὸ ζήτημα τῆς αὐθεντικότητας τοῦ κειμένου, ὅπως προαναφέρθηκε, ἐπικεντρώθηκε στὸ κατὰ πόσον ὁ Ξανθόπουλος ἀντέγραψε τὴν ἀνώνυμη *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ 10ου αἰώνα (C. de Boor) ἢ ἂν στηρίχτηκε στὸν Εὐσέβιο καὶ στοὺς συνεχιστές του, τοὺς ὁποίους στὴν συνέχεια ἀπέδωσε μὲ τὸν δικό του τρόπο (G. Gentz). Ἀνάμεσα στὴν «ἀντιγραφὴ» μιᾶς πηγῆς καὶ τὴν «παράφραση» της τὰ ὅρια εἶναι ἐνίοτε δυσδιάκριτα, ἐκτὸς καὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς «ἀντιγραφῆς». Ἡ μέθοδος τῶν χρονογράφων (ἀποκοπὴ καὶ ἐπικόλληση) εἶναι, ἄλλωστε, παγκοίνως γνωστή. Ἀλλὰ τόσο στὸν προσφωνητικό του λόγο στὸν αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο Β΄ ὅσο καὶ στὸ εἰσαγωγικό του κεφάλαιο ὁ Νικηφόρος Ξανθόπουλος παρουσιάζεται ὡς συγγραφέας καὶ ὄχι ὡς ἁπλὸς συμπιλητής.[109] Ἡ οἰκειοποίηση, βέβαια, τῶν ἀπόψεων τῶν ἄλλων θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ δεδομένη, ἰδιαίτερα σὲ ἕνα ἔργο συμπιλη-

108. Gentz, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, 4-23.

109. [...] *ἅτε δή σοι τὴν ἡμῖν προσφάτως σπουδασθεῖσαν βίβλον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας προσφωνεῖν ᾐρημένοι* [...] *Καὶ γὰρ δόξαν οὕτω πᾶσαν ταύτην εἰς ἕν ἀθροίσαντες καὶ διοργανώσαντες, τήν τε προτέραν καὶ ὅση δὴ παραλέλειπται, ἐν πολλοῖς καὶ διαφόροις*

ματικοῦ χαρακτήρα, διότι ἀποτελοῦσε σχεδὸν τὸν κανόνα ὁ συμπιλητής/ παραφραστὴς νὰ μεταφέρει στὸ ἔργο του αὐτούσιο ἕνα ξένο κείμενο, μὲ τὶς ἀπαραίτητες φυσικὰ φραστικὲς ἐπεμβάσεις. Ἐντούτοις, ὁ Νικηφόρος Ξανθόπουλος διαβεβαιώνει τὸν ἀναγνώστη ὅτι οἱ πληροφορίες ποὺ δίνει προέρχονται ἀπὸ πρῶτο χέρι, δηλαδὴ ἀπὸ δική του ἔρευνα καὶ μελέτη, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα παραφράζει τὰ σχόλια καὶ τὰ συμπεράσματα κάποιου ἄλλου.[110] Ἀκόμη χειρότερο, οἰκειοποιήθηκε τὶς προσωπικὲς παρεμβάσεις, τὶς κρίσεις καὶ τὰ σχόλια τῶν συγγραφέων ποὺ ἀντέγραψε ἢ παρέφρασε, δίνοντας τὴν ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη ὅτι ἐκφέρει κάθε φορὰ δικές του ἀπόψεις. Τὸ γεγονὸς αὐτό, ἐξ ὅσων μπορῶ νὰ κρίνω, δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς τοῦ ἔργου του, ὁπότε τὸ ζήτημα τῆς αὐθεντικότητας τοῦ κειμένου παίρνει μιὰ ἄλλη διάσταση. Καὶ τὸ ἐρώτημα ποὺ ἀνακύπτει εἶναι ἂν συνειδητὰ ἐπιχείρησε νὰ παρουσιάσει τὶς ἀπόψεις τῶν ἄλλων σὰν δικές του ἢ ἂν στὸ πνεῦμα τῆς ἀντιγραφῆς ἦταν ὅλα ἐπιτρεπτά. Σὲ μία περίπτωση πάντως, ἐνῶ ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὸν Εὐάγριο, ἀναφορικὰ μὲ τὴν μονοφυσιτικὴ διαμάχη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σφετεριστῆ Βασιλίσκου, καὶ παραθέτει τὰ ἀντεγκύκλια γράμματα ἐκείνου ἀντλώντας φυσικὰ ἀπὸ τὸν Εὐάγριο (*PG* 147: 129AC = Bidez – Parmentier, 107,1-28), δηλώνει ἀόριστα ὅτι τὰ βρῆκε κάπου: *ἐγὼ δέ που εὑρών, τῇ συγγραφῇ παραθήσομαι* (*PG* 147: 129A). Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Ξανθόπουλου δὲν παρουσιάζει καμία πρωτοτυπία, ἡ δὲ συμβολὴ τοῦ ἰδίου τελικὰ δὲν εἶναι σίγουρο σὲ τί ἀκριβῶς συνίσταται: ὑποθέτω στὸ νὰ

ξυγγραφεῦσι καὶ πραγματείαις ἁμωσγέπως διεσπαρμένην, τῇ σῇ γ' ἀρίστῃ ψήφῳ ταύτην προσανατίθεμεν (PG 145: 597AB). *Ἡμεῖς τοίνυν πόνῳ πολλῷ καὶ χρόνῳ τὴν ἐφ' ἑκάστῳ διάθεσιν ἐξετάσαντες, δεῖν ᾠήθημεν ὑπόθεσιν μίαν ἱστορικὴν τῆς καθόλου Ἐκκλησίας ὑφ' ὁδηγοῦντι Θεῷ πραγματεύεσθαι· καὶ πρῶτα μὲν τὰ τῶν πρὸ ἡμῶν ἰδίᾳ, ὡς γ' ἐνόν, φράσει καὶ συντετμημένῃ πειράσομαι διελθεῖν, τό τε περιττὸν καὶ τῷ χρόνῳ εἰκαῖον τῇ ὑποθέσει δόξαν παραλιπεῖν* (*PG* 145: 608D).

110. (α) *ἐγὼ δέ που εὑρών, τῇ συγγραφῇ παρεθέμην* (XVI 6). *ἅπερ ἐγὼ ἐκ τῆς Ῥωμαίων διαλέκτου ἑκάτερα εὑρὼν* [...] *τῇ συγγραφῇ παρεθέμην* (XIII, 31). (β) *ἐγὼ δὲ οὐκ ὀκνήσω καὶ τὸ συμβὰν* [...] *τῇ συγγραφῇ παραδοῦναι* (XIII 23). *ἐμοὶ δὲ ἄρα καὶ πάνυ τοι χρειώδη* [...] *πρὸς τὸ προκείμενον εἶναι δοκεῖ* (XVI 43). *Καλὸν δὲ εἶναι νομίζω καὶ ἃ κατέλιπε σπουδῆς ὑπομνήματα, τῇ παρούσῃ ἐντάξαι γραφῇ* (V 15).

ἀντιγράφει ἢ νὰ παραφράζει καὶ ἐνίοτε νὰ συνθέτει ἕνα κείμενο, συνδυάζοντας φράσεις ἀποσπασματικὲς ἀπὸ δύο ἢ καὶ περισσότερους συγγραφεῖς. Τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ πιθανὸν παρουσιάζει ἀκόμη ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἔρευνα εἶναι τὸ εὖρος τῶν ἄγνωστων εἰσέτι πηγῶν του, οἱ ὁποῖες –ὅταν καὶ ἂν ἐντοπιστοῦν– ἐνδεχομένως νὰ κρύβουν κάποιες ἐκπλήξεις γιὰ τὴν μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε κατὰ τὴν συγγραφή του.

γ. Οἱ δῆθεν συγγραφικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Νικηφόρου Ξανθόπουλου

Ταῦτα δὲ παρεθέμην, ὡς ἄν γε μᾶλλον τὰ τῆς ἀποστολικῆς ἱστορίας ἀκριβῶς πιστωθείη (145: 853B).	*Καὶ ταῦτα δέ, ὡς ἂν ἔτι μᾶλλον πιστωθείη τὰ τῆς ἱστορίας* (Εὐσ. II, 25,1).
Οὐκ ἄξιον οἶμαι παραδραμεῖν καί τινα ἑτέραν διήγησιν (145: 1160C).	*Οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν* (Εὐσ. VII,18,1).
Ἐγὼ δὲ ἄριστον μὲν σοφιστῶν οἶδα τὸν ἄνδρα καὶ γλῶτταν αὐχεῖν (146: 557A).	*Ἐγὼ δὲ σοφιστὴν μὲν αὐτὸν ἄριστον γενέσθαι φημὶ* (Σωκρ. 219,14-15).
Καὶ ταῦτα διεξῆλθον, εἰ καὶ παρεκβατικώτερον, διὰ τὴν ὕβριν Λιβανίου τοῦ σοφιστοῦ (146: 564D).	*Ταῦτα μὲν οὖν διὰ τὴν τοῦ σοφιστοῦ λοιδορίαν ἐν παρεκβάσει εἰρήσθω* (Σωκρ. 224,23-24).
Εἰ μὲν οὖν τ' ἄλλα ἐκείνου προὔθετο ὁ Λιβάνιος ἐπαινεῖν, ἡσυχίαν ἂν ἦγον καὶ ἐπὶ τὸ συνεχὲς τῆς ἱστορίας ἐβάδιζον (146: 566D).	*Εἰ μὲν οὖν τὰ ἄλλα τοῦ βασιλέως ὁ σοφιστὴς ἐνεκωμίαζεν, ἡσύχως ἂν ἐπὶ τὰ ἐχόμενα τῆς ἱστορίας ἐβάδιζον* (Σωκρ. 219,3-4).

Ἐργῶδες δ' ἔμοιγε καὶ δυσεπιχείρητον πάντα [...] ἀριθμεῖσθαι καὶ γραφῇ διδόναι (146: 864B).	*Πάντα δὲ τὰ [...] γενόμενα ἐγγράφειν ἐργῶδες, μᾶλλον δὲ ἀδύνατον* (Σωκρ. 303,2-3).
Ὃ δ' ἐπυθόμην ἐγὼ ἐκ παλαιοῦ Προβιανῷ γεγενῆσθαι τῷ ἐνταῦθα χώρῳ, ἰατρὸς δ' ἦν οὗτος ἐν τοῖς βασιλείοις (145: 1329B).	*Ἐπυθόμην δὲ καὶ Προβιανόν, ἄνδρα τῶν ἐν τοῖς βασιλείοις [...] ἰατρῶν* (Σωζ. 54,7-8).
Τάδε μὲν οὖν [...] εἰρήσθω· θεοῦ δὲ βουλομένου πλατύτερον εἰς τὸ πρόσω [...] καὶ αὖθις ἐροῦμεν (146: 227C).	*Τάδε εἰρήσθω νῦν· τελεώτερον δέ, εἰ ὁ θεὸς ἐθελήσειεν, ἐν τοῖς ἑξῆς εἰρήσεται περὶ αὐτῶν* (Σωζ. 123,9-10).
Ἐγὼ δὲ θαυμάζω Σαββάτιον καὶ ὅσοι αὐτῷ ἠκολούθησαν, πῶς τὰ τοιαῦτα ἐνεωτέρισαν (146: 848D).	*Ἐμοὶ δὲ θαυμάζειν ἔπεισι τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῶν ἑπομένων αὐτῷ, ὅτι τάδε ἐνεωτέρισαν* (Σωζ. 328,9-11).
ἅπερ ἐγὼ ἐκ τῆς Ῥωμαίων διαλέκτου ἑκάτερα εὑρών, εἰς Ἕλληνα γλῶσσαν μεταβληθέντα, τῇ συγγραφῇ παρεθέμην (146: 1029C).	*ἑκατέραν τε ἐπιστολὴν ἐκ τῆς Ῥωμαίων φωνῆς εὑρὼν παρεθέμην· ἔχει δὲ ὧδε* (Σωζ. 384,13-14).
Ἐγὼ δὲ καὶ μέρη τῶν ἐκείνου ἐπιστολῶν ἐνθήσω τῇ συγγραφῇ, ἵν' ἅμα μὲν τἀληθῆ συγγράφειν καὶ μηδέν τι πλάττειν δοκοίημεν (146: 29D).	*Ἐγὼ δὲ τὴν [...] ἐπιστολὴν ἐνθήσω τῇ συγγραφῇ [...] ὡς ἂν μή τις ὑπολάβοι πλάττοντά με ταῦτα συγγράφειν* (Θεοδ. 8,5-7).
Ἐγὼ δὲ τὸ μῆκος τῆς ἐπιστολῆς φεύγων, ὅσα πρόσφορα [...] τῇ συγγραφῇ παραθήσω (146: 656D).	*Ἐγὼ δὲ τὸ μῆκος φεύγων τὰ ἐν μέσῳ κείμενα τῆς ἐπιστολῆς ἐνθήσω τῇ συγγραφῇ* (Θεοδ. 249,13-14).

Παρέθηκα δ' ἂν καὶ ἄμφω τὰ γράμματα [...] εἰ μὴ τὸ τῆς γραφῆς ἀπεῖργε μακρόστιχον (147: 153C).	*Καὶ φέρεται τούτων ἑκατέρα ἐπιστολὴ [...] ἃς διὰ τὸ μακρὸν τῆς λέξεως παρίημι* (Εὐάγρ. 121,11-14).
Ταῦτα δ' οὕτω καθ' εἱρμὸν ἠναγκάσθημεν παραθεῖναι διὰ τὸ εἰς κατάληψιν πρόχειρον (147:156B).	*Ἅπερ ἠνάγκασμαι καθ' εἱρμὸν συνάψαι σαφηνείας τε καὶ εὐμαθείας ἕνεκα* (Εὐάγρ. 121,32-33).
Ἐγὼ δὲ λέξω οὐ λόγῳ πεποιθώς, τῇ δὲ πράξει πίσυνος (147: 204A).	*Λέξω δὲ κἀγώ, οὐ λόγῳ πεποιθώς, τῇ δὲ πράξει πίσυνος* (Εὐάγρ. 137,2-3).
Ἵνα δὲ μὴ [...] δόξωμεν ἠγνοηκέναι καὶ ὅσα ἐμπαθῶς οἱ ἀρχαιότεροι [...] συνεγράψαντο, παραθήσομαι δὴ καὶ ταῦτα· δεικνύων ἐξ ὧν διῆλθον, ὡς ἄρα ψευδῆ ὅσα ἱστορήκασι (147: 205B).	*Ὡς ἂν δὲ μὴ [...] δόξαιμεν ἀγνοεῖν τί τε καὶ ὅσα τοῖς ἀρχαιοτέροις περὶ ταύτης ἐμπαθῶς ἱστόρηται, φέρε καὶ ταῦτα παράθωμαι καὶ δείξω ψευδῆ [...] ἐξ ὧν αὐτοὶ διεξῆλθον* (Εὐάγρ. 139, 2-5).
ἄγε δὴ καὶ ἄλλα ἄξια λόγου τηνικαῦτα γενόμενα τῇ παρούσῃ ἱστορίᾳ ἐντάξωμεν, ἃ δὴ ἐκ τῶν ἱστορησάντων ἀνελεξάμεθα (147: 225B)	*Φέρε καὶ ἕτερα ἄττα τῶν ἀξιολόγων τῷ παρόντι προσθῶμεν πόνῳ, ἅπερ εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν ἱστορησάντων ἐνηνέκται* (Εὐάγρ. 156,26-27)
Ἐγὼ δ' ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς ἱστορίας ἐπάνειμι, ὅσα λείποντα τῶν Ἰουστινιανοῦ χρόνων ἀναπληρώσων (147: 268A).	*Ἐγὼ δὲ ὅθεν ἐξέβην ἐπάνειμι καὶ τὰ λοιπὰ τῶν Ἰουστινιανοῦ φράσων* (Εὐάγρ. 179,14-16).

Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Ξανθόπουλου σίγουρα δὲν προκάλεσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν λογίων, παρὰ τὴν ἐπισημότητα ποὺ δόθηκε ὅταν παρουσιάστηκε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλή. Οἱ τύχες τοῦ ἔργου του δὲν μᾶς εἶναι γνωστὲς καὶ τὸ μοναδικὸ χειρόγραφο ποὺ τὸ παραδίδει σήμερα (*Vindobonensis hist. gr.* 8) καὶ

τὸ ὁποῖο πιστεύεται ὅτι εἶναι τὸ ἴδιο ποὺ δόθηκε στὸν Ἀνδρόνικο Β', γνώρισε ἀρκετὲς περιπέτειες πρὶν καταλήξει στὴν αὐτοκρατορικὴ βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης. Προηγουμένως ὅμως καὶ κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθῆκες περιῆλθε στὴν κατοχὴ τοῦ οὔγγρου βασιλιᾶ Matthias Corvinus (1458-1490). Τὸ 1526, μετὰ τὴν μάχη στὸ Mohács, τὸ χειρόγραφο ἔπεσε στα χέρια τούρκων στρατιωτῶν καὶ μαζὶ μὲ ἄλλα λάφυρα μεταφέρθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ τὸ ἀγόρασε ὁ Augustinus Sbardellatus Dudith καὶ τὸ ἔφερε πίσω στὴν Οὐγγαρία. Ἀργότερα τὸ χειρόγραφο δόθηκε στὸν αὐτοκράτορα Φερδινάνδο Α' (1526-1564), ὁ ὁποῖος ἀνέθεσε στὸν Johann Lange νὰ μεταφράσει τὸ ἑλληνικὸ πρωτότυπο στὰ λατινικὰ (1553). Τὸ κείμενο ἐκδόθηκε τελικὰ στὸ Παρίσι τὸ 1630 ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Cramoisy (βάσει ἑνὸς ἀπογράφου, *Parisinus suppl. gr.* 515) μαζὶ μὲ τὴν λατινικὴ του μετάφραση καὶ τὰ σχόλια τοῦ J. Lange καὶ αὐτὴ ἡ ἔκδοση ἀνατυπώθηκε ἀργότερα στὴν σειρὰ τοῦ J.-P. Migne (1865).[111]

Ἐκδόσεις

PG 145: 557-1332. 146, 9-1274. 147, 9-448.

Γενικὴ Βιβλιογραφία

KRUMBACHER, *Geschichte*, I, 291-293. *Ἱστορία*, I, 588-592. –H.-G. BECK, *Kirche und theologische Literatur*, 705-707. *PLP* 20826.

111. Gentz, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, 2-3. C. Astruc, «Autour de l'édition princeps de l'histoire ecclésiastique de Nicéphore Calliste Xanthopoulos», *Scriptorium* 6 (1952) 252-259. C. Gastgeber, «Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopulos. Ihre Entdeckung und Verwendung in der Zeit der Reformation», *Ostkirchlichen Studien* 58 (2009) 237-247, μὲ ἐκτενῆ σχόλια καὶ πλούσια βιβλιογραφία.

Εἰδικὴ Βιβλιογραφία

C. DE BOOR, «Zur Kenntnis der Handschriften der griechischen Kirchenhistoriker. Cod. Baroccianus 142», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 6 (1884) 478-494. –ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Zur kirchenhistorischen Litteratur», *BZ* 5 (1896) 16-23. –A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος», *BZ* 11 (1902) 38-49. –E. VON DOBSCHÜTZ, «Nicephorus Callistus Xanthopoulus», *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* XIV, 3, Λιψία 1904, 20-22. –H. GRÉGOIRE, «Le Schisme Arséniate et Nicéphore Calliste Xanthopoulos», *Byz* 5 (1929/1930) 758-765. –G. GENTZ – K. ALAND, «Die Quellen der Kirchengeschichte des Nicephorus und ihre Bedeutung für die Konstituierung des Textes der älteren Kirchenhistoriker», *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft* 42 (1949) 104-141. –G. MORAVCSIK, «Un fragment d' Histoire Ecclésiastique de Nicéphore Xanthopoulos copié par Philippe Mélanchthon», *Mélanges Henri Grégoire, I, Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 9 (1949) 483-488. –C. ASTRUC, «Autour de l'édition princeps de l'histoire ecclésiastique de Nicéphore Calliste Xanthopoulos», *Scriptorium* 6 (1952) 252-259. –F. WINKELMANN, «Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten», *Byzantinische Beiträge*, ἐκδ. J. Irmscher, [Deutsche Historiker-Gesellschaft], Βερολίνο 1964, 91-119. –G. GENTZ, *Die Kirchengeschichte des Nicephorus Callistus Xanthopulus und ihre Quellen*, [Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altgriechischen Literatur – 98], Βερολίνο 1966. –F. WINKELMANN, «'Cerkovnaja Istoria' Nikifora Kallista Ksanfopula kak istoričeskij istočnik», *VizVre* 31 (1971) 38-47. –N. WILSON, «The autograph of Nicephorus Callistus Xanthopoulos», *The Journal of Theological Studies* 25 (1974) 437-442.–M. CUNNINGHAM, J. FEATHERSTONE, S. GEORGIOPOULOU, «Theodore Metochites' Poem to Nikephoros Kallistos Xanthopoulos,» *Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko*, [Harvard Ukrainian Studies - VII], Cambridge, Mass. 1984, 100-116. –R. BROWNING, «A Young Man in a Hurry – Two Unpublished Letters of Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Βυζαντινὰ* 13,1 (1985) 143-153. –F. WINKELMANN, «Zur Bedeutung der Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», [= Ἀνδριάς. H. Hunger zum 80. Geburtstag], *JÖB* 44

(1994) 439-447. –J.M. FEATHERSTONE, «Three More Letters of Nicephorus Callistus Xanthopoulos», *BZ* 91 (1998) 20-31. –C. GASTGEBER, «Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopulos. Ihre Entdeckung und Verwendung in der Zeit der Reformation», *Ostkirchlichen Studien* 58 (2009) 237-247. –S. PANTEGHINI, «Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», *Ostkirchlichen Studien* 58 (2009) 248-266.

Η ΑΦΙΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟΝ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟ Β΄

Ἡ σκοπιμότητα τῆς παρουσίασης τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* στὸν αὐτοκράτορα δὲν ἀποσαφηνίζεται στὸν προσφωνητικὸ λόγο τοῦ Ξανθόπουλου, πέραν τοῦ ὅτι ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν βασιλικὴ εὐσέβεια καὶ φροντίδα πρὸς τὴν Ἐκκλησία, στὸν κλῆρο τῆς ὁποίας ἀνῆκε καὶ ὁ ἴδιος: *ὡς δὴ καὶ ἡμεῖς μέρος τι τῆς σῆς φιλανθρώπου ἀρχῆς, τὸ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ κατεσπουδασμένον καὶ εὐσεβές, λέγειν προὐθέμεθα, ἅτε δή σοι τὴν ἡμῖν προσφάτως σπουδασθεῖσαν βίβλον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας προσφωνεῖν ᾑρημένοι* (*PG* 145: 597A). Ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου δὲν νομίζουμε ὅτι σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ θρησκευτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, ὅπως ἔχει ὑποστηριχτεῖ προσφάτως, δηλαδὴ μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μεταρρύθμιση τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ μὲ τὴν ὁποία ἀκύρωσε τὴν ἑνωτικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του καὶ τὶς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Λυῶνος (1274).[112] Περὶ αὐτοῦ τοῦ θέματος στὸ κείμενο γίνεται, βέβαια, ἐκτενὴς λόγος: ὁ Ἀνδρόνικος παρομοιάζεται μάλιστα μὲ τὸν Μέγα Κωνσταντῖνο, διότι ἡ βασιλεία του, ὅπως καὶ ἐκείνου μὲ τὴν ἵδρυση τῆς Νέας Ρώμης, σηματοδότησε μετὰ τὴν κατάλυση τῆς Φραγκοκρατίας τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς, καὶ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως ἐκεῖνος καταπολέμησε τὸν ἀρειανισμό, ἔτσι καὶ τοῦτος ἀποκατέστησε τὴν ὀρθοδοξία: *Ἦ γὰρ οὐκ ἀκριβὴς ἐκείνου εἰκὼν σύ, κράτιστε;* (*PG* 145: 589C). Πρόκειται ὅμως γιὰ κοινοὺς τόπους δίχως ἀποδεικτικὴ ἀξία ὡς πρὸς τὴν χρονολόγηση τοῦ ἔργου, τοὺς ὁποίους συναντοῦμε καὶ σὲ ἄλλους

112. Βλ. *καὶ* Winkelmann, «Zur Bedeutung der Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», 440-443, 445-447. S. Panteghini, «Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», 260-266.

ἐγκωμιαστὲς τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὅπως τὸν Μετοχίτη, τὸν Γρηγορᾶ καὶ τὸν Ματθαῖο Ἐφέσου.[113] Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ ἀναφορὰ τοῦ Ξανθόπουλου στὸ οἰκοδομικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἀνδρονίκου Β' –ἡ ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν κ.ἄ. (*PG* 145: 581D-584C)– ἀποδεικνύεται ὁπωσδήποτε πιὸ χρήσιμη γιὰ τὴν χρονολόγηση τοῦ κειμένου τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* καὶ τοῦ προσφωνήματός του. Ἡ περίοδος τῶν ἀναστηλώσεων χρονολογεῖται μετὰ τὸν θάνατο τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης (1317) καὶ ὡς φαίνεται διήρκεσε ἕως καὶ τὸ 1321, ὁπότε διακόπηκε ἐξαιτίας τοῦ ἐμφυλίου πολέμου (πβ. Νικηφόρος Γρηγορᾶς, VII 12, 273,17-24 καὶ 274,2-275,13).[114] Οἱ ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τείνουν συνεπῶς πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ἀνδρονίκου Β' –σίγουρα μετὰ τὸ 1320– περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐξουσία του ἄρχισε νὰ κλονίζεται.[115] Δὲν ἀποκλείεται ὁ Ξανθόπουλος νὰ ὑπαινίσσεται τοὺς πολιτικοὺς ἀντιπάλους τοῦ αὐτοκράτορα καὶ νὰ μὴν ἐπιστρατεύει ἁπλῶς ἕναν κοινὸ ρητορικὸ τόπο, ὅταν ἀναφέρεται σὲ «βλάσφημες καὶ ἀκόλαστες γλῶσσες», ποὺ ἁπλῶς ἔριχναν τὰ βέλη τους στον ἀέρα δίχως ὅμως νὰ βρίσκουν τὸν στόχο τους (*PG* 145: 597CD - 600D).

Πρέπει, ὡστόσο, νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι καὶ ὁ Γρηγορᾶς στὸ Προοίμιο τῆς Ἱστορίας του σχολίασε ἀρνητικὰ μία μερίδα λογίων ποὺ ἀποτόλμησε νὰ στραφεῖ γραπτῶς κατὰ τοῦ αὐτοκράτορα. Ὁ Ἀνδρόνικος Β', χαρακτήρισε μάλιστα τὰ συγγράμματά τους ἀναξιόπιστα, σὲ μία ὁμιλία του μὲ ἀφορμὴ τὶς ἐπιθέσεις ποὺ δέχθηκε καὶ τὴν ὁποία παρέθεσε ὁ Γρηγορᾶς στὸ Προοίμιό του, διότι οἱ ἀντίπαλοί του διαστρέβλωναν τὰ γεγονότα στήν «ἱστορία» τους: *ἔλαθον πολλοῖς τισι καταχρησάμενοι ψεύδεσι, καὶ οὕτως ἐς τὸ ἀχρεῖον τὴν αὐτῶν παρασύραντες* *ἱστορίαν* (I 1, 6,18-20). Δὲν γνωρίζουμε, βέβαια, πότε ἀκριβῶς ξεκίνησε τὴν συγγραφὴ τῆς *Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας* του ὁ Γρηγορᾶς –εἰκάζεται ὅτι ξεκίνησε νὰ γράφει τὸ 1328/1329, λίγο πρὶν ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώση τοῦ Ἀνδρονίκου–[116] ὁπότε δὲν εἶναι σίγουρο ἂν ἀναφέρεται στὶς ἴδιες ἢ σὲ ἄλλες ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ αὐτοκράτορα. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, ὁ Γρηγορᾶς θεώρησε σκόπιμο καὶ διδακτικὸ συνάμα νὰ συμπεριλάβει στὸ Προοίμιό του τὴν ἀπάντηση ποὺ ἔδωσε δημοσίως ὁ αὐτοκράτορας στὶς ψευδεῖς διαδόσεις ποὺ κυκλοφοροῦσαν εἰς βάρος του. Στὴν δημηγορία του εἶχε παρευρεθεῖ πάντως καὶ ὁ ἴδιος (I 1, 6,25- 7,1 κ.ἑ.). Τὸ ἀτυχὲς εἶναι ὅτι δὲν ξεκαθαρίζει τί εἴδους «ἱστορία» ἔγραφαν οἱ ἀντίπαλοι τοῦ βασιλέως, καὶ σὲ τί συνίσταντο τὰ ψεύδη τους. Ἀπὸ κάποιες ἀποσπασματικὲς φράσεις τῆς βασιλικῆς δημηγορίας συνάγεται ὅτι οἱ ἀντίπαλοί του ἀποτολμοῦσαν νὰ δημοσιεύουν τὰ ψεύδη τους –ψευδεῖς βλασφημίες– σὲ «γραφὲς» (φυλλάδια) καὶ «βιβλία» (I 1, 7,12-19). Δὲν εἶχαν ὅμως νὰ ἐπιδείξουν πολιτικὴ δράση, οὔτε καὶ διέθεταν ἐμπειρία ἢ ἔστω κάποια μόρφωση: *ἄνθρωποι γὰρ οὔτε δραστήριοί τινες τὴν φύσιν, οὔτε πολιτικοῖς τισι πράγμασι συμμίξαντες* [...] *ἀλλὰ λόγοις, καὶ τούτοις πλημμελῶς, ἐξέτι νέου δεδωκότες* (I 1, 10,1-3, 10-11). Κατὰ τὸν Γρηγορᾶ, στὸ ἀκροατήριο παρευρέθηκαν τὴν ἡμέρα ἐκείνη καὶ κάποιοι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ αὐτοκράτορα: *ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς* [...] *πολὺς ἔπειτα ἐρρύη πρὸς τοὺς ἐλέγχους, σύμφωνα φάσκων ἐκείνοις παροῦσιν, οἳ τοῖς ἑαυτῶν διεπράξαντο σώμασιν* (I 1, 12, 18-21). Πιθανὸν νὰ ἦταν ὑποστηρικτὲς τοῦ νεότερου Ἀνδρονίκου, οἱ ὁποῖοι παρὰ τὴν ἔλλειψη πολιτικῆς πείρας καὶ παιδείας στὸ τέλος ἀνέτρεψαν τὸν πρεσβύτερο ὁμώνυμό του. Ἂν δὲν πρόκειται γιὰ ἁπλὴ σύμπτωση καὶ στὰ δύο ἱστορικὰ κείμενα, ὅσον ἀφορᾶ τὶς «ψευδεῖς βλασφημίες» καὶ τὴν «ὑβρίστρια παίδευση», τότε λογικὰ ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Ξανθόπουλου χρονολογεῖται λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ἀνδρονίκου Β' (1328) ἢ ἔστω σὲ μία περίοδο κρίσιμων πολιτικῶν ἀλλαγῶν. Τέλος, οἱ ἐλάχιστες αὐτοβιογραφικές του ἀναφορὲς σὲ σχέση μὲ τὶς θρησκευτικὲς συνήθειες τῶν κατὰ τόπους ἐκκλησιῶν, τὶς μεταθέσεις ἐπισκόπων καὶ τὰ διάφορα λατρευτικὰ κέντρα δὲν μᾶς βοηθοῦν νὰ προσδιορίσουμε μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τὴν χρονολόγηση τοῦ ἔργου (*PG* 145: 976BC = βάπτιση

113. Πβ. καὶ E. Kaltsogianni, «Die Lobrede des Matthaios von Ephesos auf Andronikos II. Palaiologos», *JÖB* 59 (2009) 107-126, ὅπου ὅμως τὸ μοτίβο τοῦ νέου Κωνσταντίνου δὲν ἀπαντᾶ, ἂν καὶ προβάλλεται δεόντως ἡ βασιλικὴ εὐσέβεια.

114. Γιὰ τὶς χρονολογήσεις τῶν ἀναστηλώσεων, βλ. καὶ V. Kidonopoulos, *Bauten in Konstantinopel 1204-1328: Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau und Neubau von Profan und Sakralbauten*, Wiesbaden 1994, 99-102, 123, 149-150.

115. Panteghini, «Die Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos», 252.

116. H.-V. Beyer, «Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras», *JÖB* 27 (1978) 127-155.

νεαροῦ Ἑβραίου. 146: 856-864 = θρησκευτικὰ ἔθιμα κατὰ τόπους. 1189-1200 = μεταθέσεις ἐπισκόπων. 147: 41D, 69BC = περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς Χαλκοπρατείοις, περὶ τῆς ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου στὸν ναὸ τῶν Βλαχερνῶν). Στὴν ἴδια ἑνότητα ἀναφέρεται στὸν ναὸ τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς καὶ στὰ θαύματα ποὺ ἐπιτελοῦνταν ἐκεῖ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες καὶ γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχε νωρίτερα γράψει μιὰ πραγματεία: *ταύτης δὴ τῆς Πηγῆς ἃ διαφόρως ἐνήργησε θαύματα, ἡμεῖς ἐν ἰδίῳ συντάγματι διελάβομεν* (147: 77B). Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀναφορά του δὲν μᾶς βοηθᾶ νὰ χρονολογήσουμε τὴν συγγραφὴ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας.*[117]

Σ' αὐτὴν τὴν συγκυρία παρουσίασε ὁ Ξανθόπουλος τὸ ἔργο του στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλή· ἀμφιβάλλω ὡστόσο ἂν ἡ χειρονομία του μποροῦσε νὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Τέλος, ὅτι ἡ συγγραφή του ἦταν ἄσχετη πρὸς τὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὶς ὅποιες πολιτικοθρησκευτικὲς ἐξελίξεις τῆς περιόδου ὁμολογεῖται ἔμμεσα ἀπὸ τὸν ἴδιο. Ἡ ἰδέα τοῦ ἐγχειρήματός του δὲν ἦταν πρόσφατη, ἀφοῦ ξεκίνησε νὰ γράφει ὅταν ἦταν τριάντα ἔξι ἐτῶν, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἔκτοτε εἶχε παρέλθει ἀρκετὸς χρόνος: *νέοι γὰρ ὄντες ἡμεῖς καὶ μήπω ἕκτου καὶ τριακοστοῦ τῆς ἡλικίας ἐπιβάντες ἐνιαυτοῦ, ἡνίκα τῇ πραγματείᾳ ἑαυτοὺς ἐκδεδώκαμεν, τὸ προκείμενον διηνύσαμεν* (*PG* 145: 620C). Ἄς σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι κάποιες ἰδέες ποὺ διατρέχουν τὸ προσφώνημά του, ἀλλὰ καὶ φραστικὰ δάνεια, ἔχουν ἀντληθεῖ ἀπευθείας ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο προσφώνημα τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας* τοῦ Σωζομενοῦ πρὸς τὸν Θεοδόσιο Β':

117. Βλ. *Διήγησις περὶ τῆς συστάσεως τῶν ἐν τῇ Πηγῇ τῆς Θεοτόκου ναῶν καὶ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γενομένων θαυμάτων. Acta Sanctorum*, Nov. III, 878-889. Janin, *Églises CP*, 226.

Τὸν γὰρ ἐγκρατῆ λογισμὸν ἀντιτάξας τῇ ῥᾳστώνῃ, εἰκότως οὐ μόνον ἀνθρώπων αὐτοκράτωρ νομίζῃ, ἀλλά γε δὴ καὶ παθῶν ἁπάντων, ὅσα ψυχῆς τε καὶ σώματος (145: 573B).	*Σὺ δέ, ὦ κράτιστε, τὸν ἐγκρατῆ λογισμὸν ἀντιτάξας τῇ ῥᾳστώνῃ, εἰκότως νομίζῃ μὴ μόνον ἀνθρώπων αὐτοκράτωρ εἶναι, ἀλλὰ καὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος* (Σωζ., Hansen, 3,12-14).
Ἀναίμακτον γὰρ τῷ ὄντι καὶ καθαρὰν φόνου τὴν σὴν καὶ μόνην ἡγεμονίαν ἅπας αἰὼν αὐχεῖ (145: 577B).	*Ἀναίμακτον δὲ καὶ καθαρὰν φόνου πάντων τῶν πώποτε γενομένων μόνην τὴν σὴν ἡγεμονίαν ὁ πᾶς αἰὼν αὐχεῖ* (Σωζ., Hansen, 4,12-14).

Ὁ Ξανθόπουλος ἀνῆκε στὸν πατριαρχικὸ κλῆρο τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ πιθανότατα ὑπ' αὐτὴν τὴν ἰδιότητα παρουσίασε τὴν *Ἱστορία* του στὸν αὐτοκράτορα. Διατείνεται μάλιστα ὅτι ἐπανειλημμένα εἶχε θαυμάσει τὴν ρητορική του δεινότητα (*ὅταν δημηγοροῦντος ἀκούω* – 576D), ὅπως καὶ τὸ πόσο ὀλιγαρκὴς ἦταν στὴν καθημερινή του δίαιτα.[118] Πρόκειται γιὰ τὶς παρατηρήσεις ἑνὸς λογίου κληρικοῦ μὲ πρόσβαση στὸ αὐτοκρατορικὸ περιβάλλον ἢ μίμηση παρόμοιων μοτίβων ποὺ βρῆκε στὸν Σωζομενό, τὸ προσφώνημα τοῦ ὁποίου ἀξιοποίησε καὶ στὸ δικό του; Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ πρωτοτυπία δὲν διακρίνει τὴν ἀφιέρωση ποὺ ἔγραψε στὸν αὐτοκράτορα. Τὰ περὶ ἀναιμάκτου βασιλείας (577B), τῆς ἐγκράτειάς του στὴν δίαιτα, τῆς μετατροπῆς τῶν βασιλείων σὲ ἀσκητήριον (576B), εἶναι ὁλοφάνερο ὅτι τὰ ἄντλησε ἀπὸ τὸν ἐκκλησιαστικὸ ἱστορικὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θεοδοσίου Β'. Τὸ στοιχεῖο τῆς ὑπερβολῆς στὸ ἐγκώμιό του, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὁμολογουμένως δὲν ξενίζει, ἂν ἐξαιρέσουμε τὸν παραλληλισμὸ ποὺ ἐπιχειρεῖ μὲ τὸν Μέγα Κωνσταντίνο, καὶ τὸ ὅτι ἡ θεία πρόνοια προόριζε τὸν Ἀνδρόνικο νὰ εἶναι ὁ πραγματικὸς ἀπελευθερωτὴς τῆς πρωτεύουσας: *Ὁμοῦ τε γὰρ αὐτὸς τῶν μητρικῶν θαλάμων προέθορες, καὶ τὸ βιασάμενον ταύτην ἐκ πολλοῦ ληστρικὸν ἐκεῖθεν ἠλαύνετο, φρίξαν ὥσπερ καὶ*

118. *Εἶδον ἐγώ σε πολλάκις μηδ' ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας τροφὴν προσιέμενον* [...] *ὥς ποτε μὲν ἄρτῳ μόνῳ λαχάνοις τ' ἀπύροις, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀπώραις δή τισι διαιτᾶσθαι* (145: 572A).

συντριβὲν καὶ τὸν γνήσιον ὄντως κληρονόμον καὶ βασιλέα καὶ οἰκιστὴν αὐτῆς αἰδεσθὲν (564C).

[*ΠΡΟΣΦΩΝΗΜΑ ΕΝ ΕΙΔΕΙ ΕΓΚΩΜΙΟΥ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ*]

Οὕτως ἐγὼ περὶ τούτων ἔχω φιλοσοφεῖν, ὑπὸ τοιούτῳ σοι καθηγεμόνι καὶ προστάτῃ καὶ κηδεμόνι ταττόμενος, τήν τ' εὐδαίμονα καὶ μακαρίαν βασιλικῶς ἀσκοῦντι φιλοσοφίαν, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς εὖ πράττοντι, καθά φησιν ὁ Ἀρίστωνος. Ἀλλ', ὦ βασιλέων πάντων φιλανθρωπότατε, δέχου δὴ τὸν λόγον, ἕν τι τῶν περὶ σὲ καλῶν, τὴν εὐσέβειαν, καὶ τοῦτο βραχέως πάντη καὶ ἀμυδρῶς διιόντα. Οὐ γάρ θ' ἡμῖν πρόθεσις τοῖς σοῦ κατὰ μέρος ἅπασιν ἐπελθεῖν· πάλαι γὰρ καὶ πολλοῖς ἐξύμνηται ταῦτα, καὶ ἔτι τῷ μεγάλῳ αἰῶνι ἐξυμνηθήσεται· καὶ τοίνυν ἃ τοῖς ἄλλοις παρεῖται, ἄλλος μάλ' ἐφεῦρε· πάντα δὲ καὶ παραλέλειπται τοῖς πᾶσι καὶ λέλεκται. Πολλῶν γὰρ ἐμβυθισθέντων τοῖς σοῖς, τῷ μὲν πολλὰ, ἄλλῳ δὲ πλεῖστα, τῷ δ' ἕτερα, καὶ ἄλλῳ ἄλλα διαφόρως εἰπεῖν ἐξεγένετο· οὐδενί γε μὴν ἁπάντων εἰς ἅπαντα χωρῆσαι τόσον τόλμης ἐπῆλθεν, εἰκότως ἀμήχανον ἅπασι τοῦτο κριθέν· ὡς δὴ καὶ ἡμεῖς μέρος τι τῆς σῆς φιλανθρώπου ἀρχῆς, τὸ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν Χριστοῦ κατεσπουδασμένον καὶ εὐσεβές, λέγειν προὐθέμεθα, ἅτε δή σοι τὴν ἡμῖν προσφάτως σπουδασθεῖσαν βίβλον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας προσφωνεῖν ᾑρημένοι. Τίνι γὰρ ἂν ἄλλῳ τ' ἐχρῆν; Καὶ γὰρ δόξαν οὕτω πᾶσαν ταύτην εἰς ἓν ἀθροίσαντες καὶ διοργανώσαντες, τήν τε προτέραν, καὶ ὅση δὴ παραλέλειπται, ἐν πολλοῖς καὶ διαφόροις ξυγγραφεῦσι καὶ πραγματείαις ἀμωσγέπως διεσπαρμένην, τῇ σῇ γ' ἀρίστῃ ψήφῳ ταύτην προσανατίθεμεν· κἂν μὲν σοὶ κριθείη τοῦ καλοῦ μὴ διαμαρτεῖν, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὖν, ὡς εἰ μηδ' ἐγένετο παρ' ἐμοὶ κριτῇ, καὶ πᾶσι σχεδόν, λογισθήσεται. Δίεισι δέ μοι τὸ σύγγραμμα, ὡς ἐγχωροῦν, προιὸν ἀπὸ τῆς ἐξ οὐρανοῦ καθόδου, καὶ τῶν πατρικῶν κόλπων ἀμεταβάτου κινήσεως τοῦ προαιωνίου καὶ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ καὶ Πατρός, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἱκανοῖς ἐν τμήμασι διαιρούμενον. Κάτεισι δ' ἐς ὅσον ἐξικέσθαι ἐχρῆν, ἀρκούντως πόῤῥω πη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ὑποχωροῦν τε καὶ αἰωρούμενον, λείως καὶ ὁμαλῶς μάλι-

στα προηγμένον, καὶ ὡς χρεὼν τά γε τοιαῦτα φράσεώς τε καὶ λέξεως καὶ συνθήκης μάλιστα ἔχειν.

Τοιγαροῦν καὶ πρόσου δή μοι τὴν συγγραφὴν εὐμενῶς ἦν, ὡς εἴρηται, τῇ σῇ ψήφῳ προσάγομεν, μᾶλλον δὲ τῇ σῇ σεμνῇ καὶ βασιλικῇ κορυφῇ μετὰ δέους οἷά τινα στέφανον περιτίθεμεν, οὐκ ἔκ τινων λειμώνων ῥεόντων καὶ ἀπανθούντων ὡς τάχιστα, οὐδ' ἐξ ἀνθέων μαραινομένων τοῦτο δρεψάμενοι καὶ συλλέξαντες, ναὶ μὴν οὐδ' ἐκ λίθων περιφανῶν τινων, διαυγείαις τισὶ καὶ χρυσοῦ περιλάμψεσιν ἡδύ τι στιλβόντων καὶ χάριεν, τοῦτον συμπήξαντες, θᾶττον μετακυλιομένων καὶ στρεφομένων, καὶ νῦν μὲν τοῦτον, νῦν δ' ἐκεῖνον, καθάπερ ἐν ὀνείρῳ, πρόσκαιρα θελγόντων τε καὶ περισαινόντων· ἀλλ' ἔκ τινων ἀκηράτων παραδείσων, καὶ ἀθανάτων ἀνθέων ἐρανισάμενοι, οὔτε χρόνῳ, οὔτε μὴν γήρᾳ φθινόντων τε καὶ ἀμαυρουμένων, ἀλλ' ὡσανεὶ μετὰ τῆς θείας καὶ πνευματικῆς γεγραμμένων ὀδμῆς, καί τι καὶ δρόσου τῆς ἐξ Ἀερμὼν λειβομένων. Καί γε δὴ τοῦτον συμπλέξαντες, ὡς ἐνῆν, τῇ σῇ κορυφαίᾳ ἀκρότητι ἐφαρμόζομεν· ὃν οἶμαι καὶ ὁ μέγας αἰών, αἰδεσθεὶς τοὺς σοὺς ὑπερμεγέθεις ἄθλους, συντηρήσει ἀμάραντον· κἄν τις καὶ γλῶσσα τέως ἀκόλαστος, καὶ παίδευσις ὑβρίστρια καὶ διάνοια, τὸ τῆς Γραφῆς εἰπεῖν, οὐρανῷ τῆς σῆς δόξης ἕλοιτο βλασφημεῖν, καὶ βέλη πρὸς ἀέρα πέμπειν, λόγους τ' ἀνασπᾶν σκιᾷ τινι, τὸ τῆς τραγῳδίας, ὅπερ τινὰ τολμῆσαι τέως οὐκ οἴομαι· ἀλλ' ὁρῶν σε τούτῳ δὴ στεφανούμενον καὶ κατακροτούμενον, ἐμφραγήσεται, καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλεῖν τάχος ἀπελεγχθήσεται· πηρός τε τὰς ὄψεις προέλθοι, μηδ' ἀτενίσαι τῷ σῷ δὴ τούτῳ κόσμῳ, καὶ τῇ ἐντεῦθεν ἐκπηδώσῃ μετὰ χάριτος αἴγλῃ δυνάμενος· ποικίλα μὲν γὰρ αὐτῷ καὶ παντοῖα τὰ ἐξ ἀνθέων στίλβοντα καὶ διάχρυσα χρώματα, εἴποι τις ἂν προσφόρως ἀγροῦ τὸ παμβότανον. Μάλιστα δὲ τούτων ὑπερφυῶς βρίθει, ὅσα τε τῷ λευκῷ τέθηλεν, οἷς τε τὸ φοινικοῦν ἐξανθεῖ, καὶ ὧν τὸ μέλαν τοῦ ἄνθους ἐς βάθος μάλιστα στίλβει. Εἶεν δ' ἂν ταῦτα, ἐξ ὧν σοι καὶ ὁ στέφανος ὡς ἄριστα ὑφανθεὶς συνεπλάκη, ἥ τ' ἐξ ἱεραρχίας στολὴ τῷ βίῳ ὑπὲρ ἥλιον λάμπουσα, καὶ τῶν μαρτύρων ἡ ἀληθὴς καὶ σεμνὴ πορφυρίς, ἱκανῶς τοῖς σφετέροις αἵμασι βεβαμμένη, καί γε δὴ καταβεβρεγμένη· πρὸς δὲ καὶ τὸ φωτὸς πρόξενον μέλαν καὶ θεοΰφαντον ἔνδυμα, προσῆκον μάλα τοῖς πρὸς τὸν ἀγγελικὸν βίον κατασπεύδουσι καὶ ἐπειγομένοις·

---

38. *δρόσου - Ἀερμών*: *Ψαλμ.* 132:3. || 41. *παίδευσις ὑβρίστρια*: *Ἱερεμ.* 27:31. || 43. *ἀνασπᾶν σκιᾷ*: Σοφ. *Αἴας*, 300. || 48-49. *ἀγροῦ τὸ παμβότανον*: *Ἰώβ* 5:25.

ἐξ ὧν ἡ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὸν διάχρυσον καθάπαξ ταῖς ἀρεταῖς περιβαλομένη κόσμον, οἷά τις νύμφη, πάγκαλόν τι χρῆμα τῷ τῶν ὅλων παρίσταται βασιλεῖ· ὧν δὴ τοὺς ἄθλους καὶ τοὺς ἀγῶνας ἡ βίβλος διέξεισι· δι᾽ ἧς ὡς ὁμοτίμῳ τούτοις, καὶ τὸν ἐκ τούτων στέφανον περιτίθεμέν σοι, τῷ πάντ᾽ ἀρίστῳ καὶ βασιλικῷ τὴν φύσιν τε ἅμα καὶ τὴν ψυχήν, ταύτην προσφωνοῦντες δὴ καὶ ἀνατιθέντες, καὶ ταῦτα τῷ τῆς δόξης στεφάνῳ μάλα διακεκοσμημένῳ· ὃν κἀνταῦθα, οἷόν τιν᾽ ἀῤῥαβῶνα τοῦ μέλλοντος ἐκείνου καὶ αἰωνίζοντος, καὶ προοίμιον ὥσπερ, καὶ τὸν νῦν ὑπέρτιμον τῆς ἀρχῆς φημι στέφανον, τῶν σῶν ἀρετῶν, ὑπερφυῶν τ᾽ ἀγώνων καὶ ἄθλων οἶμαι ἔπαθλον, ὁ στεφοδότης Χριστὸς ἐδωρήσατο, τρόπαια κράτιστα καὶ λαμπρὰ βραβεῖα νίκης φερωνύμως ἀραμένῳ καὶ στήσαντι.

Ἄγε τοίνυν, ὦ σὺ μόνος φυᾷ τὰ πάντα εἰδώς, κατὰ τὸν εἰπόντα, ὅσα τε θεῖα, καὶ ὅσα παιδείας μάλα τῆς θύραθεν, καὶ τούτων ὅσα μάλιστ᾽ ἀπόῤῥητα τῶν μαθημάτων καὶ ὑψηλότερα, τῇ πολλῇ σπουδῇ καὶ τῷ φιλοπόνῳ περὶ τὰ κάλλιστα, χρῶ τῇ σῇ φύσει, καὶ τὴν ὕλην πρόσαγε τῷ πυρὶ τῆς σῆς ἀπαραμίλλου γνώσεώς τε καὶ κρίσεως· μᾶλλον δὲ τῇ σῇ βασάνῳ παράτριβε τὴν γραφὴν καὶ ἐξέταζε· καὶ ὅποι πρότερον ἐπιβαλομένῳ λέγειν καλῶς ἐῤῥέθη, καὶ νῦν εἰρήσεται· οὐδεὶς οὕτως αὐθάδης καὶ θράσους γέμων, ὥστε μετὰ βάσανον δῆτα τὴν σὴν τολμᾷν δάκτυλον αὖθις ταῖς γραφαῖς ἐπιθεῖναι· τὰς δὲ πονηρὰς καὶ βασκάνους γλώσσας ἔα τῷ ἰῷ τοῦ πατροκτόνου συνδαπανᾶσθαι καὶ διαφθείρεσθαι ὄφεως. τίς γὰρ σὲ τὸν ἐφ᾽ ἅπασιν ἀπαράμιλλον λέγειν εἶχε κακῶς; ὦ θεία δίκη, καὶ κεραυνοί, καὶ πρηστῆρες ἄνωθεν ῥέοντες· οὗ τῷ θεοειδεῖ καὶ μεγαλοπρεπεῖ τῆς ψυχῆς, καὶ τῷ τῶν πράξεων καὶ μεγέθει καὶ ὄγκῳ, οὐδ᾽ ἐγκώμιον ἄξιον καὶ προσῆκον μάλα ἔστιν εὑρεῖν, πλείστων δὴ καὶ ταῦτα πλεῖστ᾽ εἰπόντων, πολλήν τε καὶ μακρὰν περὶ σὲ κατατεινάντων σπουδήν· κἂν πάντες ἀνακράτος ἥττους ἐλέγχωνται, οὐρανοῦ τολμῶντες ἐφάπτεσθαι, ἢ τὴν σφετέραν σκιὰν καταλαβεῖν ἐπειγόμενοι, ἀεὶ προχωροῦσαν καὶ διαφεύγουσαν καθόσον ἐπείγονται. Τί λέγεις; Μέμψιν κατ᾽ ἐκείνου, τοῦ ἄντικρυς αὐτοδόξης τε καὶ αὐτοτιμῆς, ὃν τιμὴ καὶ δόξα μάλιστα δορυφοροῦσαι δοξάζονται καὶ σεμνύνονται; ᾧ μηδ᾽ ἂν ὁ παρ᾽ Ἕλλησι τιμώμενος ἐκεῖνος Μῶμος θεός, καὶ τῶν ὕβρεων εὑρετής τε καὶ ἡγεμών, μήτοι γ᾽ ἐγγὺς ἐλθεῖν, ἀλλ᾽ οὐδὲ προσβλέψαι ὅλως ἐτόλμησε; μᾶλλον δ᾽ οὐδὲ Μῶμος ἐπὶ τοῦ λοιποῦ, φθαρεὶς καὶ διαῤῥυείς, ἅτε μήτι δυνηθεὶς αὐτοῦ καὶ μόνου δηλαδὴ κἂν

66. *σὺ μόνος φυᾷ*: Πίνδ. *Ὀλυμπ.* 2, 85.

οὐδ᾽ ὁπωσοῦν προσεφάψασθαι. Ἀλλ᾽ ἐγὼ μὲν ταῦτα· σὸν δ᾽ ἂν εἴη, κράτιστε, παραμετρεῖν ἕκαστα, καὶ τὴν σὴν ψῆφον ἀῤῥεπῆ μοι βραβεύειν· Θεοῦ γὰρ ἄντικρυς ψῆφος ἡ σή. Τῷ γὰρ μεγίστῳ τῶν ἄθλων ἐμαυτὸν ἐπιῤῥίψας, νῦν ἔγνων ὄντως διώκων τὰ φεύγοντα, καὶ κατόπιν ποταμίων ῥευμάτων ἐρχόμενος· καὶ συγγνώμη τῷ πάθει· ὃ καὶ πᾶς ἂν, οἶμαι, πάθοι, ἐπὶ τόσον ἀγῶνα καθεῖναι πειρώμενος ἑαυτόν· μὴ δυνηθεὶς δ᾽ ὅμως ἐξικέσθαι τῷ ἀνεφίκτῳ σχεδὸν καὶ ἀπαραμίλλῳ τῶν πράξεων. Ὁ δὲ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ τῷ ἰδίῳ αἵματι τὴν αὐτοῦ Ἐκκλησίαν οἰκοδομήσας στεῤῥῶς, σὲ δὲ τὸν κατὰ τὴν ἐκείνου καρδίαν προστάτην καὶ ὑπέρμαχον γνήσιον ταύτης ἐν ἐρυθραῖς καταστήσας βαφαῖς, εἴη τὴν σὴν εὐσεβῆ βασιλείαν εἰς ἄπειρα κύκλα αἰώνων διαφρουρῶν, ἐν ἀκλονήτοις εὐθυμίαις τῶν περικύκλῳ πάντων κατευμεγεθοῦσαν ἐχθρῶν, καὶ ὑπὸ πόδας πάντας ἕως οὗ παντάπασιν ἐκτριβεῖεν, τιθείς, ἔτι τε κρατύνων, καὶ δόξαν ἐπὶ δόξῃ μείζονα χορηγῶν, καὶ δι᾽ αἰῶνός σέ τε καὶ παῖδας, καὶ γένος ἅπαν, καὶ τήνδε πόλιν, ἧς αὐτὸς καὶ πολιοῦχος καὶ οἰκιστής, θάλλειν διδούς· ὡς ἄν γε τῷ ἀφθόνῳ τῶν ἀγαθῶν ἐπὶ τὰς θρυλλουμένας χρυσᾶς ἐκείνας Ἔννας Ῥωμαῖοι ἀνέλθωμεν· μετὰ δὲ χρόνον μακρόν, βαθύ τε γῆρας καὶ λιπαρόν, ἀπειρίᾳ σχεδὸν συνεξεταζόμενον, καὶ τῆς ἀδιαδόχου καὶ ἀρχῆς καὶ βασιλείας καταξιώσειε· κἂν τῇ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησίᾳ ἐκείνῃ τῷ τῆς πίστεως ἀρχηγῷ βασιλεῖ σύνθρονον καὶ ἰσάριθμον ἀναδείξειε, τὰ γέρα τῶν μακρῶν πόνων, ὑπὲρ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ποίμνης, ὡς χρεών γε, κατ᾽ ἀξίαν καρπούμενον.

[Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, *PG* 145: 596D – 601D]

90. *διώκων τὰ φεύγοντα*: Leutsch-Schneidewin, *CPG*, II, 677,60b. || 101-102. *χρυσᾶς ἐκείνας Ἔννας*: πβ. Νικ. Χων., Van Dieten, 59,18. 248,15.

Η ΑΥΘΕΝΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Ξανθόπουλου, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, παρουσιάζει ἐλάχιστη πρωτοτυπία, καθὼς στηρίζεται σὲ γνωστὲς ἐν πολλοῖς πηγές. Δὲν εἶναι ξεκάθαρο βέβαια ἂν ὁ ἴδιος συνέθεσε τὸ κείμενο μὲ τὴν μέθοδο τῆς ἀποκοπῆς καὶ ἐπικόλλησης (πράγμα ποὺ προϋποθέτει μελέτη τῶν κειμένων, μὲ τὶς ἀπαραίτητες συγκρίσεις, ἐπιλογὲς καὶ συσχετισμούς), ἢ ἁπλῶς παρουσίασε ἕνα ἤδη διαμορφωμένο κείμενο. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ ζήτημα, τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἀκολουθεῖ (σὰν παραδείγμα τῆς μεθόδου ποὺ ἀκολούθησε), προέρχεται ἀπὸ τὸ δέκατο βιβλίο τῆς Ἱστορίας του, στὸ ὁποῖο διαλαμβάνει τὴν βασιλεία τοῦ Ἰουλιανοῦ (*PG* 146: 433-568). Οὐσιαστικὰ σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιο ὁ Ξανθόπουλος συνόψισε τὶς ἀντίστοιχες διηγήσεις τοῦ Σωκράτη τοῦ Σχολαστικοῦ καὶ τοῦ Σωζομενοῦ γιὰ τὴν βασιλεία τοῦ Ἰουλιανοῦ, τὶς ὁποῖες πλαισίωσε μὲ σποραδικὲς παρεκβάσεις, ἀπὸ τὸν Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό,[119] καὶ τὸν Φιλοστόργιο.[120] Ἐξυπακούεται, βέβαια, ὅτι δὲν δηλώνει τὴν προέλευση τοῦ ὑλικοῦ του μὲ ἐξαίρεση τοὺς Λόγους τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ. Ἡ αὐτοπροβολὴ στὴν ὁποία ἀρέσκεται ὁ Ξανθόπουλος μὲ προσωπικὲς δηλώσεις, διαπιστώνεται γιὰ μία ἀκόμη φορὰ καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἑνότητα: πρὶν παραθέσει στὴν ἐξιστόρησή του τὴν κατάρρευση τῶν θεμελίων τοῦ ἑβραϊκοῦ ναοῦ στὰ Ἱεροσόλυμα ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουλιανοῦ, δηλώνει, κατὰ τὸν προσφιλή του τρόπο, ὅτι τὴν διήγηση αὐτὴ τὴν βρῆκε ὁ ἴδιος σὲ κάποια μυστικὸ ἢ ἱερὸ κείμενο: *Τὸ δὲ νῦν*

119. *Ἐπιτάφιο Λόγο τοῦ Βασιλείου*, F. Boulenger, XI, 1-4 = 146, 517A-C. Βλ καὶ *Ἐκ τοῦ δευτέρου κατὰ Ἰουλιανοῦ στηλιτευτικοῦ λόγου*, 565A – 568D.

120. *PG:* 146 X, 533C = VII, Bidez – Winkelmann, fr. 3,21-27. 146 X, 541D – 544D = VII, fr. 14,1-35.

ῥηθησόμενον ὑπερφυὲς ὄν, μᾶλλον παραστήσει τὸ ἔργον. Ὅπερ ἐγὼ ἐν ἀποῤῥήτοις εὑρών, διηγήσομαι (*PG* 146: 541D). Τὸ θαυματουργὸ ὅμως συμβάν, ὅπως ἀποδεικνύεται, ἔχει ἀντιγραφεῖ κατὰ λέξη ἀπὸ τὸν Φιλοστόργιο (VII, fr. 14,1-35). Καὶ βέβαια παραμένει τὸ ἐρώτημα ἂν οἱ δηλώσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους δείχνουν προσωπικὴ ἔρευνα ἢ ἂν τὶς διεκδικοῦν ἄλλοι συγγραφεῖς. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις τείνουν στὴν δεύτερη ὑπόθεση. Συνεπῶς οἱ αὐτοπροδιορισμοὶ τοῦ Ξανθόπουλου γίνονται πρὸς ἐντυπωσιασμὸ τοῦ ἀναγνώστη καὶ μόνον.

Τὴν εἰκόνα τοῦ προβληματισμένου συγγραφέα ὁ Ξανθόπουλος τὴν δίνει καὶ στὸ ὑπὸ συζήτηση ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖο εἶναι παρμένο ἀπὸ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* τοῦ Σωκράτη τοῦ Σχολαστικοῦ. Ὁ Σωκράτης προσπάθησε νὰ ἀντικρούσει τοὺς ἐπαίνους ποὺ ἔγραψε ὁ Λιβάνιος πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ Ἰουλιανοῦ. Στὸν ἐπιτάφιο λόγο του ὁ σοφιστὴς ἐξυμνοῦσε συγκεκριμένα τὰ ἀντιχριστιανικὰ κείμενα τοῦ λόγιου αὐτοκράτορα, τὸ *Κατὰ Γαλιλαίων* καὶ τοὺς *Καίσαρες*. Ἡ ἀμφισβήτηση ὅμως τῶν ἀπόψεων ἑνὸς φημισμένου ρήτορα δὲν ἦταν εὔκολη ὑπόθεση, πράγμα ποὺ ἀναγνώριζε ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός. Γι' αὐτὸ καὶ θὰ προτιμοῦσε νὰ εἶχε προχωρήσει τὴν ἐξιστόρησή του, παρακάμπτοντας τὴν κριτική, ἰδίως ἂν ὁ Λιβάνιος εἶχε ἐπαινέσει κάποιες ἄλλες ἀρετὲς τοῦ Ἰουλιανοῦ: *εἰ μὲν οὖν τὰ ἄλλα τοῦ βασιλέως ὁ σοφιστὴς ἐνεκωμίαζεν, ἡσύχως ἂν ἐπὶ τὰ ἐχόμενα τῆς ἱστορίας ἐβάδιζον* (Σωκράτης, III 22, Hansen, 219,3-4). Στὴν προκειμένη περίπτωση, ὁ Σωκράτης ξεκίνησε τὴν κριτική του ἀπὸ ἕνα μικρὸ σχετικὰ χωρίο τοῦ *Ἐπιταφίου* τοῦ Λιβανίου, στὸ ὁποῖο μεταξὺ ἄλλων ὁ ρήτορας ἀνέφερε ὅτι ὁ λόγιος αὐτοκράτορας εἶχε γράψει τὰ κατὰ τῶν χριστιανῶν συγγράμματά του στὶς μακρὲς νύχτες τοῦ χειμώνα, προφανῶς τοῦ 362-363 κατὰ τὴν παραμονή του στὴν Ἀντιόχεια (Orat. XVIII 178, Foerster, 313,9-314,6).[121] Ὁ Ξανθόπουλος καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίπτωση παρακολούθησε κατὰ πόδας τὴν πηγή του, υἱοθετώντας συνάμα τὶς προσωπικὲς παρεμβάσεις τοῦ συγγραφέα.

121. W.C. Wright, *The Works of the Emperor Julian*, [The Loeb Classical Library], III, 314.

Οἷα Λιβάνιος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ Ἰουλιανοῦ καθ' ἡμῶν γράφει· καὶ ἀντιλογία πρὸς αὐτὸν ἀνατρέπουσα τὰ εἰρημένα.

Ἐπὶ δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀσεβοῦς καὶ ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος θρῆνον συντάττει, ὃν Ἰουλιανὸν ἢ Ἐπιτάφιον ἐπιγράφει· ἐν ᾧ πολλὰ τῶν ἐγκωμίων αὐτῷ καταλέγει, καὶ πράξεις τὰς δοκούσας αὐτῷ διεξῆλθε· ποιεῖται δὲ μνείαν καὶ τῶν βίβλων, ἃς κατὰ τῶν Χριστιανῶν συνέταττεν Ἰουλιανός, τοῖς θείοις Εὐαγγελίοις ἀντιφερόμενος, καὶ ψευδῆ γε ἀπελέγχειν ταῦτα πειρώμενος· ἐν ᾧ καὶ ὡς εἴη γέλωτα καὶ φλήναφον ἀποδείξας αὐτὰ ἱστορεῖ. Εἰ μὲν οὖν τἄλλα ἐκείνου προὔθετο ὁ Λιβάνιος ἐπαινεῖν, ἡσυχίαν ἂν ἦγον, καὶ ἐπὶ τὸ συνεχὲς τῆς ἱστορίας ἐβάδιζον. Ἐπεὶ δὲ δεινότητι τέχνης ἐκεῖνον ἐγκωμιάζων καὶ τὰς ἐκείνου βίβλους, τῆς ἡμετέρας καθάπτεται πίστεως, ἀδικήσαιμεν ἂν καὶ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, εἰ μὴ μᾶλλον καὶ ἡμεῖς αὐτὸν ὡς φλήναφον ἀπελέγξωμεν, καὶ καθαψώμεθα καὶ ἡμεῖς οἷς ἐκεῖνος καθάπτεται, τέως δὲ μέτρι' ἄττα ἐκείνου τῶν ἐν τῷ ἐγκωμίῳ φερομένων ἐκθώμεθα πρότερον, ἔπειτα καὶ τὰ ἡμέτερα παραθήσομεν. «Τοῦ χειμῶνος, φησί, τὰς νύκτας ἐκτείνοντος, ἐπιθέμενος ὁ βασιλεὺς ταῖς βίβλοις, αἳ τὸν ἐκ Παλαιστίνης ἄνθρωπον Θεόν τε καὶ Θεοῦ Υἱὸν ποιοῦσι, μάχῃ τε μακρᾷ καὶ ἐλέγχων ἰσχύϊ γέλωτα ἀποφήνας καὶ φλήναφον τὰ τιμώμενα, σοφώτερος ἐν τοῖς αὐτοῖς δέδεικται τοῦ Τυρίου γέροντος. Ἵλεως δὲ οὗτος ὁ Τύριος εἴη, καὶ δέχοιτο εὐμενῶς τὸ ῥηθέν, ὡς ἂν υἱῷ ἡττώμενος.»

Καὶ ὁ μὲν σοφιστὴς ταῦτα· ἐγὼ δὲ ἄριστον μὲν σοφιστῶν οἶδα τὸν ἄνδρα, καὶ γλῶτταν αὐχεῖν, οἵαν ἔδει δεινὸν ῥήτορα κεκτῆσθαι· ὥστε καὶ τοῦτο πᾶσι διαμαρτύρομαι, ὡς εἰ αὐτῷ γ' ἐκείνῳ μὴ τῆς ἴσης ἐκοινώνει δόξης, καὶ πλείω ἢ Χριστιανοὶ κατ' ἐκείνου εἰρήκεσαν, καὶ οὗτος ἂν εἶπε, καὶ μεγαλοπρεπῶς ἂν αὐτά, ἅτε δὴ σοφιστὴς ὤν, διεξῆλθεν· ὅτι γε καὶ ζῶντι μὲν Κωνσταντίῳ ἐπαίνους ἔλεξε, τελευτήσαντι δέ, ψόγους συνέταττεν. Εἰ δὲ καὶ Πορφύριος διάδημα περιέκειτο, οἶμαι πολλῷ ἂν σεμνῦναι τὰ ἐκείνου τῶν Ἰουλιανοῦ. Εἰ δὲ καὶ Ἰουλιανὸς σοφίζεσθαι ἤθελε, καὶ αὐτὸν ἂν κακὸν εἴρηκε σοφιστήν, ὥσπερ δῆτα καὶ Ἑκηβόλιον οὗτος Λιβάνιος ἐν τῷ εἰρημένῳ Ἐπιταφίῳ. Ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος καὶ ὡς τῆς αὐτοῦ κοινωνῶν δόξης, καὶ ὡς φίλος, εἰ δὲ βούλει, καὶ ὡς σοφιστής, ὅσα γ' ἐδόκει καταχαρίζεται Ἰουλιανῷ, φέρε δὴ καὶ ἡμεῖς ὡς ἂν ἰσχύος ἔχωμεν, ἀντιλέξωμεν. Ἐπιθέσθαι γάρ φησι ταῖς βίβλοις μακρὰς τὰς νύκτας τοῦ χειμῶνος ἐργαζομένου. Ἔοικε δὲ τὸ ἐπιθέσθαι δηλοῦν, ὡς διὰ σπουδῆς ἐποιεῖτο ψόγον

γράψαι, ὥσπερ δῆτα σοφισταὶ ποιοῦσι τοὺς νέους γυμνάζοντες. Εἰκὸς μὲν γὰρ τὰς βίβλους πάλαι ἐπίστασθαι οἷς διηκόνητο. Ἐπέθετο δὲ μάχῃ σχολάζων μακρᾷ, ἀλλ' οὐκ ἐλέγχων ἰσχύϊ, ὡς σὺ φῄς· ἀσθενείᾳ δὲ τἀληθοῦς ὡς φιλοσκώμμων, τὰ καλῶς ἠδρασμένα ἐπεχείρησε διασύρειν.

Ὁ γάρ τινι πρὸς μάχην ἰών, τὰ μὲν παρασκώπτων, τὰ δὲ προστιθείς, καὶ παντὶ τρόπῳ τὴν ἐφ' ἑκάστῳ ἀλήθειαν παρακρύπτων, ψεύδεται· καὶ ἀπεχθῶς ἔχων οὐ πράττειν μόνον, ἀλλὰ καὶ λέγειν σπουδάζει· καὶ τὰ αὐτῷ οἱ προσόντα φαῦλα τῷ ἐχθρῷ περιτιθέναι μᾶλλον οἰκονομεῖ. Ἀλλ' ὅτι μὲν καὶ ἄμφω, Ἰουλιανός φημι καὶ Πορφύριος, ὃν Τύριον καλεῖ γέροντα, φιλοσκῶπται ἦσαν, ἀπὸ τῶν ἰδίων συγγραμμάτων σαφῶς ἐπιδείξομεν. Ἐν μὲν γὰρ τῇ ἐπιγεγραμμένῃ αὐτῷ Φιλοσόφῳ Ἱστορίᾳ Πορφύριος τὸν Σωκράτους βίον ὡς μάλιστα διασύρει, τοσαῦτα συκοφαντῶν, ὅσ' ἂν οὐδὲ Ἄνυτος οὐδὲ Μέλιτος οἱ παρανόμων ἐκεῖνον γραψάμενοι ἐνενόησαν· καὶ ταῦτα Σωκράτην ὃν ἐπὶ σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς οὐ Πλάτων μόνον καὶ Ξενοφῶν, ἀλλὰ καὶ ὁ λοιπὸς τῶν φιλοσόφων θίασος, διαφερόντως θαυμάσαντες ὡς θεοφιλῆ, καὶ ὡς μεῖζον ἢ κατὰ ἄνθρωπον φρονήσαντα, ἐκδεδώκασιν. Ὁ δὲ παραβάτης τὸν πατέρα ζηλώσας, τὰ ἴσα εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ Καίσαρας διειργάσατο· πᾶσι γὰρ μῶμον ἐπαγαγών, οὐδὲ τοῦ φιλοσόφου ἐφείσατο Μάρκου. Τοσοῦτόν γε μὴν Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ Κωνσταντίου τοῦ υἱοῦ κατατρέχει, ὡς συνάγειν ἐνὸν εἶναι, μὴ δι' ἄλλο τι ἑλέσθαι τὸ σύνταγμα, ἢ διὰ τὸ σκῶψαι τούτους ὡς θεοφιλεῖς ἄνδρας, καὶ ἐπ' ἀρεταῖς καὶ ἀνδρίαις καὶ τῇ ἀληθεῖ φιλοσοφίᾳ τὸ διαβόητον ἐσχηκότας. Ἀλλ' ὅτι μὲν ὑβρισταὶ καὶ ἄμφω ἦσαν, οὐ δεῖ μοι πλειόνων· ἀπόχρη γὰρ καὶ ταῦτα εἰς γενναίαν παράστασιν τῆς αὐτοῦ κακομηχάνου ψυχῆς· μαρτυρήσει δέ μοι τοῖς λόγοις μικρὸν ὕστερον καὶ ὁ θαυμαστὸς Γρηγόριος, τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τὸ ἦθος ἄριστα διαγράφων.

[Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, *PG* X 36, 146: 556C – 560A]

Σχόλια

12-17. *Τοῦ χειμῶνος – ἡττώμενος*: *Ἐπιτάφιος ἐπὶ Ἰουλιανῷ* (Orat. XVIII 178, Foerster, 313,9-314,6).

16. *τοῦ Τυρίου γέροντος*: Ὑπονοεῖται ὁ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος Πορφύριος (233 ἕως περίπου 306) καὶ εἰδικότερα τὸ κατὰ τῶν χριστιανῶν σύγγραμμά του, γραμμένο σὲ δεκαπέντε βιβλία. Παραδόθηκε στὴν πυρὰ ἀπὸ τὴν Σύνοδο τῆς Ἐφέσου τὸ 431, καὶ ἀπαγορεύθηκε μὲ νομοθέτημα τὸ 448 καὶ τὸ 529. Ἀπὸ τὸ πρωτότυπο σώζονται ἀποσπάσματα σὲ ἀντιρρητικὰ κείμενα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ κυρίως τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Χρησίμευσε ὡς πηγὴ στὸ *Κατὰ Γαλιλαίων* τοῦ Ἰουλιανοῦ, τοῦ ὁποίου ὅμως τὸ σύγγραμμα δὲν καταδιώχθηκε. Ὁ Εὐσέβιος Καισαρείας ἀναφερόμενος στὸ ἔργο τοῦ Πορφυρίου παρατήρησε ὅτι στὴν κριτική του τελικὰ ὁ εἰδωλολάτρης φιλόσοφος δὲν βρῆκε τίποτε τὸ φαῦλο στὴν διδασκαλία τῶν θείων γραφῶν (*Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, VI 19, Schwartz, 238,2-8). *ODB*, III, 1701-1702. *The Prosopography of the later Roman Empire*, I, 716-717.

26. *Ἐκηβόλιον*: Ἦταν σοφιστὴς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ 342 ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Ἰουλιανοῦ (Σωκράτης, III, 188,7). Τὴν περίοδο ἐκείνη παρουσιαζόταν ὡς χριστιανός. Ἀργότερα, κατὰ τὴν σύντομη βασιλεία τοῦ μαθητῆ του, στράφηκε στὴν εἰδωλολατρία καὶ μετὰ τὸν θάνατό του ἐπέστρεψε στὴν χριστιανικὴ θρησκεία. Ὁ Λιβάνιος τὸν κατηγόρησε ὅτι εἶχε δεσμεύσει τὸν νεαρὸ Ἰουλιανὸ μὲ ὅρκους νὰ μὴν παρακαλουθήσει τὰ μαθήματά του (*Ἐπιτάφιος*, XVIII 14, Foerster, 242,16-243,3). Wright, *The Works of the Emperor Julian*, III, xlvii-xlviii.

47. *τὰ ἴσα – Καίσαρας διεργάσατο*: Σὲ μερικὰ χειρόγραφα τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ παραδίδεται μὲ τὸν τίτλο *Συμπόσιον ἢ Κρόνια*. Γράφτηκε μὲ σατιρικὴ διάθεση κατ' ἀπομίμηση τῶν λουκιανικῶν *Νεκρικῶν διαλόγων* στὸ πνεῦμα τῆς ἑορτῆς τοῦ Κρόνου ἢ Σατουρναλίων. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς του δὲν εἶναι ἐξακριβωμένος· πιθανολογεῖται ὅτι γράφτηκε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν χειμώνα τοῦ 361. Ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ γράφτηκε στὴν Ἀντιόχεια τὸν ἑπόμενο χειμώνα. Οἱ θεοὶ προσκαλοῦν τοὺς καίσαρες σὲ συμπόσιο γιὰ νὰ ἑορτάσουν τὰ Κρόνια. Στὴν διάρκεια τῆς σύναξης ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς καίσαρες προέβαλε τὶς ἀρετές του προκειμένου νὰ ἐπιλεγεῖ ὁ καλύτερος, καὶ φυσικὰ οἱ ὅποιες ἀδυναμίες τους γίνονταν ἀντικείμενο χλεύης καὶ διασυρμοῦ. Ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος συγκαταλέγεται στοὺς χαμένους, μὴ ἔχοντας ἐπιλέξει σὰν πρότυπο βίου τοὺς θεούς, γι' αὐτὸ στέλνεται νὰ βρεῖ συντρόφους τὴν Τρυφή, τὴν Ἀσωτία καὶ τὸν Ἰησοῦ. Wright, *The Works of the Emperor Julian*, II, 343-415.

48. *τοῦ φιλοσόφου Μάρκου*: Πρόκειται φυσικὰ γιὰ τὸν φιλόσοφο αὐτοκράτορα Μάρκο Αὐρήλιο.

54-55. *Γρηγόριος – διαγράφων*: Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Σωκράτης ὁ Σχολαστικός, ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ Ξανθόπουλου, εἶχε ὑπόψη του τοὺς δύο Στηλιτευτικοὺς Λόγους τοῦ Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ Κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ, στοὺς ὁποίους καταδικάζεται ἡ θρησκευτικὴ πολιτικὴ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοκράτορα καὶ εἰδικότερα τὸ περὶ παιδείας διάταγμά του μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγορευόταν στοὺς χριστιανοὺς νὰ διδάσκουν τὴν κλασικὴ γραμματεία σὲ δημόσια σχολεῖα ἢ νὰ κατέχουν κρατικὰ ἀξιώματα. Βλ. *Κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως Στηλιτευτικὸς πρῶτος*, *Orat.* IV, *PG* 35, 532A-664. *Στηλιτευτικὸς δεύτερος*, *Orat.* V, *PG* 35, 662C-720A.